

INSTITIUTIYUTII LEEJJI OGESSOTA QAAMOLEE HAQAA FI QO'ANNOO SEERAADH OROMIYAA

**Hundeeffama, Hooggansaa fi Diigamiinsa Waldaa Aksiyonaa fi
waldaa Dhuunfaa Itti Gaafatamummaan isaa murtaa'ee.**

Moojulii Leenjii Hojiirraa Yeroo Gabaabaaf Qophaa'e

Qopheessitooni

Alamaayyoo Waaqgaarii

Jaarraa Bariisoo

Gulaaltooni

Darajjee Ayyaanaa

Habtaamu Bultii

Kabbaboo Birhaanuu

Adaamaa-ILQSO

Guraandhala 2009

Baafata

Mata duree	Fuula
SEENSA WALIIGALAA.....	4
BOQONNAA TOKKOO.....	6
Amalootaa fi Hundeeffama Waldaa Aksiiyoona fi Waldaa Dhuunfaa ittigaafatamummaan murtaa'e	6
1.1. Amaloota Waliigalaa Waldaa Aksiiyoona	7
1.2. Amaloota Waliigalaa Waldaa Dhuunfaa Ittigaafatamummaan Isaa Murtaa'e.....	13
1.3. Adeemsa Hundeeffama Waldaa Aksiiyoona fi Waldaa Dhuunfaa Ittgaafatamummaan Murtaa'e	14
1.3.1. Adeemsa Hundeeffama Waldaa Aksiiyoona	15
1.3.1.1. Shooraa fi Ittigaafatamummaa Hundeessiitoota	21
1.3.2. Adeemsa Hundeeffama Waldaa dhuunfaa itti gafatamumman murtaa'ee	26
1.4. Bu'aa Hanqina Raawwii Hundeeffamaa.....	28
1.5. Maalummaa fi Dabarsa Aksiyoonaa	29
1.5.2. Dabarsa Aksiyoonaa.....	31
1.5.2.1. Dabarsa Aksiyoonaa Waldaa Aksiyoonaa Keessatti	32
Boqonnaa Lama	38
Hooggansa Waldaa aksiyoonaa fi Waldaa Dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e.....	38
Seensa.....	38
2.1. Hooggansa Waldaa Aksiyoonaa fi Waldaa Dhuunfaa Itti Gaafatamumman Isaa Murtaa'e	39
2.1.1. Hooggansa Waldaa Aksiyoonaa	41
2.1.1.2.Oditaroota	57
2.1.1.2. Yaa'ii Abbootii Aksiyoonaa.....	60
2.2.Hooggansa Waldaa dhuunfaa Itti gaafatamummaan Isaa Murtaa'e.....	70
2.2.1. Hojii Gaggeessitoota Waldaa dhuunfaa Itti gaafatamummaan Isaa Murtaa'e.....	71
2.2.2. Yaa'ii Abbootii Aksiyoonaa Waldaa dhuunfaa Itti Gaafatamummaan Isaa	75
2.2.3. Oditaroota Waldaa dhuunfaa Itti Gaafatamummaan Isaa Murtaa'e	78
Boqonnaa Sadii	81
Diiggaa fi Qulqulleessa Qabeenya Waldaa Aksiyoonaa fi Waldaa Itti Gaafatamummaan Isaa Murtaa'e.....	81

Seensa.....	81
3.1. Sababoota Diiggaa Waldaa Aksiyoonaa fi Waldaa Dhuunfaa Itti Gaafatamummaan Isaa Murtaa'e	82
3.1.1. Aksiyoonni Hundii Harka Miseensa Tokko Keessa Galuu ykn Baay'inni Miseensoota Kan Seeraan Taa'e Gad-Ta'uu	84
3.1.2. Xumuramu Yeroo Jireenyaa /Expire of the Life of the Company/	86
3.1.3. Xumuramu Hojii Waldichaa ykn Kaayyoon Waldichaa Fashalaa'u.....	86
3.1.4. Kaappitaala Waldichaa keessaa ¾ baduu	89
3.1.5. Murtii Mana Murtiin Diigamuu.....	91
3.2. Qulqulleessa Qabeenya/Liquidation/ Waldaa Aksiyoonaa fi Waldaa Dhuunfaa.....	97
3.2.1. Muudama Qulqulleessitootaa	98
3.2.2. Aangoo Qulqulleessitootaa.....	99
3.2.3. Dirqamaa fi Itti Gaafatamummaa Qulqulleessitootaa	100
3.2.4. Galmeerraa Haqamuu Waldaa Aksiyoonaa fi Waldaa Dhuunfaa	101
Wabiwwan	102

SEENSA WALIIGALAA

Hojiin daldalaa nama dhuunfaan(sole protprietorship) yookiin dhaabbilee daldalaa(business organization) tiin gaggeeffamu danda'a. Karaa dhaabbilee daldalaatiin hojiin daldalaa gaggeeffamuu danda'a yommuu jennu dhaabbanni daldalaa tokko miseensota isaa irraa addaan bahee namummaa seeraa waan qabuuf maqaa ofisaan daldaluu ni danda'a jechuudha. Dhaabbileen daldalaa kunniin waldaalee michoomaa (partnerships) fi waldaalee aksiyoonaa (companies) jedhamuun qoodamu.

Moojuliin kun kallatiidhaan hojiwwan dhaabbilee daldalaatiin gaggeeffaman keessaa hojiwwan waldaalee aksiyoonaan gaggeeffamu irratti xiyyeffachuu kan qophaa'eedha. Kunis hojiwwan hundeffama, hooggansa fi diigga waldaalee kanneenii keessatti tumaalee seeraa rogummaa qaban, rakkolee seeraa fi hojmaata manneen murtii keessa jiran qaaccessuun kallattii fuul-duraa agarsiisuu irratti kan fuulleffatee dha. Barreffamichi rakkolee jiran addaan baasee kallattii agarsiisuuf tumaalee seeraa rogummaa qaban, barreffamoota adda addaa fi galmeewan manneen murtii keessatti murtii argatan fayyadamnee jira. Galma yaadame bira gahuu fi ergaa guutuu dabarsuu akka danda'uuf moojulichi boqonnaa gurguddoo saditti qoodamee jira.

Bu'uura kanaan, boqonnaa tokkooffaa keessatti, amalaa fi hundeffama waldaalee aksiyoonaa faana wal-qabatan kan akka namummaa seeraa qabaachuu, aksiyonaa haala salphaan dabarsuu, itti fuufinsaa fi sabatiinsa qabaachuu fi itti gaafatamummaa daanga'e qabaachuu akkasumas hojiwwan adeemsa hundeffamaa keessatti raawwataman, yaada diinagdee burqisiisuu irraa eeggalee hanga waldichi hundeffamee hojii eegalutti, miseensota, qabeenyaa fi mallaqa walitti qabuu, barreffama hundeffamaa fi dambii ittiin bulmaataa wixineessuu, kappiitalaa fi aksiyona murteessuu fi kkf waliin wal-qabatee rakkolee seeraa fi hojmaataa jiru bal'inaa kan itti xiinxalamaniidha. Dabalataanis gahee fi itti gaafatamummaa hundeesitoota fi bu'aa hanqina sadarkaa raawwiiti uumamu hordofsiisus ilaallamee jira.

Boqonnaa lamaffaa keessatt ammo dhimmoota hooggansa waldaalee kanneen waliin wal-qabatan muudama, hojiirra ka'uu, gahee fi ittigaafatamummaa daarekteeroota, hojgaggeesiitoota, oodiiteeroota akkasumas gurmaa'iinsa fi yaa'ii abbootii aksiyonaa waliin wal-qabatee rakkolee seeraa fi hojmaata jiran bifaa hubanna cimsuu danda'uun dhimmoota qabatamaan deegaruun kan xiinxallu dha.

Dhumarratti, boqonnaan sadaffaa dhimmoota diiggamiinsa waldaalee keessatti ilaallaman keesstuu sababoota diiggaa waldaalee fi gahee hojii qulquleesitoota waliin rakkolee wal-qabatama bifa barsiisuu danda'uun ni xiinxallama.

Boqonnaalee hundaa keessatti, rakkolee seeraa fi hojmaataa jiran dhimmoota qabatamoo deegaraman dhiyaatanii jir. Akkasumas hubannaa cimsuuf qabxiilee marii haala mariisisuu danda'uun qophaa'ee jira.

Kanaaf, xumura moojulii kanatti leenjiffamttootni:

- ✓ Akaakuu aksiyonaa fi haala itti darban irratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- ✓ Tumaalee hundeffama waldaalee aksiyonaa fi waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e ilaallata qaawa qabanii fi rakkowwan qabatamanii hojmaata keessatti mul'atan waliin xiinxaluun kallattii fuul-duraa maalii ta'uu akka qabu ni akeekna;
- ✓ Boordiin daayireektarootaa, hojii gaggeessitootni fi oditaroonni waldaa aksiyonaa fi waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e haala muudaman hojiirraa ka'an, aangoo fi itti gaafatamummaa isaanii waliin wal-qabatee rakkolee seeraa fi hoj-maataa jiran irratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- ✓ Adeemsa yaa'iin abbootii aksiyonaa garagaraa waamamu, aangoo, ulaagaalee, adeemsa yaa'iin itti gaggeeffamu fi murtiin yaa'iin kenname haqamurratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- ✓ Waa'ee sababoota waldaan aksiyonaa fi waldaan dhuunfaa karaa mana murtii fi karaa yaa'ii waliigalaan diigamurratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- ✓ Akkaataa sababni gahaa fi sababni sirriin manneen murtii biratti madaaluu qaburratti hubannoo ni dabalatu.
- ✓ Waa'ee qulquelleessa qabeenya waldaa fi mirga liqeessitootaa irratti hubannoo qaban ni gabbifatu.

BOQONNAA TOKKOO

AMALOOTAA FI HUNDEEFFAMA WALDAA AKSIIYOONAA FI WALDAA DHUUNFAA ITTIGAAFATAMUMMAAN MURTAAGHAA

Seensa

Hanga walakkaa jaarraa 16ffaatti rakkowwan dhaabbiilee hojii biiziineesii qunnamaa turaniif argannoon waldaa aksiiyoona furmaata sirrii kenneera. Akkaatuma jijiiramni diinagdee, siyaasaa fi tekinoolojii saffiisaan dabalaan dhufaan dhaabbiileen biiziineesii¹ carraan biiziineesii qabeenya ummataa guddaa sochoosuu danda'u waan dhabamaa dhufaaf waldaa aksiiyoona akka arganno guddaati fudhatameera. Dabalataanis rakkowwan gama kanaan uumamanii turaniif furmaata gaarii fidee jira.

Akka waliigalaatti rakkowwan dhaabbiileen hojii biiziineesii hojjetan kanneen biroo hiikuu hin dandeenye fi uumamuu waldaa aksiiyoonaatiin furmaata argatan keessaa muraasni; qabeenya ummataa guddaa sochoosuu, itti-fuufiinsaa fi sabatiinsa qabaachuu, aksiiyoona bilisaan dabarsuu,itti-gaafatamummaa daangeffame qabachuu fi hogganaa gahuumsaa fi ogummaa qabuun hogganamuu fi kk fnii dha.

Bu'uura kanaan dhaabbatni qabeenya ummataa guddaa sochoosuu, miseensota baay'ee qabuu fi faaydaa biyyoleessa miidhuu danda'u tasuma kan hundeffamuu osoo hin ta'in ofi-eegganno fi qoranno bal'aan hundeessitootaan erga gaggeeffamee booda kan hundeffamuudha. Dalagaleen gurguddoon hundeessitootaan hojjetamuu qaban dursa yaada biiziineesii burqisiisuu, bu'a qabeessummaa yaadichaa irratti qorannoo bal'aa gaggeessuu fi miseensota, qabeenya fi mallaqa walda'icha hundeessuuf barbaachisan walitti qabuudha. Dogongorri sadarkaa hundeessuu irratti uumamu dhiibbaa guddaa ummata, miseensotaa fi abbootii idaa irratti uumuu waan danda'uuf ofi-eegganno guddaa barbaachisa. Adeemsa hundeffama waldaa aksiiyoona keessatti hojiwwan hedduu fi waliigalteewwan baay'ee wal-xaxaa ta'an kan raawwataman waan ta'eef faaydaa biyyaa irratti miidhaa akka hin geesinee fi adeemsichaa haala mijeessuuf tumaaleen hedduu hammatamanii jiru. Kanaafuu, tumaalee kaniin

¹ Dhaabbiileen daldalaa (buseness organization) akka biyya keenyatti jahatu jira;isaanis joint venture,ordinary partnership,general partnership,limited partnership ,share company and private limited company.

sakatta'uun qaawa jiruu addaan baasuu fi dhimmoota qabatamaan jiran waliin xiinxalamanii kallattii fuul-duraa akeekkuun dhimma murteessa dha. Kanaaf moojulii kana keessatti rakkowwan qabatamaan manneen murtii keessatti mul'atan addaan baasuun qaawwa seerotaa fi hubannoo jiru cimsuun kallattiin gara fuul-duraa maalii ta'uu akka qabu leenjii mariin gabbifame ni gaggeeffama.

Walumaagalatti boqonnaa kana keessatti amaloota fi garaagarummaa waldaalee lamaanii, hojiiwwan gurgurdo hundeesitootaan raawwataman kanneen akka kappitaalaa fi aksyoona murteessuu,barreffama hundeffamaa fi danbii ittiin bulmaataa wixineessuu ,aksyoona gurguruu fi waldaa galmeessuu akkasumas waliigalteewwan hundeesitootaa fi qaama biroo waliin sadarkaa hundeffamaatti raawwatamanii fi bu'aa hordofsiisuu,ulaagalee walda'aalee kanneen hudeessuuf barbaachisan fi hanqinaalee sadarkaa hundeffamaatti uumamaanii fi bu'aa hordofsiisuu ilaalla.

Kanaafuu, leenjii boqonnaa kanaa booda leenjiffamtootni,

- Maalummaa.amalootaa fi garaagarummaa walda'aalee lameenii ni hubatu;
- ✓ Tumaalee hundeffama waldaalee lameen ilaallata qaawa qabanii fi rakkowwan qabatamanii hojmaata keessatti mul'atan waliin xiinxaluun kallattii fuul-duraa maalii ta'uu akka qabu ni akekna;
- ✓ Barreffama hundeffamaa fi danbii ittiin bulmaata waldaalee jidduu garaagarummaa jiruu fi rakkolee seera akkasumas qabatamaa jiru sakatta'uun kallattii fuul-duraa akekkuu; akkasumas
- ✓ Hanqinnaalee sadarkaa hundeffamaatti mudatanii fi bu'aan hordofsiisuu danda'uurratti hubannoo ni gabbifatu.
- ✓ Akaakuu aksyoona fi haala itti darban irratti hubannoo qaban ni gabbifatu.

1.1. Amaloota Waliigalaa Waldaa Aksiiyoona

Akkuma seensa boqonnaa kanaa keessatti ibsameetti, jijiirama gama diinagdee, hawaasummaa, siyaasaa fi teknoolojiitiin argamaa dhufe waliin kan wal-simu dhaabbatni hojii daldalaan gaggeessu haalan murteessa ta,aa waan dhufef waldaan aksyoona kalaqa addaa fi baay'ee barbaachisaa jedhamee fudhatamee jira.Keessattuu dhaabbatni hojii daldalaan guddaa qabeenya

hedduun socho'uun gaggeessuu danda'u fi investeroota hojii akkasii irratti bobba'uu barbaadaniif haala miataa uumuu danda'u jedhamee filatameera.

Biyya Ingiliizii keessatti fakeenyaaf jaarraa 17ffaa keessa dhaabbatni daldala galaanarra irratti bobba'e qabeenya guddaa sochoosuu faana kan dhufeedha.² Biyya Jaarmaani keessattis yoo ta'e, baratamaadhaan dhaabbatni miseensota baay'ee hammachuu danda'u fi investeroota qabeenya guddaa sochoossaniin hojjetaman waldaa aksiiyoonatiin hundeffamuu qabu.³ Haaluma wal-fakkaatuun kaayyoon tumaaleen waldaa aksiiyoonaa ilaallatan kan seeraa daldalaa biyya keenyaa keessatti hammataman hojiwwan investimeentii gurguddaa fi mallaqa guddaa barbaachisaniif akka ta'e ni agarsiisa.⁴ Kanaafuu, sirnoota seeraa hedduu keessatti haalli uumama waldaa aksiiyoonaa hojiwwan investimeentii gurguddaa fi mallaqa guddaa barbaaddan irratti daldaltoota bobba'uu barbaadaniif haala mijessuuf akka ta'e muxannoon biyyoota hedduu ni mul'isa.

Akka biyya keenyatis yoo ta'e, kaayyoon tumaalee seeraa daldalaa keessatti dhimma waldaa aksiiyoonaa ilaallatanii inni guddaan daldaltoota hojii investimeentii gurguddaa irratti bobba'uu barbaadanii haala mijessuuf akka ta'e ifaadha. Kanaaf raga guddaa ta'uu kan danda'u wixineessaan seera daldalaa keenyaa kan ta'e piroofeeseri *Eeskaaraan* kaayyoo tumaalee waldaa aksiiyona yommuu ibsan guyyaa tokko Itoophiyaan mallaqa quşannaadhaan walitti sassabatteen dhaabbata hojiwwan daldalaa guddaa hundeessuu ni dandeetti kaayyoo jedhu qabanneetti jedhan.⁵

Karaa birootiin waldaan aksiiyoonaa gosa lama(waldaa aksiyoonaa fi waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan murtaa'e) ta'uusaa seeraa daldalaa biyyaa keenyaa fi sirna seerota biyyoota biroo keessattis ni beekkama.⁶ Haalli moggaaffama wadaalee kanneen lameenii seera keenya keessatti sirriitti ifaa miti. Kunis waldaan miseensota namoota lamaa hanga shantamaatiin hundeffamuu danda'anii fi too'anno bulchiinsaa laafaa qabu waldaa dhuunfaa itti gaafatamnisaa murtaa'ee yommuu jedhamu; waldaan miseensota namoota shanii kaasee hanga

² L.C.B.Gower,Gower's principles of modern company law(5th ed,Sweet and Maxwell, London 1992) p,21

³ Dieter Beinert.Corporate Acquisitions and Mergers in Germany(2nd ed,kluwer law internation1997)p.11

⁴⁴

⁵ Peter Winship(edr.Trans) Background Document of the Ethiopian Commercial code of 1960(Faculty of law, HSU A.A,1974)

⁶ Biyya keenya keessatti haalli moggaassa isaanii waldaa aksiiyootii fi waldaa dhuunfaa itti gaafatamni isaa murtaa'e jedhamu; biyyoota birootii immoo waldaa dhuunfaa fi waldaa uummattas ni jedhama.

fedhe hammachuu danda'uu fi too'annoo seeraa cimaan bulu waldaa aksiiyoona itti gaafatamnisaa murtaa'ee jedhamee moggaaffameera. Asi irratti qabxiin ifa ta'uu qabu waldaa dhuunfaa itti gaafatamnisaa murtaa'e yommuu jedhamu; waldaan mootummaa waan jiru fakkaata. waan ta'eef biyyoonni baay'een waldaa dhuunfaa fi waldaa ummataa jedhanii moggaassuu filataniiru. Waldaan dhuunfaa walitti dhufeenyaa dhihoo miseensota muraasa firooma dhiigaa, gaa'elaa fi hiriyummaa irratti hundaa'een kan dhaabbatuudha. Waldaan dhuunfaa itti gaafatamnisaa murtaa'ee seera daldala biyya keenyaa keessattis waldaa lakkofsi miseensotaa daanga'e fi aksiiyoona ummataaf gurguruu hin dandenne ta'uu tumamee jira.⁷ Faallaa kanaa waldaan lakkofsi miseensota hin daangeeffamne, dabarsaan aksiiyoona irratti baay'ee hin daangeeffamne fi aksiiyoona ummataatti gurguruu danda'u waldaa ummataa ykn akka biyya keenyaatti waldaa aksiiyoona itti gaafatamnisaa murtaa'ee jedhama.⁸ Kanaafuu, amaloota bu'uuraa walda'aaleen kuniin lameen qaban irraa ka'uudhaan seera daldala biyya keenyaa keessattis haalli moggaaffamaa waldaa dhuunfaa fi waldaa ummataa osoo jedhamee gaarii fakkaata. Haalli maqeessuu waldaalee fi amalooni saan bif a waliigalaattiin kana yoo fakkaate, seera daldala keenya keessatti amalooni kuniin haala kamiin akka hammataman itti aansinee ilaalluuf yaalla.

a) Namummaa Seeraa: waldaan aksiiyoona fi abbootii aksiiyoona adda adda waan ta'aniif namummaa seera garagaraa qaban. Waldaan aksiiyoona namummaa seeraa(legal personality) kan qabu yemmuu ta'u; abbootiin aksiiyoona qaama namummaa seeraa ykn kan uumamaa qabu. Qaamootni namummaa seeraa qofaa qofatti qabaachusaanii mirgootaa fi dirqamoota mataa mataasaanii akka qabaatan godheera.⁹ Seera biyya keenyaa keessattis waldaan aksiiyoona fi abbootiin aksiiyoona qaamoota namummaa seeraa adda addaa qabu akkasumas mirgootaa fi dirqamoota garagaraa qabu.¹⁰ Akkuma qaama namummaa seeraa qabuu kamiiyyuu waldaan aksiiyoonaas mirgoota hennaasumma gonfatu qaba. Fkn, mirga himachuu, mirga himatamuu, mirga qabeenya horachuu, mirga bakka bu'aa filachuu fi kkf.¹¹ Kanaafuu, walda'ichi miseensota ykn qaamota alaa biroo waliigalteewwan adda addaa

⁷ Seera daldala Itoophiyaa bara 1960 bahe kewt 510(2),523 fi 510(3) waliin dubbisuun argame.

⁸ Miil-jalee 2ffaa fuula 12 irraa fudhatane.

⁹ W.L.Church,Cases and Materials on Agency and Business Organizations Vol. II, (Unpublished Teaching Material, Haileselassie I University, 1965) 385.

¹⁰ Seera daldala biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt- 210(2) fi 212(1)(f) irraa ilaaluun ni danda'ama.

¹¹ J.L. Stewart and M.L.Palmer, Company Law of Canada,(Toronto: The Carswell Company Ltd,5th ed.,1962) 46.

seenuu ni danda'a jechuudha. Dabalataanis, qabeenyi waldaa aksiiyoona fi qabeenyi dhuunfaa abbootii aksiiyoona adda addaa waan ta'eef abbootiin aksiiyoona qabeenya waldaa aksiiyoona dhimma dhuunfaaf ittfayyadamuu, dabarsuu ykn wabummaaf qabsiisuu hin danda'an.¹²

- A) Aksiiyoona haala salphaan kan darbu ta'uu:** Akka qajeeltootti waldaa aksiiyoona keessatti abbootiin aksiiyoona mirga aksiiyoona(gahee) namoota biraaf haala salphaan dabarsuu ni qabu.¹³ Garuu akka hambifannooti walda'ichi seera bulchiinsatiin daangeessuu ni danda'u.¹⁴ Mirgi aksiiyoona haala salphaan dabarsuu kun eenyummaa miseensotaa irratti waan hin bu'uureffamneef dhaabbatichi amala ittifuufiinsaa fi sabatiinsaa akka qabaatu taasiseera.
- B) Gurgurtaa aksiiyoona fi boondii qabaachuu:** Akkuma seensa moojulii kanaa irratti ibsuuf yaalametti waldaa aksiiyoona dhaabbata hojii gurguddaa fi kappitaala guddaa barbaachisu waan ta'eef galii yaadame argachuuf namoota miseensa ta'uu barbaadaniif aksiiyoona; kanneen miseensa taasisuuf barbaade qabsiisuu boondii(sanada liqii) gurguruun kappitaala hojiif barbaachisu guuttachuu danda'a.¹⁵ Waldaan aksiiyoona aksiiyoona fi boondii ummatatti waan gurguruuf miseensota hedduu horachuu danda'a waan ta'eef akka dhaabbiilee biroo miseensonni hoggansa keessatti qooda fudhachuu hin danda'an. Waan kana ta'eef, waldaan aksiiyoona keessatti miseesotni hooggansa keessatti qooda hin fudhatan. Gatii kanaaf waldaan aksiiyoona qaamolee sadiin hogganama-boordii daarekterootaa, yaa'iii waliigalaa abbootii aksiiyoona fi ooditera alaatiin. Kanarra ka'uudhaan hayyooni seeraa baay'een waldaan aksiiyoona too'annoo fi seeraa cimaa qabachuu fi dandeetti dhabuun miseensota dhaabbaticha miidhaa homaatuu irraan gahuu hin danda'ani jedhan.
- C) Kappitaalli ka'uumsaa qarshii kuma shantama ta'uu:** Waldaan aksiiyoona tokko hundeeffamuuf yoo xiqlaate kappitaalli ka'uumsaa qarshii Itoophiyaa kuma shantama

¹² Suyoum yohanis, On Formation Of The Shares Company In Ethiopian, Addis Ababa, July ,2008

¹³ Seera daldala biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt.325 fi 333 ilaaluun ni danda'ama.

¹⁴ Asirratti of-eeggannoona baay'ee barbaachisu waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan murtaa'ee keessatti aksiiyoona namoota miseensa walda'ichaa hin taaneef dabarsuun salphaa miti.

¹⁵ Miil-jalee olii lakkofsa 13ffaa kewt-429-444 irraa ilaaluun ni danda'ama.

barbaachisa.¹⁶ Seeri daldala biyya keenyaa bara 1960 yeroo labsametti qarshii kun guddaa fakkaata garuu yeroo amma kana qaala'iinsa gabaa faana baasii walda'icha hundeessuuf barbaachisanuu hin gahu.¹⁷ Eenyummaa miseensotaa osoo hin barbaachisin, namootni shan waldaan aksiiyoona kappitaala ka'uumsaa qarshii kuma shantamaa walitti buusuun hundeessuu akka danda'an hubachuun ni danda'ama.

- D) Itti gaafatamummaa daanga'e:** Haallawan waldaa aksiiyoona beekkamoo fi jaalatamoo taaasisan kan akka bu'a-qabeessummaa biizineesaa fi amanamummaan hooggansaaakkuma eeggameetti ta'ee, itti gaafatamummaan daanga'e qabaachuun walda'ichi hawaasaa fi investeroota biratti daraan beekkamaa fi jaalatamaa akka ta'u taasiseera.¹⁸ Asirratti ijoon dubbiin seeraa xiinxalamuu qabu waldaan namummaa seeraa fi qabeenya qabu akkasumas maqaasaan himachuu fi himatamuu danda'u, yemuu kisaaraan qunname miseensonni idaa dhaabbatichaaf hanga eessatti itti gaafama? Kan jedhuudha Ittigaafatamummaan miseensota walda aksiiyoona hanga gahee aksiiyoona harkaa qabanii qofaadha. Kunis, seera daldala keewwata 304(2) irraa kan hubatamu dha. Karaa biraatiin idaa walda'ichaaf hanga gahee aksiiyoonaan ala akka kaffaluuf hin dirqamu jechuudha. kanaafuu, namni idaa waldaa irraa qabu tokko waldichi yoo kasaare ykn haala biroo kamiinuu idaa yoo kaffaluu dadhabe miseensa waldichaa gaafachuu kan danda'u hanga aksiiyoona miseensichi harkaa qabu qofaadha. Haata'u malee, haala addaan fakkeenyaaf yoo daayirektarichi ta'e jedhee qabeenyi waldichaa akka badu taasise liqeessitootni gara qabeenya dhuunfaa daayirektara badii raawwateetti deemuu akka danda'an seera daldala keewwata 366 irraa hubachuun ni danda'ama.
- E) Itti fuufiinsaa fi sabatiinsa qabaachuu:** Dandeettii dhabuu fi du'uun miseensaa hojii waldaa aksiiyoona irratti dhiibbaa homaatu hin qabu. Miseensi walda aksiiyoona tokkoo aksiiyoona gurguruun miseensi haaraa seenuu danda'a. Haaluma wal-fakkaatuun miseensi tokkoo yoo du'e, dhaalaan gara dhaaltoota seeraatti darbuu ni danda'a. Waan kana ta'eef, hojiin daldala waldaa aksiiyoonaan hojjetamu hojii tasgabbii fi itti fuufiinsa kan qabuu fi mirgi miseensota namarra gara namaatti darbaa deema .Haa ta'u malee, baay'inni miseensoota

¹⁶ Seera daldala biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt 306 irraa hubachuun ni danda'ama.

¹⁷ Position of business community on the revision of the commercial code of 1960, Addis abebe chamber of commerce and sectoral association, 2008 p 20.

¹⁸ Seera daldala biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt 304(2) irraa hubachuun ni danda'ama.

waldichaa daangaa xiqqaa seeraan taa''e gad yoo ta'e waldichi akka diigamu ta'a. Kunis, bal'inaan boqonnaa sadaffaa keessatti kan ilaalamu dha.

Walumaagalatti amaloota waldaa aksiiyoonaan kanarrraa kaanee sababoonni dhaabbaticha ummataa fi investeroota biratti fudhatama ittiin argate sadhata waldaa dhuunfaa ittgaafatamummaasaa murtaa'etiiin bifa gabaabaan ilaaluuf yaalla; Hima biraatiin yommuu ibsamu, daldalootni haala salphaan waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaa isaa murtaa'e hundeessanii hojjechuu osoo danda'anuu maaliif waldaa aksiiyoonaan xaxamaa fi hojii hedduu barbaachisu hundeessuuf dirqaman kan jedhuitti aansinee ilaaluuf yaalla;

- Hojiilee daldalaa tokko tokkoo dhaabbileen biiziinessii biroo akka hin hojenne fi waldaan aksiiyoonaan qofti akka hojjetu tumaaleen seeraa daldalaa biyya keenyaa dirqisiisa ta'an jiraachuu. Kunis kan ta'u waldaaleen tokko tokkoo bu'uura hawaasa bal'aa akka qabaatan gatii barbaadamuu fidha. Fkn, tumaan seeraa kallattiin rogummaa qabu seera daldalaa biyya keenyaa keessatti tumamee argamu tokko waldaan dhuunfaa itti gaafatamummaan murtaa'e hojii baankii fi inshuraansii hojjechuu akka hin dandeenne dirqisiisa.¹⁹
- Bu'uura seera daldalaa biyya keenyaatiin waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan murtaa'e miseensonni lama hanga shantamaa qofaan hunda'uu danda'a.²⁰ Kanarrraa ka' uudhaan dhaabbatn miseensota shantamaa olii hundeessuu namootni yoo barbaadan waldaa aksiiyoonaan bu'uressuun ala filannoon biroo hin qaban waan ta'eef carraa namoota fedhii akkasii qaban guutuuf walda'ichi uwvisa seeraa argachuun murteessaadha.
- Waldaan dhuunfaa ittigaafatamummaan murtaa'e beekisa baasuun aksiiyoonaan fi boondii ummata bal'atti gurguruu hin danda'u garuu waldaan aksiiyoonaan hojiwwan gurguddaa kappitaala guddaa barbaachisu waan hojjetuuf beeksiisa baasuun aksiiyoonaan fi boondii ummatatti gurguruun deegarsa seeraa qabaachuun faaydaa guddaa qaba.
- Waldaan dhuunfaa ittigaafatamummaan murtaa'e durumaan namoota firoomaan, hiriyummaan ykn haala birootiin walitti dhiyeenyaa fi wal-amantaa qabaniin

¹⁹ Seera daldalaa biyya keenya bara 1960 bahe kewt 513 irraa ilaaluun ni danda'ama.

²⁰ Miil-jalema 14ffaa kewt 510(2) irraa hubachuun ni danda'ama.

waan hundaa'uuf hojmaataa fi too'anoo seeraa salphaa akkasumas sirna hooggansaa laafaa waan qabuuf qaamota 3ffaaf hangas hunda amanamaa miti.Karaa birootiin waldaan aksiiyonaa sadhata kanaan yoo ilaalliee hojmaataa fi too'annoo seeraa cimaa akkasumas sirna hooggansaa ogummaan bilchaate fi sadarkaan too'atamu waan qabuuf qaamota 3ffaa biratti amanamummaa guddaa kan qabuudha.Kanaafuu, daldaltoota biratti baay'ee filatamaa fi amanamaadha.²¹

1.1. Amaloota Waliigalaa Waldaa Dhuunfaa Ittigaafatamummaan Isaa Murtaa'e.

Namootni sababa adda addaatiif waldaa aksiiyonaa hundeessuu yoo dadhaban ykn fedhii yoo dhaban, fakkeenyaa haa jennuu namootni hiriyummaan walitt dhiyaatan fi aksiiyona qaama biroof dabarsuu hin barbaanne, miseensota muraasaa fi kappitaala xiqlaan waldaa dhuunfaa ittgaafatamummaan murtaa'ee hundeessuu ni danda'u. Aksiiyonaa fi boondii ummatatti gurguruuf waamicha osoo hin dhiyeessuu hinbarbaachisin, namootni dhuunfaan wal-beekanii fi wal-amanani qofarraa qarshii sassaabuun waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan murtaa'e hundeessuu ni danda'ama. Kana irraa ka'uudhaan adda addummaa bu'uraa seerota waldaalee kanneen lameen bulchan gurguddoo lama baasuun ni danda'ama. Tokkoffaan waldaa aksiiyonaa keessatti miseensonni ofisaaniitii kan wal hin beeknee fi too'annoo seeraa fi sirna hooggansaa jiru qofatti amanuun mallaqa walitti buusuun walda'icha hundeessuu; waldaa dhuunfaa ittgaafatamummaan murtaa'e keessatti miseensonni ofisaaniiti kan wal beekanii fi amanan waan ta'eef too'annoo seeraa fi sirna hooggansaa cimaa osoo hin barbaachisin mallaqa walitti buusuun walda'icha hundeessuu ni danda'u. 2ffaan waldaa aksiiyonaa keessatti hanqinni kappitaalaa waan hin jireef gareen 3ffaaf amanamaadha; waldaa dhuunfaa ittgaafatamummaan murtaa'e keessatti hanqinni kappitaalaa waan jiruuf gareen 3ffaa baay'ee hin amanani.Kanaafuu, seera daldalaa keenyas eegumsi garee 3ffaaf taasisu garaagarummaa qaba. Waldaa aksiiyonaa keessatti aksiyoonnii uummataaf kan gurguramu waan ta'eef hanqinni kappitaalaa yeroo baay'ee hin jiraatu. Akkasumas waldaaleen aksiyoonaa miseensoota hedduu kan of keessatti hammatu waan ta'eef miseensootni gad fageenyaan kan wal beekan miti. Waldaa dhuunfaa ittgaafatamummaan murtaa'e waldaa aksiyoonaa waliin wal-bira qabaan yoo ilaallu waldaa dhuunfaa keessatti miseensonni kan wal-beekanii fi wal-amanani dha.

²¹ Miil jalee olii lakk-9 ilaalaa

Walumaagalatti amaloota walda'aaleen kuniin lamaani qaban irraa ka'uudhaan garaagarummaa jiddusaanii jiru bifa gabaabaan akka itti aanutti tarreessuun ni danda'ama;

- ✓ Waldaa aksiiyoona keessatti osoo wali hin beekiin dhaabbaticha keessa seenu; waldaa dhuunfaa ittigaafatamummaan murtaa'e keessatti miseensonni wal beekanii akkasumas wal amananii dhaabbaticha seenu;
- ✓ Waldaan aksiiyoona kappitaala hojiif barbaachisu aksiiyoona fi boondii ummatatti gurguruun argachuun ni danda'a; waldaan dhuunfaa ittigaafatamummaan murtaa'e garuu miseensota muraasa wal beekanii fi wal amanan qofa irraa qarshii sassaabaniin kappitaala argatu malee aksiiyoona fi boondii gurguruu hin danda'u.²²
- ✓ Waldaa aksiiyoona keessatti aksiiyonni haala salphaan miseensa tokko irraa gara nama biroo darbuu ni danda'a; waldaa dhuunfaa ittigaafatamummaan murtaa'e keessatti garuu aksiiyonni haala salphaan miseensa irraa gara nama biroo darbuun hin danda'amu.²³; fi
- ✓ Waldaa aksiiyoona keessatti miseensotaa fi hooggantootni namoota adda addaati; waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan murtaa'e keessatti yeroo baay'ee miseensotumatu hojiiwan hooggansaa hojjeta.²⁴

1.2. Adeemsa Hundeeffama Waldaa Aksiiyoona fi Waldaa Dhuunfaa Ittigaafatamummaan Murtaa'e.

Waldaan aksiyoonaa qabeenya ummata guddaa kan sochoossuu, faaydaa diinagde ol-aanaa kan qabuu fi hojiiwan baay'ee xaxamaa kan hojjetu ta'uusaa mat-dureewwan darbe keessatti ilaaluun keenya ni yaadatama. Dhaabbatni diinagdee hammana guddaa ta'e sochoossuu fi faayidaa biyyolessaa ol-aanaa qabu kun haala kamiin hundeeffamuu akka qabu, haal-dureewwan seeraa maal fa'a akka ta'an fi adeemsa hundeeffamaa keessatti shoorii fi ittigaafatamummaan hundeessitootaa maali akka fakkaatuu bal'innaan kutaa xiqqaan kana jalatti ilaalluuf yaalla. Aakkasumas adeemsi hundeeffamasaa sirnaa too'atamuun gochaa daldala seeraan alaa ittisuu, galii mootummaa walitti qabuu fi ittigaafatamummaa hoggantootaa

²² Miil-jalee 16ffaa fuula 258 tii fi seera daldala biyya keenyaa kewt 429-444 irraa ilaalluun ni danda'ama.

²³ Seeradldalaa biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt-510(3) fi 333(1) irraa hubachuun ni danda'ama.

²⁴ Miil-jalee olii kewt-526

mirkaneessuuf murteessadha. Dabalataanis dalagaleen waldaa dhuunfaa ittigaafatamummaan murtaa'en raawwataman, haal-dureewwan fi bu'uura seeraa waldaa kana hundeessuuf barbaachisan asi jalatti addaan baafnee xiinxaluuf ni yaalla.

1.2.1. Adeemsa Hundeeffama Waldaa Aksiiyoona

Waldaa aksiiyoona tasuma kan hundeeffamu osoo hintaane ofi-eegannoo cimaan karoorfamee qorannoon bal'aa erga gaggeeffamee booda kan bu'uureefamu dha. Kanaafuu, h hojiwwan gurguddoo adeemsa hundeeffama waldaa aksiiyoona keessatti raawwataman haal dureewwan seeraa fi shoorrii fi ittgaafatamummaan hundeessitoota maal maal akka ta'e mat-duree xiqqaan kana jalatti xiinxaluuf yaalla.

- a) **Kappitaala fi aksiiyoona murteessuu:** Hojiwwan gurguddaa hundeeffama waldaa aksiiyoona keessatti raawwataman keessaan isaan bu'uuraa dhimmoota kappitaala, gatiin aksiiyoona tokkoo (par value) fi kappitaalli kun aksiiyoona meeqatti akka qoodamu murteessuudha.²⁵ Kun erga raawwate booda aksiiyonotni miseensota jidduti qoodama. Waldaa aksiiyoona keessatti kappitaalli dursee murtaa'ee aksiiyonatti qoqoodamuu akka qabu bu'uura seera daldala biyya keenyaa kewt-304(1) irratti tumamee jira. Karaa biraatiin waldaan kun osoo hin hundeeffaminiin dura kappitaala murtaa'e guutumaan guutuuti sassaabachuuf miseensota waadaa galfachuu qabu.²⁶ kana irratti yoo xiqqaate ruubiin(dhibbeentaan digdamii shan) kappitaala murtaa'e kaffalamuun walda'icha hundeessuuf gahaadha.²⁷ Akkasumas kaffaltii hafe guyyaa walda'ichi galmaa'e irraa kaasee hanga waggaa shaniitt kaffalamuu akka qabu seeri ni tuma.²⁸ Qarshii ruubiin hundeeffama dura kaffalamuu qabu kun maqaa fi akkaawuntii cufaa waldaa hundeeffammuuf deemuuti kaffalama garuu yoo waggaa tokko keessatti walda'ichi galmaa'uu baate, namootni kaffalan baafachuu ni danda'u.²⁹

- b) **Wixinee barreeffamaa hundeeffamaa fi dambii bulmaataa qopheessuu:** seera daldala biyya keenya bara 1960 bahe keessatti barreeffamaa hundeeffamaa(memorandum of

²⁵ Miil-jalee 20ffaa fuula 74

²⁶ Seera daldala biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt-312 irraa hubachuu ni danda'ama.

²⁷ Miili-jalee olii kewt-312(2)

²⁸ Miil-jaleelii kewt-338(2)

²⁹ Seera daldala biyya keenya bara 1960 bahe kewt-312(1)(b) irra ilaaluun ni danda'ama.

association) maali akka ta'e hiikkaa hin kennine garuu barreffamichi maali maali hammachuu akka qabu duguugee teessiseera.³⁰ Waan ta'eefis qabiyyee barreffama hundeeffama waldaa aksiiyonaa maqaa miseensotaa, lamummaa, teessoo fi hamma aksiiyonaa miseensonni harkaa qaban; akkasumas maqaa, waajjira muummee fi damee yoo jiraate, kaayyoo, hanga kappitaala murtaa'ee fi kaffalamee, gatii aksiiyoona tokkoo, lakkofsa, foormii fi gosoota aksiiyoona, gatii kaffaltii tajaajilaa, akkaataa bu'aan itti hiramuu, aksiiyoona bu, aa hundeessitootaaf oole, lakkofsa, aangoo fi bakka bu'ummaa daarekterootaa, abbootii herregaa, yeroo walda'ichi hundaa'uu fi maxxanfamuu dha. Qabiyyee barruu hundeeffama aksiiyoona irraa ka'uudhaan, sanadichii wantoota ijoo waldaa aksiiyoona hundeessuuf barbaachisan bifaa waliigalaatiin kan hammatee fi walda'icha ilaachisee wantoota gareen 3ffaan beekuu qaban kan hammatedha.³¹ Baruu hundeeffamaa kana waliin walqabatee sanadni biroo danbii ittiin bulmaataatti. Dambiin kun hojmaataa fi haala bulchiinsa walda'ichaa gad-fageenyaan kan tarreessuudha.³² Haa ta'uu malee dambii bulmaataa fi barreffama hundeeffama jidduu hariroon jiru seera keenyan ifaan hin teenye. Haa ta'uu garuu seera daldalaa biyya keenya kewt-314(3) jalatti danbiin ittiin bulmaataa qaamaa barreffama hundeeffamaa jedhamee tilmaamamuu fi wal-qabatee ol-kaa'amuu akka qabu ni kaa'a. Qabxiin murteessaan bakka kanatti xiinxalamuu qabu hariroon sanadoota kanneen lamaan jidduu jiru maali?, seeri sanadoota lamaani bakka tokko beekkamtii kennuu maaliif barbaade? Akkasumas walitti dhufeenyi sanadoota kanneeni fi walta'iinsa michummaa maali ta'a laata? kan jedhamanii dha.

Karaa tokkoon barbachisummaa walta'iinsa michummaa dhaabbilee mishoomaa keessaatti qabu seeri sirriitti ibsa. Barreffamaa hundeeffamaa fi danbii ittiin bulmaataa wal-maddii beekkamtii kenuun tumuun seeraa maaliif barbaachise? fi hariroon jiduu isaan jiru maali gaafilee jedhaman kaasuu ni mala. Karaa biraatiin seeroonni dhimma dhaabbilee michoomaa bulchan keessatti waa'ee danbii ittiin bulmaataa iddo tokkooti illee kan hin fayyadamne yemmuu ta'u, baruu hundeeffamaa fi walta'iinsa michummaa wal-jala jijiiruun yemmuu fayyadamu argina.³³ Kanarrraa ka'uudhaan barreffamaa hundeeffamaa fi walta'iinsi michummaa tokko jechuu ni

³⁰ Miil-jalee olii kewt-313 irraa hubachuun ni danda'ama.

³¹ Fikedu phexirous, Ethiopian company law,(2nd ed)2008 p76

³² Seera daldalaa bara 1960 bahe kewt-314 irraa hubachuun ni danda'ama.

³³ Miiljalaa olii kewt 278,284 fi 298 irraa ilaaluun ni danda'ama.

danda'ama. Hayyoonni seeraa kallattii kanaan yaadan maalummaa barreffama hundeffamaa beekuuf maalummaa walta'iinsa michummaa ilaaluun hubachuun ni danda'ama jedhu. Bu'uura kanaan walta'iinsa michummaa jechuun waliigaltee dhaabbilee michoomaa keessatti miseensoota jiddutti mallatteeffamuudha jechuun hiikamera.³⁴ Walta'iinsa michummaa waliigaltee miseensoota dhaabbilee michoomaa jiddutti bu'uureffame erga jennee barreffamni hundeffamaas waliigaltee miseensoota waldaa aksiiyonaa jidduti bu'uureffame ejjanno jedhu irraan nu gahuuf deema. Amaloota walda'aaleen kuniin qaban irraa ka'uudhaan barruun hundeffamaa waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan murtaa'e keessatti waliigaltee miseensoota jiddutti mallattaa'e jechuun ni danda'ama garuu waldaan aksiiyona miseensoota kumaatamaa horachuu waan danda'uuf barruun hundeffamaa waliigaltee abbootii aksiiyona jiddutti bu'uureffame jechuun baay'ee nama rakkisa. Osoma ta'eyyuu barreffama hundeffamaa waliigaltee abbootii aksiiyona fi hundeessitoota walda'icha jiddutti bu'uureffame yoo jedhame waan deemsi fakkaata.³⁵ Hog-barruulee seeraa garagaraa keessatti ijoo kana ilaachisee ejjanno gurgurdo saditu jira:

Karaa tokkoo sanadooni lameenuu waliigaltee miseensoota fi waldaa jidduu jiru ejjanno jedhu warra qabutu jiru.³⁶ Akka warra ejjanno kana leellisu jedhanitti maalummaa barreffama hundeffamaa fi danbii ittiin bulmaataa maalummaa walta'iinsa michummaa waliin wal-fakkaata jedhu. Walta'iinsi michummaa immoo karaa falmii hin qabneen waliigaltee miseensoota fi dhaabbata michoomaa jiddutti mirgootaa fi dirqamoota uumuun gaafa wal-dhabbiin jidduu isaaniitti uumames furmaata ittiin barbaadaniidha. Eega kana ta'ee barreffamni hundeffamaa fi danbiin ittiin bulmaataas waliigaltee abbootii aksiiyona fi walda'icha jiddutti mirgaa fi dirqama gamaagamanaa bu'uuresseedha jedhu. Hayyuun waldaa aksiiyona biyya Ingiliizii tokkoo maalummaa barruu hundeffamaa fi danbii ittiin bulmaataa ogguu ibsu waliigaltee abbootii aksiiyona fi walda'icha jidduti bu'uureffameedha³⁷ jedhu.

Faalla ejjanno kanaa ammo biyya Ingiliizii keessa manni murtii tokko murtii murteesseen danbii ittiin bulmaataa jechuun waliigaltee abbootii aksiiyona walisaan jiduutti raawwatamu³⁸

³⁴ Miil-jalee olii kewt 211 irraa hubachuun ni danda'ama.

³⁵ Miil-jalee 20ffaa fuula 76

³⁶ Avtar,company law(14th end.EsternBook Company,Lucknow,2004)77

³⁷ Miil-jalee 2ffaa fuula 283 irraa ilaaluun ni danda'ama.

³⁸ Lord Justice Mellish,Cited in Stephen Mayson,Derek French and Christopher Ryan, Company law(15 ed Unversal publishing,New Dhli1998)92

jedhee murteesse.Biyya Beelijeemii keessatti ammo "*in any event there is no contractual relationship between shareholders*"³⁹ jechuun haala kamiinuu abbootii aksiiyoona jidduu waliigaltee bu'uureffamu kamiiyuu hin jiru jedhu.

Warren ejjannoo 3ffaa qaban ammo danbiin ittiin bulmaataa waliigaltee sadachaa (tripartied agreement) jechuun waamu.Kunis danbiin ittiin bulmaataa waliigaltee waldaa aksiiyoona fi abbootii aksiiyoona jidduti kan hundeffamu yommuu ta'u;karaa biraatiin abbootii aksiiyoona waliisaanii jidduti kan hundeffamu waan ta'eef waliigaltee sadachaa jedhuun.Leellistoota ejjannoo kanaa keessaa manni murtii biyya Ingiliizii tokkoakkasi jechuun murteesse,

The Articles of association constitute a contrant not merely between shareholders and the company, but between each individual shareholder and every other.

Danbii ittiin bulmaataa jechuun waliigaltee abbootii aksiiyoona fi waldaa aksiiyoona jidduti qofa hundeffamu osoo hin ta'in waliigaltee tokkoon tokkoo abbootii aksiiyoona fi qaamota biroo hunda jidduti hundeffamuu dha.⁴⁰

Gama biyya keenyaatti yommuu deebinu tumaaleen seera daldalaa keenya keessatti tarreffaman yaada kamiin bu'uurreffatan? Gaafii jedhu kaasuun waan hin oolle waan ta'eef seeraa fi qabatamaa jiru wal-madditti xiinxaluun barbaachisaadha.

Dhimma 1ffaa

DH/IJ/M/M/W/F dhimma iyyataan karaawun tektaayili living w/dhu/m fi d/kennaan Samaraa Agiroo induustirii w/dhu/m jiddutt muddee 08/05/02 lakk-galmee 45027 ta'e irratti murtii kenneen barreffamni hundeffamaa waldaa aksiiyoona walta'iinsa michummaa dhaabbilee michoomaa ta'uusaa ibseera.

Seeraa daldalaa fi qabatamaa biyya keenya keessatti mul'atu irraa ka'uun yaad-riimee barreffama hundeffamaa fi danbii ittiin bulmaataa walta'iinsa michummaa irraa kan madde ta'uusa kan hubatamu yoo ta'elée ijoon bu'uuraa furmaata argachuu qabu barreffamni hundeffamaas ta'ee danbiin ittiin bulmaataa osoo waldaan aksiiyoona hin hundeffaminiin

³⁹ Koen Geens and Bart Servae,Corporations and Partnerships in Belgium(Kluweer law International,The Hague 1997) 93.

⁴⁰ Miil-jalee 20ffaa fuula 77

dura kan wixinamanii fi haal-duree hundeeffama walda'icha ta'uusaan sanadootni kuniin walda'icha kan hundeessan malee erga waldaan hundaa'ee booda kan dhalatanii miti. Ta'us hiikkoon seera tokkoo ilaallamu kan qabu bu'aa akka waliigalatti hodofsiisuu danda'uun malee keewwata seeraa tokko qofa luqqiifnee hiikuun miti. Kallattii kanaan yemmuu xiinxalamu yaad-riimee barreffama hundeeffamaa fi danbiin ittiin bulmaataa walta'iinsa michummaa ta'us waliigaltee abbootii aksiiyoona qofa jidduutti ijaarame jechuun hin danda'amu. Sababbiin isaas waldaan aksiiyoona tokko tumaalee barreffama hundeeffamaa/danbii ittiin bulmaataa darbuun miidhaa abbootii aksiiyoona irraan yoo geese waliigalteen jiddusaan hin jiru jechuun himachuu akka hin dandeenne mul'isa waan ta'eefiidha. Otoma jedhamees waliigaltee sadachaa gama tokkoon abbootii aksiiyoona jidduu fi gama biraatiin waldaa fi abbootii aksiiyoona jidduutti waliigaltee mallatteeffame fakkaataa. Sanadootni waldaa aksiiyoona dura wixinamuusanii waliigaltee qaama tokko qofa jiddutti dhaabbate fakkaataa. Kun ammo seera waliigaltee keessatti, waliigalteen qaama tokko qofa jiddutti mallattaa'u waan hin jirref bu'uura saayiinsii seeraa dhabsiisuuf deema. Haa ta'uutti garuu osoo waldaan hin hundeeffamiiniin dura hundeessitootni waldaa bakka walda'icha hundeeffamuuf deemuu waan bu'aniif akka waliigaltee qaama tokko qofa jidduutti bu'uureffameetti fudhatamuun sirrii hin fakkaatu. Erga walda'ichi hundeeffamee booda ammo itti gaafatamummaa bu'urressitootaa waan fudhatuuf loojikaalawaa ta.a.⁴¹ Akkasumas waldaan osoo hin hudeeffamin yoo hafe bu'urressitootni ittigaafatamummaa waan fudhataniif waliigaltichi waliigaltee sadachaa jedhamuu ni danda'ama. Kanaaf seeri keenya gara warra ejjanno 3ffaa deegaraniiti osoo hiikkamee gaarii fakkaata.

Qabxiilee marii

1. Barreffamni hundeeffamaa waldaa aksiyonaa fi walta'iinsa michummaa dhaabbilee michooma tokko jettanii amantuu? Seera daldala biyya keenya keewwatoota 278,284 fi 298 irraa maaltu hubatama? Muuxxannoo qabdan kaasuun irratti mari'adha?
2. M/m/w/f/dha/iji dhimma 1ffaa irratti kenned ham-qabeessa jettuu? Maaliif? Yoo deebiin keessan eeyyen ta'e, barreffamni hundeeffamaa waliigaltee eenyuu fi eenyuu jidduti mallatteeffame jettu?
3. Tumaan barreffama hundeeffamaa fi danbiin ittiin bulmaataa waldaa aksiyona tokko yoo walitti bu'e kamtu fudhatama? Sababa keessan tarreessuun irratti mari'adhaa?

⁴¹ Seera daldala biyya keenya bara 1969 bahe kewt-308(2) irraa hubachuun ni danda'ama.

- c) **Waldaa galmeessuu:** Hojiwwan gurguddoo adeemsa hundeeffama waldaa aksiiyoona keessatti hojjetamaan raawwatamaan keessaa hojiin murteessaa fi xumuraa galmeessa waldaati. Akka seera daldalaa biyya keenyaatti hojiwwaan galmeessa booda raawwatamu qaban walda'icha gaazexaan beeksiisuudha haa ta'uuti garuu hojiin kun labsii galmeessaa fi kenna hayyamaa lakk-980/2008 tiin hafaa ta'ee jira.⁴² waan ta'eef galmeessuu walda'aa hojii xumuraa ta'a jechuudha. Galmeessuun waldaa iddo galmeessaa ministeeri daldalaa akkaata labsii gubbatti tuqameen hundeessuun raawwaatama.Qabxiin murteessan galmeessa faana xiinxalamuu qabu waldaan galmaa'ee barruun hundeeffamaa fi danbiin ittiin bulmaataa yoo galmeeffamee fi raggaassiffamuu baate bu'aa seeraa maali hordofsiisa kan jedhuudha. Qabxiin kun manneen murtii keenya keessatti falmiisiisaa kan ture ta'usa bu'uura labsii lakk-334/95 kewt-5(1)tiin barruu hundeeffamaa fi danbiin ittiin bulmaataa akkasumas fooyya'iinsii waajjira galmeessaa fi raggaassa ragaleetti yoo galmaa'uu baate bu'aa seeraa hordofsiisuu akka hin dandenne tumee jira. Galmeessii waldaa ministeera daldalaatti raawwatamu fi kan barruu hundeeffamaa fi danbii ittiin bulmaataa waajjira galmeessaa fi raggaassa raaaleeti raawwatamu kaayyoonis ta'ee qabiyyeen garaagarummaa qabu.Kaayyoon galmeessa waldaa ministeera daldalaati raawwatamu too'annoo mootummaa fi qaama 3ffaaaf raga kurfeessan ol-kaa'uuf yommuu ta'u ;galmeessi barruu hundeeffamaa fi danbii ittiin bulmaataa waajjira galmeessaa fi raggaassa ragaaleeti raawwatamuun ammo sanadootni kuniin sirrummaa fi fudhatamummaa qabaachuu raggaassisuuf akkasumas qaama 3ffaaaf banaa ta'ee akka taa'uuf barbaadameeti.⁴³
- Qabxiin biroo barbaachisaa fi murteessaan toora kanatti ilaallamu qabu waldaan tokkoo osoo barruu hundeeffamaa fi danbii ittiin bulmaataa waajjira galmeessaa fi raggaassaa ragaaleeti hin galmeessin; galmeessaan m/murtiiti iddo galmeessaa fi raggaassa ragaaleeti galmeessiisun hundeeffama walda'ichaaf gahaa dha moo miti? Kan jedhuudha. Qabxi kanaan wal-qabatee dhimma qabatamaa m/m/o/f fi dh/ij/m/m/w/f n ilaallamee murtii argate tokko ha ilaalluu.

Dhimma 2ffaa

⁴² Labsii galmeessaa fi kenna hayyamaa lakk 686/02 kewt -9 irraa hubachuun ni danda'ama.

⁴³ Labsii galmeessaa fi raggaassa ragaalee lakk-334/95 kewt-9.

Dhimmicha M/M/O/F gal mee lakk-69949 dhaddacha guyyaa 9/05/01 oo lee irratti murtii kenneen barruun hundeeffamaa fi danbiin ittiin bulmaataa waldaa tokkoo mana murtii keessatti kutaa galmeessaa fi raggaassa ragaaleeti galmaa'uun hudeeffama waldaa'ichaa gahaadha jechuun murteesse.⁴⁴ Dhimmi kun iyyannoodhaan DH/IJ/M/M/W/F f dhiyaatee gal mee lakk- 45025 ta'e irratti murtii kenne keessatti xiinxala taasiseen gal mee daldalaa gubbatti danbiin ittiin bulmaataa fi barreeffamni hundeeffamaa waldaa tokkoo teessiiffamuun hundeeffamni waldaa'ichaa seera durattu ragga'aa fi fudhatamaa akka ta'u kan taasiisuu fi sanadootni kuniin waajjira galmeessaa fi raggaassa ragaaleeti galmeeffamee ol-kaa'amuun hundeeffama walda'ichaa haal-duree barbaachisaadha jedheera.

Qabxii marii

Murtii manneen murtii kanniin akkamitti madaaltu? Kallattiin fuul-duraa maalii ta'uu qabu jettu?
Muxxannoo jiru waliin kaassuun irratti mari'adhaa?

1.2.1.1. Shooraa fi Ittigaafatamummaa Hundeessiitoota

Gahee fi ittigaafatamummaa hundeessiitoota ilaalluun dura maalummaa(eenyu fa'aa) hundeessiitoota hanga tokko ilaalluun hedduu barbaachisaadha.Yeroo baay'ee yaadni biizinessaa sammuu nama tokkoo keessatti dhalata. Namni yaada kana burqiisiise namoota yaadasaa kana fudhatanii quodee yemmuu irratti walta 'ani dhaabbata daldalaa hundeessuuf haal-duree seeraa barbaachisuu hunda warri hojjetan hundeessiitoota jedhamu. Adeemsa hundeeffama waldaa aksiiyoona keessatti hojiwwan hojjetaman hunda waan raawwataniif;akkasumas dogongora yeroo hundeeffama waldaa aksiiyoona uumamuun miidhaan abbootii aksiiyoona fi ummata bal'aa irra gahuuf ittigaafatamoo ta'uu fi karaa biraatiin bu'a-qabeessummaan walda'ichaa galma barbaadame bira gahee ittiin galateeffatamuu fi gatiin dadhabbiisaan fudhachuuf maalummaan hundeessiitoota haalan barbaachiisaadha.Waan ta'aniif,hiikkoon hundeessiitootaaf seera keenya keessatti kallattiin kennamuu baatus hojiwwan isaan *hojjechuu danda'an tareeffamaan kaa'ameera*.⁴⁵ *Bu'uura kanaan hojiwwaan hundeessiitootaan hojjetamaan barreeffama hundeeffamaa fi danbiit ittiin bulmaataa qopheessuu/siisissuu/,aksiiyoona ummataaf gurguruu,kappitaala sassaabuu,kaffaltii tajaajilaa sirnaan madaalchiisuu, waldaa'icha galmeessuu*

⁴⁵ Seera dldalaa biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt-307(2)

fi kkf hunda raawwatu.Kana malees hundeessiitootni adeemsa hudeeffama waldaa'ichaa keessatti waliigalteewwan garagaraa waan raawwataniif gahee fi ittigaafatamummaa hedduu qabu. Waliigalteewwan maqaa waldaa hundeeffamuuf deemuun raawwatameef hundeessiitootni qaama 3ffaa mallaqaa gaafatuuf dhuunfaa dhuunfaanykn gamtaan ittigaafatamu.⁴⁶ Kana qofaa miti, yeroo walda'ichi osoo hin hundeeffamin hafe hundeessiitootni warra aksiiyoona mallatteessaniifis dabalataan ittigaafatamoodha.⁴⁷Qaamolee hundeessiitootni adeemsaa hundeeffama waldaa keessatti itti gaafatamummaa qabaniif qaamaa 3ffaaf, waldaa'icha matasaati fi warra aksiiyoona mallatteessaniifi dha. Akkaataa fi haal-duree ittigaafatamummaa hundeessiitootni qaamolee kanneeniif itti qabaatan tokko tokkoon addaan baafnee ilaaluu yaalla.

A) Ittigaafatamummaa garee 3ffaa: Adeemsaa hundeeffama waldaa aksiiyoona keessatti hojjiwwaa hedduu akka raawwataman seensa mat-duree xiqqaa kanaa keessatti ilaallee jirra. Hojjiwwaan dalagamaan kanneen keessaa hojii waliigaltee qaama 3ffaa waliin dirqama seenuuudhaati. Yeroo waldaan aksiiyoona dhaabbatee namummaa seeraa matasaa hin qabaatiin keessatti waliigaltee hundeessiitootni maqaa waldaa hundeessuutiin qaama 3ffaa waliin dirqama galan hundi akka waan waldaa'icha bakka bu'uun seenaniitti ilaaluun hin danda'amu. Dirqamootni yeroo kana keessatti seenamu akka dhuunfaasaniiitii seenametti waan tilmaamamuuf itti gaafatamummaan waliigalticha sanarra maddus kanuma dhuunfaa hundeessiitoota ta'a jechuudha.⁴⁸Hundeessiitootn ittigaafatamummaa kana jalaa bahuuf 1ffaa waligalticha kan seenan baasii barbaachisaa waldaa'icha hundeessuuf murteessaa ta'eef yoo ta'e; ykn 2ffaan dirqamicha walda'ichi fudhachuuusaa yaa'iin warra aksiiyoona mallatteessaniin(general meetings of subscribers) yoo mirkaanaa'eedha.⁴⁹Toora kanatti qabxii xiyyeffannoo addaatiin hubatamuu qabu haal-dureewwan kuniin lamaan keessa tokko yoo guutame hundeessiitootni ittigaafatamummaa jalaa bilisaa ta'uu fi yoo sababa kamiifuu waldaa'ichi osoo hin hundeeffamiin hafe hundeessiitootni haal-duree kamiinuu ittigaafatamummaa irraa bilisa bahuu hin danda'amu.⁵⁰itti gaafatamtootni kuniin eenyuu fa'a? fi haali itti gaafatamummaa isaan hoo? Gaafileen jedhaman ammo qabxii daraan

⁴⁶ Miil-jalee olii kewt--309

⁴⁷ Miil-jalee olii kewt—312(3)

⁴⁸ Seera daldalaan biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt-308(1) ilaaluun ni danda'ama.

⁴⁹ Miil-jalee olii kewt-308(2) fi 320 wal-birati ilaaluun argama.

⁵⁰ Miil-jalema oli kewt-308(3)

armaatti xiinxallamuu qabuudha. Hundeessiitootni dursa nama/oota yaadaa biiziineessaa burqiissiisanii fi adeemsa hundeeffama waldaa'ichaa keessatti shoora ol-aanaa taphataan akkasumas nammoota hojii yeroo hundeeffamaa raawwataniif ittigaafatamoo ta'anii fi yoo waldaa'ichi dhaabbatee milkaa'inna argamsiisee galateeffatamanii fi gatii dhamaatiisaan gaafachuu danda'an akka ta'ani ilaalle jirra. Haa ta'uu malee,yeroo hojjiwwaan adeemsa hundeeffamaa keessatti rakkoo wayii uumamee itti gaafatamummaan dhufuu fi sababa kamiifuu walda'icha galma yaaddame bira osoo hin gahin kan hafu ta'e,qaamoolee itti gaafamu kuniin eenu fa'a akka ta'an addaan baasuuf hojii baay'ee ulfaataa ta'uun waan hin oolle waan ta'eef hundeessiitootni eenuu fa'a akka ta'anii fi haala itti gaafatamummaa isaan ilaaluu haalan barbaachisaadha.

Qabxiin duraa hundeessiitootni eenuun fa'a? kan jedhuuf seera daldalaa keenyaas ta'ee labsiilee biroo walitti dhufeenya daldalaa bulchuuf bahan keessatti ifaan hin teechiifne garuu tumaalee seeraa daldalaa keessatti tumamaan walitti fidnee dubbisuun hundeessiitootni eenuu akka ta'an ibsuun ni danda'ama. Bu'uura kanaan hundeessiitootni 1ffaan namoota yaada biiziineessichaa maddiisiissan waldaa'ichii akka hundaa'uuf shoora guddaa gumaachaanii fi namoota dasiibumaan hojjiwwaan hundeeffamaaf hojjetamaani hojjechuuf qaxaramaan hojjetaniidha.⁵¹ 2ffaan bu'uurarra hundeessiitoota ta'uu baatanis sababa kaffaltiisaan akaakuun ta'ee ykn bu'aa walda'ichaa irraa faaydaa addaa argataniif akka hundeessiitootaati fudhatamanii garee 3ffaaf itti gaafatamoo ta'u jechuudha.⁵² Qabxiin biroo itti aanu haala ittigaafatamummaa hundeessiitootaati. Kunis ifaan seera daldalaa biyya keenyaa kewt- 308(1) jalatti taa'een hundeessiitootni guutummaatti waliin fi qeenxeen (*.....fully jointly and severally liable to.....*) qaamaa 3ffaaf itti gaafatamu.

B) Itti gaafatamummaa warra aksiiyoona bitaniif: Itti gaafatamni hundeessiitoota qaama 3ffaa qofa osoo hin ta'in warra aksiiyoona mallatteessee fi waldaa'ichaaf keessatuu waldaa'ichi sababa kamiifuu osoo hin hundeeffamiin yoo hafe hundeessiitootni qaama 3ffaa fi warra aksiiyoona mallatteessaniif qofa itti gaafatamu. Hundeeffama waldaa'ichaa dura namootni aksiiyoona bituuf mallatteessan mallaqasaanii maqa waldaatiin baankii herreegaa cufaa keessatti kuusuu akka qabanii fi wagga tokko keessatti walda'ichi yoo hundeeffamuu baate mallaqaa

⁵¹ Miil-jalema olii kewt-308(1) fi (3) wal-madditti dubbisuun argama.

⁵² Miil-jalema olii kewt 308(1),(3) fi307(4) waliin dubbisuun argama

kana gaafatanii deebiiffachuu ni danda'u.⁵³ Akkasumas waggaa tokko booda dhala waliin gaafachuu ni danda'u.

Haa ta'utti garuu rakkolee qabatamaa irraa ka'uudhaan haaloonni seeraa keenya keessatti ifaan hin tumamiin ni jiru. Fakkeenyaaaf, namootni mallaqa kana guyyaa tokkoon galchaan waan hin xumureef waggaan tokkoo kan laakka'amuu eegalu guyyaa namni duraa baankiitti galcheera moo? Guyyaa namni xumuraa galcheeraa laakka'ama? Kan jedhuu fi dhalli mallaqichaa waggaa tokko keessatti kuufamu akkam ta'a? Akkasumas warra kaffaltii akaakuutiif ni deebi'a moo? hin deebi'u? Qabxiileen jedhaman seera keenya keessatti ifaan hin tumamne ykn hiikkoon bira gahamuun waan danda'amu hin fakkaatu. Qabxii duraa ilaalcissee dhugaan qabatamaan lafarra jiru yeroo waldaan tokkoo dhaabbachuuf deema jedhamee beeksiifni aksiiyoona bitadhaa jedhamu irraa eegalee namootni akkaatama human yeroo san qabnii fi haalli mijaa'eetiin guyyoota adda addaa aksiiyonicha bitachuu qarshiisaan kuusu. Seerichi garuu qarshiin kuufame kun waldaan jedhame yeroo waaggaa tokkoo keessatti galmaa'ee namummaa seeraa yoo argachuu dhabe, warri qarshiicha kuusee kuniin akka mirgaatti gaafatanii fudhachuu akka danda'an haa tumuu malee guyyaan waaggaan tokko irraa laakka 'amu kun kamiin akka ta'ee ifaa miti. Waraabii afaan ingiliiffaa tumaa kewt-312(3) yommuu ilaalluu....

Where registration has not been effected within one year from deposit in a bank, the sums deposited shall be repaid to subscribers.

Gaaleenwithin one year from deposit in a bank..... jedhu nama gaafa jalqabaa qarshiicha akaawuntii cufatti kuusuu eegalee irra guyyaa waggaan tokkoo kun waan laakka'amuu fakkaata garuu qorannoон waajjira mana marii daldalaa biyya keenya gaggesse tokko guyyaan waggaan tokko kun irra laakka'amuu kan eegalu guyyaa namni dhumaa qarshiicha kuuse/olkaa'ee/irraa ta'uu agarsiisa jedhaniiru.⁵⁴ Qabxiin lammataa seerichaan ifaan deebii hin argatin dhalli waggaan tokko keessatti kuufame kan eenuu akka ta'e ifaan kaa'uu dhabuudha. Seerichi dhalli waggaan tokko keessatti kuufame warra aksiiyoona mallatteessa akka addaan qoodamaan murteessuu dhabuun sirrii hin fakkaatu akkasumas warren kaffaltiin isaan tajaajilaan kaffalan yeroo waldaan yaadame waggaan tokkoo keessatti osoohin hundeffamiin hafe akka warra aksiiyoona bituuf mallatteessa deebi'uuf qaba moo gaaffi jedhuuf seera keenya ifaa miti waan ta'eef akka mallaqa

⁵³ Seera daldalaa biyya keenya bara 1960 bahe kewt-312(1)(b) fi(2) waliin dubbisuun ni argama.

⁵⁴ Position of the business community.p21

hoji-adeemsiiftuti fudhatama baratamaan. Walumaagalatti seerichi qabxiwwan armaan gubbatti ilaallaman kanneen irratti iftoomina dhabanis hundeessiitootni waldaan waggaa tokko keessatti sababa kamiifuu osoo hin hundeeffamiin yoo hafe qarshii maqaa waldaatiin akaawuntii cufaatti kuufamee itti gaafatamoo dha.

Ijoon bu'uura biroo bakka kanatti seera waliin xiinxalamuu qabu waldaan tokkoo waggaa keessatti osoo hin hundeeffamiin dura yaa'ii waliigalaa abbootii aksiiyoona waamuun akka diiggamu m/murtii gaafatamee diigasiisuu ni danda'amaa? Yeroo kana kana keessatti yaa'ii abbootii aksiiyoona waliigalaa jiraa? Kan jedhoo dha. Ijoo kana osoo hin xiinxalliiniin dura galmees qabatamaa tokkoo haa ilaalluu;

Dhimma 3ffa

Dhimma M/M/S/D/F Lakk gal mee 185599 ta'e irratti murtii argateedha. Dhimmichi waldaan keenya sababoota adda addaatiin rakkolee waan qunnamee aksiiyoona barbaachisu gurguruu waan hin dandeenneef waldaa'ichi ya'ii hattatamaa waliigalaa abbootii aksiiyonatiin diiggame akka nuuf mirkannaa'u jedhamee dhiyaate irratti m/murtichaa murtii kenneen diiggamuun yaa'ii hattatamaa waliigalaa abbootii aksiiyoonaan murtaa'e raggaaseera.⁵⁵

Murtii kanarra ka'uudhaan ijoo gubbatti kaafne seera waliin haa ilaalluu; dursa waldaa aksiiyoona adeemsa hundeeffamaa irra jiru tokko yaa'ii hattatamaa waliigalaa abbootii aksiiyoona gaggeessuu ni danda'aa? Tumaalee seeraa hundeeffamaa waldaa bulchaan waliin yemmuu ilaallu waldaan tokkoo adeemsa hundeeffamaa keessatti hojiiwwan hojjetaman hunda yoo xumuramaan yaa'iiin gaggeeffamuu danda'u bu'uura seera daldalaan biyya keenyaa kewt 320tiin yaa'ii mallatteessitoota aksiiyoonaatti. Yaa'ii kun hundeessiitootaan kan waamamuu fi kaayyoon yaa'ichaas haal-dureewan waldaa'icha hundeessuuf barbaachisan guutamuu mirkaanneessuu, boordii direekterootaa muuduu, wixinee barruu hundeeffamaa fi danbii itti bulmaataa raggaassuu, akkasumas kaffaltii akaakuu fi bu'aa gahee hundeessiitootaaf kennname mirkaanneessuu dha. Kanarra wanti hubatamuu danda'u waldaa adeemsa hundeeffamaa irra jiru tokkoo yaa'ii hattatamaa waliigalaa abbootii aksiiyoona waamuu fi murtii diiggamiinsaa murteessuuua hin danda'amu. Sababnisaas warri abbootii aksiiyoona jedhaman hin jiru; warra aksiiyoona bitachuuf mallatteessan malee waan ta'eef yaa'iiin abbootii aksiiyoona hin jiru

⁵⁵ Himataan waldaa aksiiyoona hagaroo konistrakshiin jedhamuudha

jechuudha.Yeroo seeraan taa'ee keessatti waldaa'icha hundeessuuf haal-dureewwan barbaachisan yoo guutamuu baatani warra aksiiyoona bitachuuf mallatteessan qarshii baankii akkaawuntii cufaatti kuusaniif deebisuudha malee waaligahii waamamee murtiin dabarsu hin jiru akkasumas otoma dogongoraan murtaa'ee raggaassiisuuuf gara mana murtii dhufee wanti raggaaffamu hin jiru jechuudha.

c) **Itti gaafatamummaa walda'aaf qaban:** Hundeessiitootni itti gaafatamummaa waldaa kan qabaatu walda'ichi hundaa'ee namummaa seeraa yoo argateedha.Waldaan tokkoo hundeeffame jedhamuuf kappitaalli hundi mallatteeffamuu fi haal-dureewwan barbaachisoo hundi yoo raawwatameedha.⁵⁶ Yeroo hedduu hundeessiitootni kappitaala barbaadamu keessaa walakkaa ykn achii oli yoo sassaban yaa'ii mallatteessiitoota aksiiyoona waamanii akka waldaa'ichi hundaa'uu taasiissuu ni danda'u.Kana gochuu dhabuudhaan waldaa'ichaaf itti gaafatamoodha.

Karaan biroo hundeessiitootni waldaichaaf ittgaafatamuu danda'u kaffaltii akaakuun raawwatamu sirnaan tilmaamamuu dhabuudha akkasumas dhugumaa beeksiisaa baasanii dhabuun ittgaafamummuu ni danda'a.

1.2.2. Adeemsa Hundeeffama Waldaa dhuunfaa itti gafatamumman murta'ee

1.2.2.1. Haala dureewwan hundeeffama waldaa dhuunfaa itti gafatamumman isaa murta'ee

Waldaa itti gaafatamnii isaa murta'ee hundeessuf hojiwwan gurguddoo afur raawwachuu nu barbaachisa. Tokko yoo xiqqate namoota lamaa, yoo guddatee namoota shantamaa gurmeeessuu .2, yoo xiqqaate kappitala qarshii kuma kudha shan sassaabuu 3, barreffama hundeeffama fi dambii ittiin bulmaataa qopheessuu fi 4, woldayichaa galmee daldalaa gubbatti galmeessisuudha. Tokkoon tokkoo hojiwwan kaniinii itti aansinee baldhinnaan ilaaluuf yaalla.

1. Haalli duree laccoofsa miseensummaa: laccoofsa miseensummaa waldaa itti gaafatamummaan isaa murta'ee ilaachisee qabxiwwan ilaallamuu qaban gurgudoo sadituu jira. Isaanis; barbaachisummaa lakoofsoota miseensootaa daangessuu fi akaakuu yookiin bifa miseensootaa daangeessuu dhabuu fi dangeeffamni miseensootaa hundeeffama duraa fi

⁵⁶ Seera daldalaa biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt-309(1)(a) ilaaluun ni danda'ama.

boodaa haala kamiin ilaalamaa kan jedhuudha. Laakkofsi miseensootaa waldaa aksiiyoona itti gafatamummaan isaa murta'ee biyyaa biyyatti garagarumaa kan qabu ta'uus sababbiin daangessuu lakkofsaa miseensootaa haala qabatama seeraa irraa ka'uu fi eeggumsaa qaama saddaffaaf taasisuudhaaf.

Akka biyya keenyaatti lakkofsii miseensotaa waldaa dhuunfaa itti gaafatamni isaa murta'ee lamaa hanga shantamaati⁵⁷ Gama akaakuu yookiin bifa miseensummaa yoo tarre biyyoonni hedduun daangaa kan kaa'an yoo ta'u biyyoon gariin barruu hundeeffamaatiin yookiin danbii itti bulmaataattiin daangeessuu akka danda'an seeraan aangeessuu. Tumaalee seeroota biyyaa keenya yommuu sakkataanu bifa miseensummaa irratti daangaa homaatuu akka hin keenne fakkaatus qabatamaan garuu namoonni waldaa dhuunfaa itti gaafatamni isaa murta'ee hundeessan namoota firoomaan, hiriyyummaan fi wal amantaan walitti dhihaataniidha. Qabxiin bakka kanatti xiyyeffannaan xiinxallamuu qabu lakkofsa miseensa lamaa gadi yoo ta'e yookiin shantamaaa oli yoo bu'aa maal hordofsiisuu danda'aa? Gaafilee jedhamani fuul-duratti boqonnaa 3ffaa keessatti ilaallaa waan ta'eef ammaaf bira darbineera.

2. Kappitaala akka haala duree hundeeffamatti: seerri daldalaa keenya kappitaalli hundeeffama waldaa tokko hundeessuuf haal duree murteessaa ta'uut fi osoo waldeenni hin hundeeffamneen dura kaffalamee xumuramuu akka qabu ifatti ka'aa. Bu'ura seera daldalaa biyyaa keenya keewwata 80tiin kappitala jechuun mallaqa Abbaa yookiin dhaabbata isaatiin gahee qarshiin yookiin akaakuun faaydaa argamsisuuf kennamu qabeenya bu'urati. Tumaa seera kana irraa ka'uun kappitala waldaa jechuun qarshii miseensota irraa sassabbamu jechuudha.

Yaada rimeen kappitaala jechuun ammo bu'aa eda'ama waliigala gatiin tokkoon tokkoo aksiiyoonaati(par value) multiplied by number of share) dha fi sadarkaa sadiin kuufamuu kan danda'uudha-*nominal capital,subscribed capital and paid up capital* dha. Haaluma waldaa aksiiyoona wal-fakkaatuu barreeffama hundeeffamaa fi danbii itti bulmaataa akkasumas galmeessaa daldalaa fi namummaa seeraa waan qabuuf addaan baafnee xiinxaluun hangasis barbaachisaa miti.

⁵⁷ Seera daldaa biyya keenya bara 1960 bahe KEWT 510(2) irraa ilaaluun ni danda'ama.

2. Barreeffama Hundeeffamaa fi Danbii ittiin bulmaataa qopheessuu

Barreeffama hundeeffama fi danbii ittiin bulmaataa waldaa aksiiyoonaan armaan oliti ilaaluun keenya ni yaadama waa ta'eef dhimmootni achitti ilaalle suniin waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaa saa murtaa'eefis raawwatiinsa waan qabaniif lamaffa irra deebinee ilaalluun barbaachisaa miti.

1.4. Bu'aa Hanqina Raawwii Hundeeffamaa.

Ulaagaa hundeeffama waldaaf barbaachisan bakka lamatti qoodnee ilaaluun ni danda'amaulaagaa namummaa seeraa argachuu fi ulaagaalee waldaan hojiisaa itti fuufsiisuuf barbaachisiidha. Hanqinni sadarkaa hundeeffamaa waldaatti uumamu ulagalee namummaa seeraa argachuu faana wal-qabatee fi ulaagalee waldaan hojii itti fuufiinsaa hojechuuf barbaachisiidha.⁵⁸ Galmaa'u fi beeksiifamuu dhaabbachuu waldaa faana wal-qabatu; dhimma namummaa seeraa gonfachuudhaatti. Waldaan tokko namummaa seeraa erga argatee booda, miseensonni fi kappitaali barbaachisu hin guutne jedhamee hundeeffamuun isaa mormamuun hin danda'amu. Namummaan seeraa kennameef ture irraa mulqamuu hindanda'amu jechuudha.⁵⁹ Haa ta'uutii garuu hanqinni ulaagaalee kuniin mirga abbootii aksiiyoona ykn abbootii liqaa kan miidhu yoo ta'e fi namootni kuniin iyyata yoo dhiyeessan manni murtii akka diiggamu ajajuu ni danda'a.ajajni manni murtii kenu kun duubatti deebi'ee raawwatiinsa qabaata osoo hin ta'in gaafuma ajajame sanirra i.e walda'ichi guyyama duraatii kaasee namummaa seeraa hin qabu hin jechisiisu jechuudha.

Qabxiilee marii:

- 1) Abbaa idaa abbaa aksiiyoona tokkoo fi abbaa mirgaa waldaa aksiiyoona tokkoo jidduutti walsimsiissuun(set off) ni danda'amaa?(is it possible to set off between the creditors of shareholder and the dentor of the share company?), sababa danda'amuuf ykn hin dandamneef waliin kaasa marii'adhaa?

⁵⁸ Habtaamu Bultii, Seera daldalaa Waldaa Dhuunfaa ittigaafatamummaa isaa murtaa'ee'(muddee 2003) adama, moojulii ILQSO fuula 19

⁵⁹ Seera daldalaa keenya bara 1960 bahe kewt 324(1) haa ilaallamu

- 2) Bu'uura seera daldalaa biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt-513tiin waldaan dhuunfaa ittgaafatamummaan murtaa'e hojiwwan daldalaa keessaa hojii baankii, inshuuraansii ykn hojilee biroo uumama akkasii qaban akka hin hoojenne dhoorgamee jira.maaliif laata? Eegumsa garee 3ffaa fi faaydaa akka biyyaatti dhaabbileen kuniini qabaniin wal-qabsiisaa marii'adhaa?
- 3) Seera daldalaa biyya keenyaa bara 1960 bahe kewt-312(1)(b) jala kappitaala murtaa'e keessa dhibbeentaan digdamii shan maqaa fi akkaawuntii cufaa waldaa booda dhaabbachuuf deemuun akka kaffalamuu qabu tuma. Kaayyoon tumaa kanaa maali isitti fakkaata? Hundeesitootni waldaa'icha qarshii kana baasuu akka hin dandeenye ifati tumuunsaa baasii walda'icha hundeessuu barbaachisu eessa argatu jettanii yaadu? Irratti mari'adhaa.
- 4) Barreeffamni hundeffamaa fi danbiin ittiin bulmataadhingga tokko irratti yoo walfaallessan furmaata akkamii laattu? Dhimmi qabatamaan isiin qunname yoo jiraate kaasuun muuxxannoo qabdan waliif qoodaa?

1.5. Maalummaa fi Dabarsa Aksiyoonaa

Jecha 'aksiyoonaa' ykn 'share' jedhuuf hiikkoon garagaraa kennameefi jira. Hiikkoowwan kennaman keessaa hiikkoon beekamaan murtii *Farwell J in Borland's Trustee v Steel*, irratti kenname yoo ta'u kunis:

*A share is the interest of a shareholder in the company measured by a sum of money, for the purpose of liability in the first place, and of interest in the second, but also consisting of a series of mutual covenants entered into by all the shareholders*⁶⁰ jechuun kaa'a.

Hiikkoo kanarraa kan hubatamu aksiyoonni mirga abbootiin aksiyoonaa walidicharraa qaban maallaqanaan kan itti ibsamu ta'u isaa ni agarsiisa. Aksiyoonni mirga abbaa aksiyoonaa duwwaa osoo hin taane itti gaafatamummaa abbaa aksiyonaalle kan murteessuu dha. Akkuma armaan oliitti ibsameen akka qajeeltootti waldaalee aksiyoonaa keessatti itti gaafatamummaan abbaa

⁶⁰ Simon Goulding, Company Law , Second Edition , 1999 , Cavendish Publishing Limited The Glass House, Wharton Street, London WC1X 9PX, United Kingdom fuula=205.

aksiyoona hanga aksiyona isaa duwwaa waan ta'eef gaheen abbaa aksiyona maallaqaan tilmaamame kaa'amuun itti gaafatamummaan abbaa aksiyona hangam akka ta'e kan agarsiisuu dha. Kana malees aksiyonni abbaan aksiyona mirgoota gargaraa kan qabu ta'u kan agarsiisuu dha. Mirgootni aksiyonni argamsiisuu danda'u kunis mirga sagalee kennuu, bu'aa irraa qoodachuu, yeroo waldichi diigamu kaappitaala buusan deebiisanii fudhachuu kan of keessatti hammatu dha. Kanaaf, abbaan aksiyona tokko aksiyona isaarratti mirga gurguruu, wabiin qabsiisuu fi dhaalaan dabarsuu ni qabaata.⁶¹ Mirgoonni aksiyonni argamisiisuu danda'u kunneen seera daldala biyya keenya keessatti beekamtii argataniiru. Kanaaf, Kutaa kana jalatti gosota aksiyona fi akkaataa aksiyonni waldaa aksiyona fi waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e keessatti abbootii aksiyonaarrraa gara waldaatti ykn dhaabbatichaa, ykn abbootii aksiyona biroo ykn garee sadaffaa dhaabbaticharraa dantaa kallatti hin qabaanneef darbuu danda'u ni ilaalamu. Jalqabarra waa'ee gosota aksiyona haa ilaallu

1.5.1. Akaakuu Aksiyonaa

Gosti aksiyona dabarsa aksiyona kan murteessu dha. Dabarsa aksiyonaarratti garaagarummaa uumuu kan danda'an gosotni aksiyona gurguddoo lama jiru. Isaanis, Aksiyona abbaa qabateef ta'uu/bearer share/ fi Aksiyona galmaa'e dha. Gosotni aksiyona lamaan kun seera daldala keewwata 325(1) jalatti tumamaniiru. Aksiyonni sanada daddarboo waan ta'eef tumaaleen sanadoota daddarboo ilaallatan aksiyonarrattis raawwatinsa ni qabaatu. Kanaaf, bu'uura seera daldalaa keewwata 721(2) tin namni sanada daddarboo abbaa qabate /bearer/dhiyeessu danda'u isaatin duwwaa mirgoota sanadicharra jiran gaafachu akka danda'u tumeera.

Aksiyona gosa akkanaarratti maqaan kan hin barreeffamne waan ta'eef abbaan qabate abbaa qabeenyaa akka ta'eetti lakkaa'ama. Seera daldala keewwata 721(1) sanadootni daddarboo abbaa qabateef ta'e harkatti kennuun/up on delivery/ duwwaan ykn ulaagaa biroo malee nama tokkooraa gara nama biraatti darbu danda'u. Kanaaf, aksiyonni nama qabateef ta'u ulaagaa tokko malee harkatti kennuu duwwaan nama tokkooraa gara nama birootti darbuu danda'a. Kanaaf, aksiyona gosa kanaa dabarsuuf galmee hundeffama waldichaa/memordum of association/ keessatti maqaa nama darbeef galchuun barbaachisaa miti.

⁶¹ Miil-jalee 58, fuula=205.

Aksiyona galmaa'ee ilaachisee akkuma maqeeffama isaarraa hubatamutti gosti aksiyonaaakkanaa maqaa abbaa aksiyoonichaatin gal mee waldichaa bu'uura seera daldala 331(1) qophaa'u keessatti galmaa'e ta'u qaba. Dabalataan maqaa abbaa aksiyona irratti barreeffamu qaba. Dabarsi aksiyonaa galmaa'eef bu'uura tumaalee dabarsa sanadoota daddarboon ilaallataniin kanraawwatamu dha. Kunis, seera daldalaa keewwata 723 jalatti tumameera. Bu'uura kanaan aksiyonni galmaa'e kana darbuu danda'u maqaan nama darbeef bu'uura keewwata 331tin gal mee waldichaa keessatti galmaa'e dha.

Gara dhaabbata dhuunfaa itti gaafatatummaan isaa murtaa'etti yoo dhufnu akkuma waldaa aksiyonaa dhaabbatni dhuunfaas aksiyonaan kan qooqqodame ta'u isaa keewwata 512(2) irraahubachuun ni danda'ama. Dhaabbatni dhuunfaas akka waldaa aksiyonaa aksiyonaan kan qoqqoodame ta'uus aksiyonni isaanii akka waldaa aksiyonaa salphaatti nama tokkooraa gara nama biraa keessattu nama miseensa dhaabbatichaa hin taaneetti kan darbu miti. Kunis, miseensootni dhaabbata dhuunfaa hariroo dhuunfaa cimaa kan qaban waan ta'aniifii dha. Kanaaf, seerri daldalaa aksiyoniin dhaabbata dhuunfaa haala murtaa'aa ta'een duwwaa miseensootarra gara qaama sadaffaa/miseensa hin ta'iiniti/ darbuu akka danda'u keewwata 523 jalatti tumeera.

Akkuma araan oliitti ibsameen abbaan aksiyonaa aksiyona isaarratti mirga qabeenyaa adda addaa kan qabu waan ta'eef qabeenyaa isaa qaama biroof dabarsuu kan danda'u ta'uu isaa ilaalleera. Kutaa itti aanuutti aksiyona dabarsuun wal-qabatee rakkole mul'atan tokko tokkoon kaasuun kan ilaallu ta'a.

1.5.2. Dabarsa Aksiyonaa

Namni tokko mirga qabeenyaa isaa irratti qabu aksiyona isaa irrattis qabaachuu akka danda'u hiikkoo aksiyonaaf araan oliitti kennaeerraahubachuun ni danda'ama. Mirgoota kana keessaa tokko mirga qabeenyaa ofii dabarsuu dha. Akkuma tumaa heera keewwata 40(1) irraahubatamutti abbaan qabeenyaa tokko qabeenyaa isa nama biroof dabarsuu danda'a. Haata'uti, dabarsi qabeenyaa kun mirga namoota biroo miidhuu akka hin qabne tumaan kun dabalataan kaa'eera. Kanaaf, abbaan aksiyonaa tokko aksiyona isaa haala mirga namoota biroo miidhuu hin qabneen dabarsuunirraa eegama. Abbaan aksiyonaa tokko aksiyona isaa gurguruu, wabiin qabsiisuu, dhaalaan dabarsuuf mirga ni qabaata. Kana malees, fedhii isaan ala ajaja mana murtiin

ykn murtii yaa'iin akka gad lakkisuu taasisuun aksiyoonni isaa qaama biroof akka darbu ta'u danda'a.⁶² Akkuma armaan oliitti ibsameen dabarsii aksiyoonaa waldaa aksiyoonaa fi waldaaa dhuunfaa itti gaafatamummaan murtaa'e keessatti garaagarummaa kan qabu waan ta'eef tokko tokkoon akka kanaa gadiitti haa ilaallu.

1.5.2.1. Dabarsa Aksiyoonaa Waldaa Aksiyoonaa Keessatti

Seerri daldalaa keewwata 333(1) jalatti aksiyoonni waldaa yoo haala addaan daanga'e malee daangaa malee namoota garagaraaf darbuu kan danda'u ta'u kaa'eera. Keewwatni kun akka tumutti yoo dambii ittin bulmaata ykn yaa'ii waliigalaa arifachisaa abbootii aksiyoonaan /extra ordinary meeting/ dhorkame malee aksiyoonni daangaa malee nama abbaan aksiyoonaa barbaadeef dabarsuun ni danda'a. Gama biroon ammoo haala salphaan aksiyoonoota dabarsuun dantaa abbootii aksiyoonaa fi waldichaa akka hin miine taasisuunis barbaachisaa dha. Kanarraa kan ka'e dabarsa aksiyoonaa irratti daangaan yeroo kaawwamu ni mul'ata. Fakkeenyaaaf, abbootin aksiyoonaa eenuu gara waldaa isaanii keessa akka galuu qabuu fi galuu hin qabne murteessuu barbaadu ta'a. Keessattuu waldaalee xixiqqa miseensoota baay'ee hin qabnee fi miseensootni hundi hojii guyyaa guyyaa fi hooggansa waldichaa keessatti yeroo hirmaatan eenyummaan nama aksiyoonichi darbeef baay'ee murteessaa dha. Kanaaf, dambii ittin bulmaata isaani keessatti namni tokko aksiyona isaa gurguru yoo barbaade miseensootaaf duwwaa gurguru qaba jechuun tumu danda'u ykn namoota isaanin fakkatu duwwaaf akka darbu daangaa kaawwachuu danda'u. Darbees, waldaa dorgomaa biroof aksiyoonni akka hin gurguramne daangeessuu danda'u. Seerri daldalaas daantaawan lamaan kan ilaalcha keessa galchuun akka qajeeltootti aksiyona dabarsuu bilisa taasisuun yoo abbootiin aksiyoonaa barbaada haala itti daangeessuu danda'an hayyameefi jira.

Akkuma oliitti ibsame dabarsii aksiyoonaa waldaa aksiyoonaa bu'uura sanadoota maallaqa daddarboon kan raawwatamu akka ta'e seera daldala keewwata 325 irraa kan hubatamu dha. Kanaaf, yoo abbaan aksiyoonaa tokko aksiyona isaa gurguuruu ykn kennaan dabarsuu barbaade akkuma sanadoota daddarboo gosa aksiyoonichaarratti hundaa'uun dabarsuu danda'a. Yoo aksiyoonichi aksiyona hin galmoofne ta'e abbaan aksiyoonaa aksiyoonicha galmee aksiyoonaa waldaa keessatti galmeessuun osoo hin barbaachisiin dabarsuu danda'a. Haata'u malee, gasti

⁶²Miil-jalee 14, fuula=284.

aksiyoonichaa aksiyona galmaa'e yoo ta'e dabarsi taasifame seera qabeessa ta'uuf galmaa'u qaba.

Dabarsa aksiyona waldaa aksiyonaa waliin wal-qabatee ijoon manneen murtii keessatti falmisisaa ta'e aksiyonni haala maliin dhaalaan darbuu danda'a kan jedhu dha. Seerri daldalaa keewwata 333 jalatti aksiyonni yoo haala addaan kaawwame malee daangaa malee darbuu akka danda'u ni kaa'a. Haata'u malee, akka waldaa dhuunfaa aksiyonni waldaa aksiyonaa dhaalootatti kan darbu ta'u seerichi ifaan hin keenye. Keewwatni 524(1) yoo haala addaan dambii ittin bulmaataa keessatti tumamuu baate aksiyonni waldaa dhuunfaa dhaalootatti kan darbu ta'uu kaa'eera. Aksiyona waldaa aksiyonaa dhaalaan dabarsuu irratti seerichi callisuun waan bira darbeef manneen murtii tumaa waldaa dhuunfaaf kaawwame seera daldalaa 524(1) waldaa aksiyonaaf yeroo fayyadaman ni mul'ata.

Dhimma 4ffaa

Dhimma Sinkutee Husseen N-5 fi Waldaa Aksiyonaa Matasaasabi La'idigat gidduu tureen manni murtii himattootni dhaalootta waan ta'aniif bu'uura seera daldalaa 524 dhaalootni aksiyona dhaalchisaa yoo waliigalteen addaa dambii ittiin bulmaata keessa jiraachuu baate dhaaluu danda'u jechuun murteesseera.⁶³

Mirga aksiyonaan wal-qabatee ijoon ka'uu maluu inni biroon aksiyona wabiin qabsiisuu fi bu'aa aksiyona irraa argamuu nama biroof dabarsuu dha. Kunis seera daldalaa keewwata 329 jalati tumameera. Bu'uura kanaan aksiyonni wabiin yoo qabsiifame ykn bu'aa aksiyonicharraa argamu nama biroof akka itti fayyadamu dabarfamee kennname mirgi yaa'ii abbootii aksiyonaa irratti hirmaachuun kan nama darbeef ta'a. Kunis, namootni kun yaa'ii keessatti dantaa isaanii akka kabachiifatan kan isaan gargaaru dha. Akkaataa aksiyonni wabiin qabamu ilaachisee tumaa seera daldalaa armaan oliitti ibsameen dabalataan seerri hariiroo hawaasaa waa'ee qabeenya wabiin qabsisuu keewwata 2863-2874 jiran raawwatiinsa ni qabaatu. Waa'ee bu'aa aksiyonarraa argamuutti fayyadamu ilaachisee tumaa armaan oliitti ibsameen dabalataan kutaan seera qabeenyaa waa'ee bu'aa qabeenyarrraa argamuutti fayyadamu keewwata 1309-1358 jiran raawwatinsa ni qabaatu. Haata'u malee, yeroo tokko tokko tumaa seera daldalaa fi tumaa seera hariiroo hawaasaa gidduu waliitti bu'iinsi jiraachu danda'a. Fakkeenyaaaf, akkuma armaan

⁶³ Sinkutee Husseen N-5 fi Waldaa Aksiyonaa Matasaasabi La'idigat, Mana Murtii Sadarkaa Duraa Feedaraalaa, Lakk. G.193953.

oliitti ibsameen bu'uura seera daldalaan yoo aksiyoonni wabiin qabame mirgi yaa'iirratti hirmaachuun nama aksiyoonicha wabiin qabateef kan dhiifame dha. Haata'u malee, bu'uura seera hariiroo hawaasaa keewwata 2870 tiin mirgi kun abbaa aksiyoonaaaf kan kennname dha. Dhimma qabatamaa waldaa Dhuunfaa Miinaa Treedingii fi Waldaa Aksiyoonaa Naayilii Inshuuraansii giddu tureen manni murtii yeroo waliitti bu'iinsi akkanaa uumamu seerri daldala fudhatamu kan qabu ta'u kaa'eera.⁶⁴

Ijoon biroo asirratti ilaalamu qabu fedhii abbootii aksiyonaan alatti aksiyoonni isaanii nama biroof haala itti darbuu danda'u dha. Kunis, bu'uura seera daldala keewwata 342(4) tiin abbaan aksiyoonaa aksiyona bituuf mallatteesse yoo yeroo jedhame keessatti gati aksiyona bituuf mallatteesse kaffalu baate waldichi abbaan aksiyoonaa kaffaltii irraa eegamu akka kaffalu beeksisa kennuufi qaba. Beeksisi akkanaa kennameefi yoo kaffaltiin mallattaa'e raawwatamu baate aksiyoonichi caal baasiin kan gurguramu akka ta'e keewwatni kun ni ibsa. Yoo caal baasiin gurguramu baate waldichi aksiyoonicha dhaaluun maqaa abbaa aksiyoonaa haquu akka danda'an keewwatni xiqaan shan ni ibsa

1.5.2.2. Dabarsa Aksiyoonaa waldaa Dhuunfaa Itti-gaafatatummaan Isaa Murtaa'e

Hariiroon miseensoota waldaa dhuunfaa keessa jiran akka waldaa aksiyoonaa maallaqa duwwaa irratti kan hundeffame waan hin taaneef dhaabbata kan keessatti dabarsii aksiyoonaa akka waldaa aksiyoonaa salphaatti kan gaggeefamu osoo hin taane ulaagaa garagaraa keessa darbuu kan qabu dha. Kanaaf, yeroo aksiyoonni dhaabbata dhuunfaa gurguramus ta'e haala biroon darbu ulaagaalee adda addaa guutuu qaba. Kanaaf, keewwatni 522 dabarsii aksiyoonaa waldaa dhuunfaa itti gaafatatummaan isaa murtaa'e barreeffamaanii fi galmee aksiyoonaa keessatti galmaa'u kan qabu ta'u kaa'eera. Yoo galmee aksiyoonaa keessa galmaa'u baate bu'aa akka hin qabne keewwatni kun dabalataan ibseera. Aksiyona dhaabbata dhuunfaa nama miseensa dhaabbatichaa hin taaneef dabarsuuf ammoo ulaagaan cimaa kanarra darbu kaa'ameera. Kunis dabarsii aksiyoonaa nama miseensa dhaabbatichaa hin taaneef taasifamu miseensoota waldichaa keessaa $\frac{3}{4}$ kan ta'an sagalee caalmaa akka aksiyoonichi darbu waliigaluu qabu.⁶⁵ Dabarsii haala

⁶⁴ Dhaabbata Dhuunfaa Miinaa Treedingii fi Waldaa Aksiyoonaa Naayilii Inshuuraansii, Mana Murtii Sadarkaa Duraa Feedaraalaa, lakk. G. 123360, gaafa 02/03/2001.

⁶⁵ Seera daldala Keewwata 523(2).

kanaan raawwatamuus galmee daldala keessatti galmaa'u akka qabu keewwatni xiqqaan sadi ni ibsa.

Dabalataan, Keewwatni 524(1) yoo haala addaan dambii ittin bulmaataa keessatti tumamuu baate aksiyoonni dhaabbata dhuunfaa dhaalootatti kan darbu ta'uu kaa'eera. Rakkoolee kanaan wal-qabatanii ka'an keessaa tokko aksiyoonni tokko nama biraatti darbuun isaa haala maaliin mirkanaa'a kan jedhu dha. Dhimma mana murtii olaanaa godina Gujiitin ilaalam ee murtii argate tokko keessatti manni murtii maqaan miseenootni haaraa galmee yaa'ii abbootii aksiyoonaa keessatti waan galmaa'ee fi miseenootni dhaabbatichaas miseensummaa namoota aksiyoonicha darbeef waan hin mormineef aksiyoonni falmii kaasee kun darbuu isaa agarsiisa jechuun murteesseera. Dhaddachi ijibbaata mana murtii waliigala Oromiyaas murtii kana cimiseera. Dhaddachi ijibbaata mana murtii feedaraalaa ammoo miseenootni haaraan kun yaa'ii irratti argamuun mallatteessuun isaanii fi miseenootnis mormuu dhabuun isaanii duwwaa aksiyoonni darbeera hin jechisisu dabarsi taasifame galmee daldala keessatti galmaa'uun isaa mirkanaa'u qaba jechuun murteesseera.⁶⁶ Dabarsii aksiyoonaa galmee daldala keessatti akka galmaa'u taasisuun dabarsi taasifame garee sadaffaaf akka beekamu kan taasisu waan ta'eef namootni haala aksiyoonichaa akka baran godha. Kanaaf, dhaddachi ijibbaataa kun akka qulqulla'u ajajuun isaa kaayyoo seericha waliin kan deemu dha.

Ijoon biroo naannoo kanatti ilaalamu qabu aksiyoonni waldaa dhuunfaa fedhii miseenootaatin ala sababa idaa abbaa aksiyoonaa tokkoorra jiruuf gurguramuu danda'aa? Kan jedhu dha. Akkuma armaan oliitti ibsameen dhaabbatni dhuunfaa yeroo baay'ee namoota hariiroo dhuunfaa cimaa qaban gidduutti kan hundeffamu waan ta'eef gareen sadaffaa haayyama miseenootaan ala akka dhaabbata isaanii keessa seenu hin fedhan. Seerri daldala keenyaas bu'uura kanaan kan bocame dha. Haata'u malee, yoo sababa idaan aksiyoonni misensa tokkoo qabame maal ta'a kan jedhu irratti dhaddachi ijibbaataa mana murtii feedaraalaa murtii kallatti fuul-duraa agarsiisuu murteesseera. Dhimma armaan oliitti ibsamee keessa baankii daldala Itoophiyaa idaa himatamaa tokkooffaarraa qabuuf aksiyona himatamaa tokkooffaa waldaa dhuunfaa keessaa qabu kabachisuun aksiyoonichi caal baasiin guguramee akka kaffalamuuf gaafateera. Manni murtii olaanaa godina Gujii dhaabbatni dhuunfaa namoota hariiroo dhuunfaa qaban gidduutti kan

⁶⁶Iyyataan Baankii Daldala Itoophiyaa fi Waamamaan Ashabbir Taadasa N=5, Mana Murtii Waliigala Feedaraalaa Dhaddacha Ijibbaataa, Lakk.G.57288, gaafa 19/07/2003.

hundeffamu ta'uu isaa, dhaabbatichis kan himatamaa tokkooffaa duwwaa akka hin taane ibsuun gaaffii aksiyoonni himatamaa tokkooffaa caal baasiin gurrguramu qaba jedhu kufaa gochuun misseenootni dhaabbatichaa gahee himatamaa tokkooffaa ogeessaan shallame baankiif kaffaluun dhaabbaticha akka ofii olchan murteesseera. Dhaddachi ijibbaataa mana murtii waliigala feedaraalaa seerri daldala keewwata 522, 523, fi 524 jalatti yoo abbaan aksiyoonaa tokko idaa qabaatee fi sababa kanaan aksiyoonni isaa gurguramu gahe misseenotni dhaabbatichaa mirga dursaa kan argatan ta'uu isaanii malee sababa idaa misensaatin aksiyoonni abbaa idaa gurguramu kan hin qabne ta'u hin kaa'u jechuun aksiyoonni himatamaa tokkooffaa caal baasiin akka guguramu ajajeera.⁶⁷ Osso akka biyyaatti gabaa aksiyoonaa jiraate gatiin aksiyoonichaa gabaa yeroo keessatti meeqa akka ta'e salphaatti beekun ni danda'ama ture. Bu'uura kanaan misseenootni gatii gabaa sana akka kaffalan taasisuun sirri ta'a. Haata'u malee, bakka gabaan aksiyoonaa murtaa'e hin jirree fi gatiin aksiyoonaa hin beekamneetti gaheen himatamaa caal baasiin gurguramu hin qabu yaadni jedhu mirga himataa/baankii/ kan dhphisu dha.

Qabxii Marii

1. Bu'uura seera daldala kewt-333(1) tiin aksiyona waldaa dabarsuun wal-qabatee aksiyoonni akkaataa itti darbuu danda'u barreffama hundeffamaa fi yaa'ii abbootii aksiyoonaa ariifachisaan murteessuun akka danda'amu tumameera. Karaaleen biroo seera daldalaan beekamtii hin arganne. Fakkeenyas, waliigaltee misseenoota gidduu taasifamuu tokko dha. Kanaaf, misseenootni lama aksiyona isaanii walii isaanii duwwaaf gurguruuf yoo waliigalan daangaan dabarsa akkanaa akka seera keenyaatti fudhatama kan qabuu dha jettuu? Maaliiff?
2. Falmii Sinkutee Husseen N-5 fi Waldaa Aksiyoonaa Matasaasabi La'idigat gidduu tureen manni murtii himattootni dhaaltoota waan ta'aniif bu'uura seera daldala 524 dhaaltootni aksiyona dhaalchisaa yoo waliigalteen addaa dambii ittiin bulmaata keessa jiraachu baate dhaaluu danda'u jechuun murteesseera.⁶⁸? Dhama qabeessummaa murtii mana

⁶⁷Iyyataan Baankii Daldala Itoophiyaa fi Waamamaan Ashabbir Taadasa N=5, Mana Murtii Waliigala Feedaraalaa Dhaddacha Ijibbaataa, Lakk.G.57288, gaafa 19/07/2003.

⁶⁸Sinkutee Husseen N-5 fi Waldaa Aksiyoonaa Matasaasabi La'idigat, Mana Murtii Sadarkaa Duraa Feedaraalaa, Lakk. G.193953.

murtii akkamiin ilaaltan? Manni murtii tumaa dhaabbata dhuunfaa fayyadamuun isaa sirriidha jettuu? Maaliif?

3. Dabarsa aksiyoonaa waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan murtaa'ee waliin wal-qabatee ijoon ilaalamu qabu garaagarummaa aksiyona galmee aksiyoonaa keessatti galmeessisuu fi galmee daldala keessatti galmeessisuudha. Dhimma qabatamaa mana murtii feedaraalaa sadarkaa duraatti ilaalamee murtii argate tokko keessatti haati iyyattootaa aksiyoonni ijoollee ishee/iyyattoota ammaa/ dhaabbata dhuunfaa Maammee Stiil Miil waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaa isaa mutaa'e keessatti qaban caal baasiin idaa isaan irra jiru kaffaluuf akka guguramu ajaj mana murtii baafataniiru. Waamamaan ammaa gama isaatiin aksiyoonni amma falmii kaase kun dursee anaaf kan dabarsamee gurguramee fi kanas kan agarsiisuu murtiin yaa'ii waajjira galmeessa ragaaleetti kan galmaa'e waan ta'eef caal baasiin bahe akka haqamu gaafateera. Manni murtii dabarsii aksiyoonaa waajjira galmeessa ragaaleetti kan galmeeffame malee galmee daldala keessatti kan galmaa'e waan hin taaneef garee sadaffarratti bu'aa hin qabaatu jechuun murteesseerra.⁶⁹ Murtii kan akkamiitti ilaaltu?

⁶⁹ Iyyattootni barataa Baamlaak Faasiil N=2 fi waamamaan Moohaammad Arabaa, mana murtii feedaraalaa sadarkaa feedaraalaa, Lakk.G. 201744.

BOQONNAA LAMA

HOOGGANSA WALDAA AKSIYOONAA FI WALDAA DHUUNFAA ITTI GAAFATAMUMMAAN ISAA MURTAA'E

Seensa

Hiikkoo hooggansa waldaa aksiyoonaa/corporate governance/ ogeessota garagara biratti hiikkoo adda addaatu kennameef jira. Ogeessota diinagdee biratti yaadni kun bal'ifamee kan ilaalamu yoo ta'u ogeessota seeraa biratti hanga ta'e dhiphatee kan hiikamuu dha. Hog-barruuwwan akka agarsiisanitti hooggansi waldaa yoo xiqqaate waa'ee muudama, hojiirraa ka'uu, aangoo fi itti gaafatamummaa daayirektarootaa, hojii gaggeessitootaa, oditarootaa fi yaa'ii abbootii aksiyoonaa tumu qaba. Kanaaf, seerri hooggansa waldaa aksiyoonaa haariroo qaamolee armaan oliitti eeraman kana giddu jiraachu qabu kan tumu dha.

Kanarraa ka'uun seerri daldala Itoophiyaas keewwata 347- 428 waa'ee hooggansa waldaa aksiyoonaa yoo tumu, keewwatni 525 – 538 waa'ee hooggansa waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e teechiseera. Tumaaleen seerri daldala Itoophiyaa keewwattoota waa'ee hooggansa waldaa aksiyoonaa tuman heddu of keessatti yoo qabatu keewwattootni muraasni waa'ee hooggansa waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e tumanii jiru. Kunis tumaaleen waa'ee hooggansa waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e ibsan hiikkoo gara garaaf akka saaxilaman kan taasise dha. Tumaaleen waa'ee hooggansaa tuman kun kaan isaanii dirqisisoo yoo ta'an kaan ammoo yoo abbootiin aksiyoonaa akkaataa hooggansa waldichaa ykn dhaabbatichaa dambii ittin bulmaataa keessatti ykn barreffama hundeffamaa keessatti yoo kaa'u baatan raawwatinsa kan qabanii dha. Akka biyya keenyas ta'e naannoo keenya hooggansi waldaa sadarkaa guddateera jedhamurra gatii hin jirreef hanqinaalee seeraa fi hoj-maata adda addaan kan xaxamee dha. Kunis dhimmootni hooggansa waldaa ilaallatan yeroo mana murtii dhaqan haala wal-fakkaataan akka fala hin arganne taasiseera.

Kanaaf, moojulii kana keessatti rakkolee hoj-maataa fi seeraa hooggansa waldaa aksiyoonaa fi waldaa dhuunfaa itti gafatamummaan isaamurtaa'e waliin ka'u danda'an dhimmoota qabatamaa akka naannoo fi akka biyyaatti jiran waliin kan sakata'u ta'a.

Kanaaf, Leenjifamtootni xumura boqonnaa kanarratti:

- Boordiin daayireektarootaa, hojii gaggeessitootni fi oditaroонни waldaa aksiyoonaa haala muudaman hojiirraa ka'an, aangoo fi itti gaafatamummaa isaanii waliin wal-qabatee rakkolee seeraa fi hoj-maataa jiran irratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- Adeemsa yaa'iin abbootii aksiyoonaa garagaraa waamamu, aangoo, ulaagaalee, adeemsa yaa'iin itti gaggeeffamu fi murtiin yaa'iin kennname haqamurratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- Boordiin daayireektarootaa, hojii gaggeessitootni fi oditaroонни waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'ee mudaman hojiirraa ka'an, aangoo fi itti gaafatamummaa isaaniirratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- Adeemsa ya'iin abbootii aksiyoonaa waldaa dhuunfaa waamamu, aangoo, ulaagaalee, adeemsa yaa'iin itti gaggeeffamu fi murtiin yaa'iin kennname haqamurratti hubannoo qaban ni gabbifatu.

2.1. Hooggansa Waldaa Aksiyoonaa fi Waldaa Dhuunfaa Itti Gaafatamumman Isaa Murtaa'e

Gaalee hooggansa waldaa aksiyoonaa jedhuuf hiikkoon garagaraa ogeessota adda addaan kennameera. Kaayyoon moojulii kanaa hoj-maata qaamolee haqaa bira jiru sakata'u waan ta'eef hiikkoo ogeessota seeraan kennamu irratti of daangeessuun barbaachisaa dha. Hiikkoo gaalee '*hooggansa waldaa*' ykn '*corporate governance*' jedhuuf kennaman keessaa kan yeroo baay'ee qaamolee haqaa biratti fudhatama qabu hiikkoo ogeessota biyya Inglaadiin kennname yoo ta'u kunis '*Corporate governance is the system by which businesses are directed and controlled.*'⁷⁰ Kan jedhu dha. Hikkoon kunis hooggansa waldaa jechuun sirna daldalli ittin qajeelfamuu fi too'atamu akka ta'e kan hubachisuu dha. Kana malees gaalee kana ogeessi tokko yoo ibsu hooggansi waldaa aksiyoonaa sirna iftoomina qabuun, haqa qabeessa ta'een, gahuumsaan kaayyoo murtaa'ee tokko galmaan gahuunii fi dantaa abbootii aksiyoonaa, liqeesitootaa, hojjattootaa, maamiltootaa kabachiisuuf waldicha qajeelchuu fi too'achuu kan ilaallatu akka ta'e kaa'eera.⁷¹ Hikkoo fi ibsa hooggansa waldaaf kennname kana gara ijoo keenyatti jechuun gara hooggansa waldaa aksiyoonaa fi waldaa itti gaafatamummaan isaa

⁷⁰Klaus J. Hopt, Comparative Corporate Governance: The State of the Art and International Regulation, fuula=6.

⁷¹Hussein Ahmed Tura, Overview of Corporate Governance in Ethiopia: The Role, Composition And Remuneration Of Boards Of Directors In Share Companies, fuula=48.

murtaa'etti yoo fidnu hooggansi waldaa haariroo abbootii aksiyoonaa fi hooggantoota waldichaa ykn daayirektarootaa, waldichaa fi liqeessitootaa, daayirektarootaa fi liqeessitoota waldichaa akkasumas haariroo abbootii aksiyoonaa gidduu jiru itti hogganamuu fi qajeelfamuu dha jechuun ni danda'ama.

Keessattu bakka waldaa aksiyoonaa miseensoota heddu qabu jiruutti carraan miseensootni hundii waldichaa too'achuuf qajeelchuuf qaban dhiphaa dha. Dabalataan, liqeessitoomni waldichaa waldichi haala mirga isaaniirratti dhiibbaa hin geessisneen dalagaa jiraachuu isaa mirkaneessuun salphaa hin ta'uuf. Kanaaf, mirgii qooda fudhattoota gubbaatti eeraman kannen akka hin miidhamneef qooda fudhattooni armaan oliitti eeraman akkaataa waldaan isaanii itti hogganamu fi qajeelfamu barreffama hundeffamaa, seera ittin bulmaataa keessatti ni teechisu. Haata'u malee, waa'ee dantaa garee sadaffaa ykn liqeessitoota barreffama hundeffamaa ykn dambii ittin bulmaata keessatti yeroo hagugamu hin mul'ata. Kanaaf, fala kan kennu seera daldalaa ti.

Seerri daldala Itoophiyaas waldaaleen daldala guddina biyyaa keessatti gahee ol'aanaa kan taphatan waan ta'aniif sirna hooggansa guddina kana giduu galeessa godhate akka jiraatu jecha akkaataa waldaaleen aksiyoonaa fi itti gaafatamummaan isaanii murtaa'e itti hogganamii fi qajeelman tumeera. Keessattu biyyoota sirni hooggansa waldaa hin gabbannee qaban keessatti misensootni ijoowwan rakkoo ta'uu danda'an of-duratti baruun barreffama hundeffamaa fi seera ittin bulmaata isaanii haala rakkolee kana furuu danda'uun ni qopheessuu jedhamee hin yaadamu. Kun adeemsa keessa guddina waldaalee waliin kan dhufu dha. Bakka kana ta'ee jiruutti qaawwaa haala kanaan uumamuu danda'u duchuun gahee seera daldalaa ta'a. Seerri daldala Itoophiyaas qaawwii haala kanaan uumamuu danda'an cufuuf waa'ee hooggansa waldaa aksiyoonaa fi itti gaafatamummaan isaa murtaa'e tumeera. Akkuma biyyoota biroo yaad-rimeen hooggansa waldaa seera daldala biyya keenya keessattis yaadota armaan oliitti eeraman jechuun waldicha ykn dhaabbaticha qajeelchuuf hariiroo daayirektarootaa fi abbootii aksiyoonaa, hariiroo waldicha fi liqeessitootaa, waa'ee sirna oditi fi hariiroo abbootii aksiyoonaa giddu jiru kan bulchuu ta'u isaa hafuura tumaalee waa'ee hooggansa waldaa aksiyoonaa fi waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e tuman irraa hubachuun ni danda'ama. Seerri daldalaa waa'ee hooggansa waldaa aksiyoonaa haala gad-fageenyummaa qabuun yoo tumu waa'ee waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e garuu keewwatoota muraasa duwwaan kan bira

darbedha. Hooggansi dhaabbilee daldala lamaan kana maal akka fakkaatu akka kanaa gadiitti ibsameera.

2.1.1. Hooggansa Waldaa Aksiyoonaa

Akkuma armaan oliitti ibsameen hooggansa waldaa aksiyoonaa yeroo jedhamu dhimmoota waa'ee boordii daayirektarootaa, gaggeessitoota waldichaa, oditaroota, fi abbootii aksiyoonaa kan ilaalattu ta'u keewwattoota seera daldalaa waa'ee hooggansa waldaa aksiyoonaa tuman irraa hubachuun ni danda'ama. Kanaaf, kutaawan itti aananitti ijoowwan kan tokko tokkon ni ilaalla.

2.1.1.1. Boordii Daayirektarootaa

Waldaaleen aksiyoonaa qaama seerummaa qabaniidha yeroo jedhamu waldaaleen kun ofii isaaniitin hojii hojjatu jechuu osoo hin ta'iin karaa namoota waldicha bakka bu'aniin hojiin waldichaa raawwatama jechuu dha. Namoota hojii kan hojjatan keessaa daayirektaroonni isaan ijo dha. Akkuma kutaawan itti aanan keessatti ibsamu aangoon baay'ee murteessaa ta'uua isaarraa kan ka'e yaa'ii abbootii aksiyonaaf kan dhiifameen alatti hojiin hedduu boordii daayirektarootaan raawwatama. Aangoon bal'aa isaaniif kennname kana haala gaariin galmaan gahuuf guurmaa'insi, muudamni, itti gaafatmummaan daayirektarootaa baay'ee murteessaa waan ta'eef tokko tokkoon haa ilaallu.

2.1.1.1.1. Gurmaa'insa Boordii Daayirektarootaa

Akaakuu boordii daayirektarootaa adda addaa kan jiru ta'uus yeroo baay'ee kan beekaman boordii abbaa gulantaa lamaa /double tire board/ fi boordii abbaa gulantaa tokkoo/single tire board/ dha. Boordiin abbaa gulantaa lamaa biyyoota Awurooppaa kan akka Neezarlaland, Jarman, Ostiriyaa, Portugaal keessatti kan hojiirra oolu dha. Biyyoota gosa boordii kana qaban keessatti akkuma maqaa isaarraa hubatamuutti boordii lama kan jiru yoo ta'u boordiin duraa boordii too'ataa/supervisory board/ yoo jedhamu inni lammaffaa boordii daayirektaroota raawwachistuu/executive directors/ dha. Sirna boordii kana keessatti aangoon too'annaan waldichaa fi hojii guyyaa guyyaa waldichaa raawwachuun qaamolee garagaraaf kan kennname dha. Aaangoon boordii maanajimantii hojii guyyaa guyyaa waldichaa gaggeessuu yoo ta'u gaheen hojii boordii too'ata ammoo hojii boordii maanajimatii too'achuu dha. Yeroo baay'ee

boordiin too'annaa abbootii aksiyoonaan kan muudamu yoo ta'u boordiin maanajimanti boordii too'ataan kan muudamu dha.⁷²

Boordiin abbaa gulantaa tokko biyyoota kan akka Ameerikaa fi Inglaand keessatti kan bal'inaan hojiirra oolu yoo ta'u boordii kunis aangoo waldicha bulchuu fi too'achuu waliitti qabuun boordii daayirektaroota tokkoof kan kenne dha. Haata'u malee, yeroo ammaa kana daayireektaronni boordiin abbaa gulantaa tokko keessa jiran gaheen hojii isaanirratti hundaa'uun bakka lamatti qoodamaa jiru. Isaanis, daayirektaroota raawwachistuu/executive directors/ fi daayirektaroota raawwachistoota hin taane/non-excutive directors/ dha.⁷³ Kanaaf, yeroo ammaa kana gosti boordiin lama haa jiraatuyyu malee aangoo too'annaa fi hojii raawwachisummaa daayirektaroota garagara gidduutti qooduu ilaachisee wal-fakkeenyi dhufaa jira jechuun ni danda'ama. Kanaaf, seerri daldala gosa boordii abbaa sadarkaa tokkoofis ta'e abbaa sadarkaa lamaaf beekamti yoo kenne aangoon raawwachisummaa fi too'annaan gargar bahuu qaba.

Gara seera daldala biyya keenyatti yeroo deebinu seerri keenya akaakuu boordii daayirektarootaa haala ifa ta'een hin keenye. Naanno kanatti hiikkoon afaan ingiliffaa fi amaariffaa ijoo kanarratti garaagarummaa qabu. Hiikkoon afaan ingiliffaa keewwata 348(4) jalatti hojii gaggeessaan oolaanaa waldichaa /general manager/ miseensa boordii ta'u akka hin dandeenye '*General manager is an employe of the company may not be a director*' jechuun yoo kaa'u, hiikkoon afaan amaariffaa 'የኩ ስራ አስከሮች የሚሆኑ ስራተኞች ነው:: አስተዳደር ሌያን ይቻል::' jechuun kaa'a. Kunis kan agarsiisuu hiikkoon afaan ingiliffaa daayirektarrii hojii gaggeessaan olaanaa waldichaa ta'u akka hin dandeenye haala dirqisisa ta'een yoo kaa'u hiikkoon afaan amaariffaa garuu haala haayyamsisa ta'een kaa'eera. Qabatamaattis waldaalee maallaqaan alatti daayirektarrii hojii gaggeessaan oolaanaa waldaa aksiyoonaa ta'uun yeroo tajaajilu ni mul'ata.⁷⁴ Kanaaf, hoj-maatni jiruu fi qaawiin seeraa karaa hiikkoo afaan amaariffaan jiru itti gaafatamummaa too'anno fi itti gaafamummaa raawwachisummaa qaama tokkoof kennuun himannaa too'annaas ta'e hojii raawwachisummaa qaama tokkoorratti akka dhiyaatu kan taasisu dha. Dabalataan, kaayyoo seera daldala keenya keessaa tokko kan ta'e himannaa daayirektarootarratti dhiyaatu murtaa'aa akka ta'uu fi daayirektarootni hojii idlee isaanii irratti akka xiyyeffatan taasisu jedhu waliitti bu'uu dha.

⁷² Miil jalee lakk. 70, fuula=21.

⁷³ Miil jalee lakk 71, fuula=23.

⁷⁴ Miil jalee lakk 71, fuula=63.

2.1.1.1.2 Muudama, Yeroo Turmaata fi Hojiirraa Ka'u Daayirektarootaa

Akkuma arman oliitti ibsameen daayirektaroonni hojiirwan cicimoo waldichaa hedduu kan raawwataniidha. Kana jechuun murteewan hooggansa waldaan wal-qabatan hedduun isaanii karaa boordii daayirektarootaan kennamu. Kanaaf, seerichi adeemsa daayirektaroonni itti muudaman, yeroo turmaata isaanii fi akkaataa hojiirraa ka'anii fi too'ataman kaa'u qaba. Kunis, daayirektarootni hojii hojjataniif akka itti gaafataman kan taasisu dha. Barreessaan tokko yoo yaada kan ibsu adeemsa daayirektaroonni hojiirraa ittin gaggeeffaman yoo salphaa taasifame daayirektaroonni abbootii aksiyoonaan haala salphaan too'atamu danda'u jechuun kaa'a.⁷⁵ Kunis, muudamni daayirektarootaa fi hooggansi waldichaa hariiroo cimaa kan qaban ta'uu kan agarsiisu dha. Adeemsa hojiirraa kaasuun al-kallattiin waa'ee muudama daayirektaroota haaraa kan ibsuu dha.

Ijooowwan kanaan wal-qabatee qabatamaatti dhimmootni rakkoo ta'an keessaa gaaffiin daayirektaroota kaasuu eenyuun dhiyaata? Ulagaaleen daayirektaroota kaasuuf barbaachisan maalii? Daayirektaroota hojiirraa kaasuun sababa akkamiitu dhiyaachuu qaba? Kan jedhan isaan ijoo dha. Seerotni biyya biroo gaaffiowan kun haala dantaa abbootii aksiyoonaa xiqqaa/minority shareholders rights/ fi mirga abbootii aksiyoonaa biroo fi garee sadaffaa giddu galeessa godhateen yeroo tuman ni mul'ata. Fakkeenyaaf, biyyootni tokko tokko mirga abbootii aksiyoonaa xiqqaa eeguuf sirna kenninsa sagalee wal-madaalaa /cumulative voting/ akka hordofu ni taasisu.⁷⁶

Seerri biyya keenya daayirektaroonni jalqabaa barreeffamaa hundeffamaa ykn dambii ittin bulmaatan muudamuu akka danda'an keewwatni 350(1) jalatti ni kaa'a. Muudamni daayirektarootaa haala kanaan raawwatame yaa'ii mallattesitootaatti/subscribers meeting/ dhiyaate mirkanaa'u qaba. Yoo yaa'iiin mallattessitootaa mirkaneessuu baate daayirektaroonni haaraa yaa'ichaan muudamu. Daayirektaroonni sana booda jiran garuu yaa'ii waliigalaa waldichaan sagalee caalmaan kan muudaman ta'u.⁷⁷ Kanaaf, seerri daldalaa biyya keenya daayirektaroota muuduuf ulaagaa baay'ee kan kaa'e miti. Haata'u malee, yoo abbootiin aksiyoonaa ulaagaa dabalataa dambii ittin bulmaataa ykn barreeffamaa hundeffamaa keessa

⁷⁵Paul L Davies, The Board of Directors: Composition, Structure, Duties and Powers, fuula=7.

⁷⁶ Miil jalee lakk. 75, fuula=147.

⁷⁷Seera daldalaa Keewwata 350(2)

kaa'an ulaagaan kaa'ame kabajamuu qaba. Manneen murtis ulaagaaleen kun kabajamu kan qaban ta'uu isaanii murtiin yeroo agarsiisan jira. Fakkeenyaaaf,

*Falmii Waldaa Aksiyoonaa Nib Tiransporta namoota 7(himannaa daayirektaroonni haaraa maqaa waldaan dhiyeessanii dha) fi himatamtoonni obbo Naggaal Alamuu namoota -6 gidduu falmii tureen himattootni daayirektaroota haaraa abbootii aksiyoonaan muudaman yoo ta'an himatamtoonni ammoo daayirektaroota duraanii dha. Himattootni yoo falman himatamtootni (misensoota boordii duraanii) kun aangoo irraa kan ka'an waan ta'eef sanadoota fi biiroo waldichaa akka isaanii dabarsan gaafataniiru. Himatamtoonni gama isaaniin filannoona daayirektaroota haaraa waajjira galmeessaa fi mirkaneessa ragaaleen waan kufaa ta'eef nu himachuuf mirga hin qaban jechuun deebisaniiru. Manni murtis murtii kenen filannoona daayirektarootaa waajjira galmeessa fi mirkaneessa ragaalee biratti akka galmaa'u seerri yoo ajaju baatees abbootii aksiyoonaa kun akk galmaa'u waan waliigalaniif kabajamu qaba jechuun himannaa dhiyaate kufaa godheera.*⁷⁸

Kanaaf, akka murtee kanarraa hubannutti daayirektaroota hojiirraa kaasuuf ykn muuduuf ulaagaa seera daldalarra jiru duwwaa osoo hin taane kan dambii itiin bulmaataa fi barreeffama hundeffamaa keessa jiruuf guutamuu qaba. Yeroon turmaata daayirektaraa ilaachisee waggaa sadii caaluu akka hin qabne seerichi keewwata 350(2) jalatti kaa'eera. Haata'u ti, barreeffama hundeffamaa ykn daambii ittin bulmaata keessatti yoo dhorkame malee daayireektarri irra deebiin filatamu danda'a. Kunis, yoo daayirektarichi irra deeddebiin filatame yeroo waggaa sadii caaluuf hojiirra turu kan danda'u ta'u kan agarsiisu dha.

Ijoon biroo hojiirraa ka'uu daayirektarootaan wal-qabatu osoo barrii hojii isaanii hin xumuramiin yeroo daayireektarri tokko ykn Sanaa ol ta'an hojiirraa ka'an ykn hojii gaggeessuu dhaban maaltu ta'u qaba kan jedhu dha. Daayireektarri ykn daayirektaroonni walakkaa fi sanaa ol hin taane yoo bara hojii isaanii hin xumuriin sababa garagaraan hojii kan gad-lakkisan ta'e daayireektaroonni hafan daayirektaraa haaraa yeroo hojii daayirektara gad-lakkisee akka xumuru ni muudu. Muudamni daayirektarootaan taasifamees yaa'ii waliigalaa abbootii aksiyoonaa itti aanu irratti dhiyaate mirkanaa'u qaba. Yaa'iin waliigalaa muudama daayirektara haaraa kan hin fudhanne yoo ta'e bakka isaatti daayirektara haaraa ni muuda. Yoo muudamni

⁷⁸ Himataan Waldaa Aksiyoonaa Nib Transport fi N-7 fi Himatamaan Naggaal AlamuuN-6, Mana Murtii Feederaala Sadarkaa Duraa, Lakk. G. 40437, gaafa 07/03/2007.

daayirektara haaraa yaa'ii waliigalaatiin mirkanaa'u dhabeellee hojiin daayirektara sanaan raawwatame fudhatama kan dhabu miti. Haata'u malee, baay'inni daayirektaroota hafan yoo walakkaadha gadi ta'e daayirektaroonni hafan daayirektaroota haaraa muuduu hin danda'an. Kana isaan gochuu danda'an yaa'iin waliigalaa daayirektaroota haaraa akka muuduu waamicha taasisuu dha. Yoo daayirektarri hafe hin jiru ta'e oditaroonni yaa'ii waliigalaa waamuun muudamni daayirektarootaa haaraa akka gaggeeffamu taasisu qabu.⁷⁹ Yaa'iin waliigalaas murtee daayireektaroota muuduu sagalee caalmaan dabarsuu qaba. Murteen daayirektaroota muuduun sagalee caalmaan kan raawwatamu waan ta'eef abbootiin aksiyona xiqqaa daayirkatara fedhii isaanii raawwatu akka muudamu taasisuuf carraan isaan qaban xiqqaa dha. Kanaaf, Seerri daldala mirga abbootii aksiyonaa xiqqaa kabachisuuf keewwata 352 jalatti abbootiin aksiyona gosa garagara/different legal status/ qaban boordii dayirektarootaa keessatti bakka bu'aa tokko tokko akka qabaatan dambiin ittin bulmaataa tumuu akka qabu kaa'eera. Haata'uti, adeemsi kun muuxannoo baratamaa mirga abbootii aksiyonaa xiqqaa kabachiisuuf biyyoota biroo keessatti fudhatamu jechuun sirna sagalee waliigalaa /cumulative voting/ irraa adda dha. Kan jechuun abbootiin aksiyonaa gosa aksiyonaa adda addaa qaban fakkeenyaaf abbootiin aksiyonaa /preference share/ qaban boordii keessatti bakka bu'aa akka qabaatan malee abbootii aksiyonaa gosa aksiyonaa wal-fakkaataa qaban fakkeenyaaf miseensotni aksiyona idilee qaban keessaa abbootiin aksiyona xiqqaa qaban bakka bu'aa akka qabaatan kan hayyamu miti.⁸⁰ Qaawwiin seeraa kunis muudama daayirektaroota keessatti fedhiin abbootii aksiyona xiqqaa ilaalcha keessa akka hin gallee kan taasisu dha.

2.1.1.3. Kaffaltii Hojii Daayirektarootaa

Kaffaltii hojii daayirektarootaan wal-qabatee hanga kaffaltii irratti garaagarummaan haa jiraatu malee daayireektaroonni dirqama bal'aa kan qabanii fi dirqama kan fixaan baasuun yeroo fi beekumsa isaanii tajaajila waldichaaf kan olchan waan ta'eef kaffaltiin hojii kanaan wal-gitu isaanii kaffalamu qaba. Kana gochuu dhabuun daayirektaroonni fedhii guutuun hojii isaanii akka hin hojjanne isaan taasisa darbees rakkolee bakka bu'ummaaf/agency problem/ akka saaxilaman kaarr kan saaqu dha.

⁷⁹ Seera daldala keewwata. 351.

⁸⁰ Alamuu Taayyee, Protecting Minority Shareholders In Ethiopian Share Company Law: The Practice In Bahir Dar, School of Law, Bahir Dar University, June 2015,

Kanaaf, seerri daldala Itoophiyaa kaffaltii gatii hojii daayirektarootaa gosa lamaaf beekmti kenneera. Isaanis, kaffaltii murtaa'aa wagga/fixed yearly remuneration/ fi kaffaltii bu'aa qulqullu keessaa dhibbeentaa herregame kaffalamu dha.⁸¹ Gosoota kaffaltii lamaan kan keessaa qabatamaan yeroo baay'ee hojiirra kan oolu mala isa lammaffaa ti. Bu'uura mala kanaan kaffaltiin daayirektarootaaaf raawwatamu bu'aa qulqullu waldichi bara bajata sana keessatti galmeessise irratti kan hundaa'u waan ta'eef daayirektaronni ciminaan bu'aa qabeessummaa waldichaaf akka hojjatan kan isaan taasisu dha.⁸² Hangi kaffaltii kunis yaa'ii waliigalaan ykn dambii ittin bulmaataan murtaa'uu danda'a. Kaffaltiin kunis daayirektarootaaaf raawwatamu kan qabu erga qoodinsi bu'aa abbootii aksiyonaaf raawwatame booda dha. Yoo qoodinsi hin raawwatamu ta'e daayirektarootaaaf waan kaffalamu hin jiru jechuu dha.

Daayirektarootni miseensoota waldichaarratti dhiibbaa geessisuu waan danda'aniif yeroo hunda kaffaltiin hojii haala haqa qabeessa ta'een murtaa'a jedhamee hin yaadamu. Keessattu bu'uressitootni carraa daayirektara ta'uu waan qabaniif seera ittin bulmaataa isaanii keessatti kaffalti hojii isaanif hin malle akka kaffalamuuf tumu danda'u. Darbees, abbootiin aksiyonaa aksiyona guddaa qaban yeroo daayirektara ta'an yaa'ii waliigalaa keessattis sagalee guddaa kan qaban waan ta'aniif kaffaltiin isaanif hin malle akka kaffalamu murteessisu danda'u. Rakkolee haala kanaan uumamuu danda'an hambisuuf keewwatni 353(4) kaffaltiin daayirektarootaaaf kaffalamu bu'aa qulqullu wagga keessaa dhibbeentaa kudhaan caalu akka hin qabne tumeera. Kunis kan herregamu erga kaffaltiawan of-eeganno fi kaffaltiawan biroo kaffalamu qaban seera idileenii fi dambii ittin bulmaatan kaawwaman erga keessaa hir'ifaman booda dha. Yoo hangi kaffaltii daayirektarootaa haqa qabeessa ta'uu baate abbootii aksiyonaa kaappitaala hundeffamaa keessaa dhibbeentaa kudhan ta'u qaban ministeera daldalaatti yoo iyyatan ministeerichi kaffaltii kaffalame haala waldichaa fi kaffaltii hojjatoota waldichaa ilaalcha keessa galchuun xiqqessuu akka danda'u keewwata xiqqaa torba jalatti tumeera. Seerri daldala daayirektaroonni kaffaltii guddaa hin arganneef ulaagaa cimaa ta'e kaa'eera. Kunis waldaaleen daayirektaroota ciccimoo ta'an akka qabachuu hin dandeenye taasisa. Darbees ministeerri daldala hojii waldaalee keessa akka galu karra kan saaqua dha. Biyyoota hooggansa waldaa

⁸¹Seerri daldala keewwata 353(1) jalatti waa'ee kaffaltii murtaa'aa wagga yoo tumu keewwtini xiqqan lama waa'ee kaffaltii bu'aa qulqullurraa raawwtmu kaa'eera.

⁸²Miil jale 31, fuula 154.

aksiyoona cimaa qaban toofaa akka keenyaa fayyadamurra kaffaltiin daayirektarootaa koree addaa fi bilisa ta'een akka murtaa'u taasisa.

2.1.1.4. Aangoo fi Qirqama Daayirektarootaa

2.1.1.4.1. Aangoo Daayirektarootaa

Akkuma armaan oliitti ibsameen aangoon bal'aan waldaa aksiyoonaa daayirektarootaaaf kan dhiifame dha. Kanaaf, abbootiin aksiyoonaa murteewwan ciccimoo muraasa yaa'ii abbootii aksiyoonaa hambisuun hojiwwan biroo kaayyoo waldichaa galmaan gessisuuf barbaachisan boordii daayirektarootaan akka raawwatamu ni aangeessu. Aangoon daayirektarootaa kunis barreeffama hundeffamaa, dambii ittin bulmaataa, yaa'ii abbootii aksiyoonaa fi seera bakka bu'uummaarraa madduu danda'a. Seera hooggansa waldaalee aksiyoonaa biyyoota baay'ee keessatti daayirektaroonni akka bakka bu'ota waldaatti ilaalamu. Kanaaf, bakka seerri daldalaa aangoo daayirektarootaa ifaan kaa'u dhabeetti seerri bakka bu'uummallee aangoo fi itti gaafatamummaa daayirektarootaa murteessuu keessatti raawwatinsa ni qabaata. Biyyoota baay'ee keessatti aangoon ifaan abbootii aksiyoonaa hin kennamne/residual power/daayirektarootaaaf kan dhiifame dha.⁸³ Hojiwwan yeroo baay'ee boordii daayirektarootaaaf dhiifaman yaa'ii abbootii aksiyoonaa (idilee fi ariifachisaa) waamuu, hoi gaggeesitoota muuduu, kaayyoo waldichaa wixineessuu, liqaa gurguddaa hayyamuu fi kkf.⁸⁴

Gara seera biyya keenyatti yeroo deebinu daayirektaroonni aangoo barreeffama hundeffamaa, danbii ittin bulmaataa fi yaa'ii abbootii aksiyoonaa irraa madde qabaachu akka danda'a keewwata 363(1) irraa hubachuun ni danda'ama. Kana malees, daayirektaronni bakka bu'ota waldichaa ta'u isaanii tumaalee garagara irra hubachuun ni danda'ama. Fakkeenyaaaf, keewwatni 363(2) dambiin ittin bulmaata daayirektaroonni hojii gaggeesitoota waliin kan itti gaafataman ykn akka bakka bu'aatti kan gaafataman ta'uu adda baasuu kan qabu ta'uu tumeera. Kana malees, Keewwatni 364(1) daayireektaroonni of eeganno bakka bu'aan tokko gochuu qabu akka godhan ni kaa'a. Kanaaf, tumaalee kanarrraa kan hubannu akkuma biyyoota biyya keenyattis daayirektaronni aangoo bakka bu'aan tokko qabaachuu malu qabaachuu kan danda'an ta'u isaaniti. Kanaaf, bakka qaawiin jiruutti seerri bakka bu'uummallee waliigalaa akka barbachisummaa isatti aangoo daayirektaroota murteessuu keessatti raawwatiinsa ni qabaata

⁸³ Miil jalee lakk. 31, fuula 156.

⁸⁴ Miil jalee lakk. 71, fuula=70.

jechuu dha. Kanaaf, akka biyya keenyatti aangoon qaama biroof barreffama hundeffamaa, dambii ittin bulmaataan, yaa'ii abbootii aksiyoonaan hin kennamne kan boordii daayirektarootaa ta'a. Sababiin isaas daayirektaroonni aangoo ifaan isaaniif kenname duwwaa osoo hin taane hojiawan kaayyoo waldichaa galmaan gahuuf barbaachisan raawwachuu akka qabu keewwata 363(3) jalatti ibsameera. Akka waliigalaatti kanarraa kan hubannu daayirektarootni aangoo barreffama hundeffamaa, dambii ittin bulmaata, murtii yaa'ii abbootii aksiyona, seera daldala fi seera bakka bu'uummaarraa madde qabaachu kan danda'an ta'uu isaaniti.

2.1.1.1.4.2. Dirqama Daayirektarootaa

Barreffamootni akka agarsiisaniitti daayireektaroonni aangoo bal'aa isaanif kennname yeroo bahan kaayyoo yaadame akka galma geessisaniif dirqamni garagaraa qaamolee waldicharraa dantaa qabanii fi waldichaaf kan qaban ta'uu ni ibsu. Dirqamootni isaanii kunis dirqama murtii bilisa ta'e kennuu/independent judgement/, qabeenya walidichaa eeguu/Fiduciary duties/ aangoo kennameef duwwaa keessa dalaguu, fi kkf dha.⁸⁵

Seera daldala biyya keenyaas daayirektaroonni dirqamoota armaan oliitti eeraman kan qaban ta'u haala waliigalaanii fi haala addaan tumaale gargara keessatti teecheiseera. Dirqamoota keewwata 362 jalatti teechipaman yoo ilaallu daayirektaroonni dirqama galmeewan yaa'ii fi maanajimantii qabaachu, galmeewan herregaa qabachu, galmeewan herregaa oditaraaf dhiyeessuu fi sochii hojii fi sochii maallaqa waldichaa yaa'ii waldichaaf dhiyeessuu, yaa'iiwan bu'uura seera ittin bulmaataan waamuu, kaappitaala waldichaa keessaa sadii arfaffaan yoo badee yaa'ii waliigalaa ariifachisaa waamuu, maallaqa of eeganno seeraan ykn dambii ittin bulmaataa keessatti murtaa'e akka taa'u taasisu, yoo waldichi idaa irra jiru kaffaalu dadhabee murtiin kasaaaraa akka kennamu ykn waliigaltee wal-amantaa liqeessitoota waliin akka raawwatamu mana murtiitti iyyachuu kan jedhanii dha. Kana malees, keewwatni 366(1) daayirektaroonni qabeenya walidichaa eeguuf dirqama kan qaban ta'u ni kaa'a.

Dirqamni biroo seera daldala biyya keenya keessas ta'e biyyoota biroo keessatti beekamti argate dantaa waldichaaf dursa kennu kan jedhu dha. Kanaaf, kaayyoo seera daldala keessaa tokko waliitti bu'insa dantaa/self-dealing/ daayirektaroota fi waldaa gidduu jiru too'achuu dha. Waliitti bu'iinsi dantaa barreffamni tokko yoo ibsu waliitti bu'iinsi dantaa jira kan jedhamu yoo dantaan

⁸⁵ Klaus J. Hopt, Comparative Corporate Governance: The State of the Art and International Regulation, fuula=39-41.

maallaqaa/financial interest/ daayirektarichi dhimmicharraa sababa qabaateen murtii bilisa ta'e akka kenu kan isa hin dandeessisne ta'e dha.⁸⁶ Daayirektaroonni dhuunfaa dhuunfaa isaanitin namoota daldala biroo qaban ta'uu danda'u. Daldalli isaanii kun daldala waldaa waliin kan dorgomu ta'u danda'a. Darbees, waldichi waldaa daayirektaroonni dantaa keessaa qaban kan waliin hariroo daldala uumuu danda'a. Fakkeenyaaaf, Waldaan aksiyoonaa manneen jirenyaa ijaare gurguru tokko meeshaalee ijaarsaaf barbaachisan kan akka cirracha, simintoo, sibila fi kkf waldaa dhiyeessota garagara irraa bitachuu danda'a. Yeroo kanatti daayirektarri waldaa aksiyoonaa manneen ijaarsaa abbaa aksiyoonaa waldaa dhiyeessa meeshaalee ijaarsaa yoo ta'e waliitti bu'insi dantaa uumamu danda'a. Seerotni waliitti bu'iinsa dantaa qaamolee garagaraa gidduu uumamu (waldaa fi daayirektara, waldaaf garee sadaffaa fi kkf) danda'u hambisuuf tooftaalee garagaraatti fayyadamu. Biyyootni tokko tokko hariroowwan daldala waliitti bu'iinsa dantaa uumuu danda'an guutuumman guutuuti akka hin gaggeeffamne dhorku. Kun daldala kan daangessu waan ta'eef bu'aa isaarrraa miidhaan isaa waan caalu fakkaata. Seerotni tokko tokko hariroowwan walitti bu'iinsa dantaa uumuu danda'an bilisaan akka geeggafaman erga hayyamani booda haqummaan isaanii erga sakata'ame booda akka haqaman ykn mirkanaa'an taasisu. Kaan ammoo hariroowwan akkasi yeroo jiraatan dirqama ibsuu fi daayirektarootni akka mirkaneessan haala itti taasisan jira.⁸⁷

Seerri daldala keenyaas waliitti bu'iinsa dantaa haala kanaan uumamu danda'u hambisuuf tooftaalee garagara keewwata 355-357 jalatti tumeera. Keewwatni 355 daayirektarri hayyama yaa'ii waliigalaatin ala waldaa kamiyyuu waldaa inni daayirektara ta'e hojjatu waliin dorgomu keessatti miseensa ta'uun hojjachu akka hin qabne ni kaa'a. Haata'u malee waldaaleen lama kan wal-dorgomaniidha jechuun ulaagaan ittin madaallu maal akka ta'e seera daldala keenya keessatti ibsamee hin jiru. Hog-barruuwwan akka ibsaniitti waldaaleen lama wal-dorgomu jechuuf kallattii lamaan ilaalamu akka qabu ni kaa'u. Isaanis, Kallatti maamiltoota wal-fakkaataa qabaachuu/demand side base/ fi kallattii dhiyeessa /supply side base/ jedhamu. Kallattii maamiltootaan waldaaleen lama wal-fakkaatuu kan jedhamu yoo maamiltoonni isaanii fedhii wal-fakkaataa qabaatanii dha. Kallattiin dhiyeessaa ammoo waldaaleen lama dorgomtootadha kan jedhaman teeknoologiin, maddi meeshaalee dhiyeessaa fi haalli hojji/operation/ isaanii wal-

⁸⁶ Miil jalee olii, fuula=40

⁸⁷ Miil jalee lakk 31.

fakkaataa ta'e dha.⁸⁸ Kanaaf, daayireektarri waldaalaa kallatti dhiyeessaan ykn maamiltootaan waldaa inni hoogganu waliin wal-dorgomu keessa dantaa yoo qabaate daantaan isaa fi dantaan waldaa inni hoogganu kan waliitti bu'u/conflict of interest/ dha jechuun ni danda'ama.

Akka seera daldala keenyaatti yoo waliitti bu'iinsi dantaa haala armaan oliitti ibsame jiraate waliigaltichi akka biyyoota tokko tokko kan diigamaa hin ta'u. Waliigaltichi ulaagaalee seera daldala keessa rakkoo waliitti bu'iinsa dantaa hambisuuf tumaman hordofuun yoo raawwatame bu'aa kan qabaatu ta'a. Keewwatni 356 waliigalteen daayirektaraafi waldicha giddu raawwatamu ulaagaa maalii guutuu akka qabu kaa'eera. Tuumaa kun akka ibsuutti daayireektarri waldicha waliin waliigaltee raawwachuu yoo barbaade dura hayyama boordii daayirektarootaa argachuu akka qabu tumeera. Kunis odiitarootaaf ibsamee oditaroonni yaa'ii abbootii aksiyonaaf dhiyeessuu qabu. Yaa'in abbootii aksiyonaas waliigalticha irratti murtii itti fakkaate ni kenna. Yoo waliigaltichi goowwomsuun haala mirga waldicha miidhuun raawwatameera ta'e yaa'ichi mirkaneessuu dhiisuu danda'a. Haata'u malee, yoo yaa'in abbootii aksiyonaa waliigalticha mirkaneessuu baate waliigaltichi kan diigamu osoo hin taane daayireektarri badii qabu akka beenyaa kaffalu ta'a. Yoo daayireektarri badii qabu beenyaa kaffalu baate daayiretaronni biroo beenyaa kaffaluuf itti gaafatamummaa waliinii ni qabaatu. Haata'u malee, waliigaltee daayirektara fi waldicha gidduu raawwatamu waliigaltee waldaa fi maamila isaa giddu raawwatamu biroo waliin wal-fakkaataa yoo ta'e hayyamni boordiis ta'e yaa'ii abbootii aksiyonaan mirkaneessun barbaachisaa akka hin taane keewwatni 356(6) irraa hubachuun ni danda'ama. Fakkeenyaaaf, waldichi baankii yoo ta'e daayireektarri qarshii maatii isaaf ergu yoo barbaade taarifa maamila irratti gatamu kaffaluun maatii isaaf qarshii ergu danda'a jechu dha. Daangaan biroo kan taasifame keewwata 567 jalatti yoo ta'u kunis daayirektaroonni waldicharraa liqaa fudhachuu kan hin qabnee ykn waldicha wabiin garee sadaffaaf qabisuu akka hin dandeenye ni tuma. Haata'u malee, hojiin waldichaa liqaa kenuu yoo ta'e daayireektarri liqaa fudhachuu ni danda'a. Kunis, hojii idilee waldichaa waan ta'eefi dha.

2.1.1.5. Itti gaafatamummaa Daayirektarootaa

Erga daayireektaroonni waldichaa fi liqeessitoota waldichaaf dirqamu qabu jenne, dirqama isaanii kana bahuu dhabuun itti gaafatamummaa akkamii hordofisa kan jedhu ilaaluun

⁸⁸Competitor analysis fuula 2:<http://pages.stern.nyu.edu/~jczepiel/Publications/CompetitorAnalysis.pdf>

barbaachisaa dha. Itti gaatamummaan daayirektaroota itti gaafatamummaa keessoo/internal liability/ fi itti gaafatamummaa ala/external liability/ ta'u danda'a. Itti gaafatamummaan keessoo itti gaafatamummaa daayirektaroonni waldichaaf qaban yoo ta'u itti gaafatamummaan ala itti gaafatamummaa daayirektaroonni liqeessitootaa, abbootii aksiyonaa, hojjatootaaf fi garee sadaffaaf qabanii dha.⁸⁹ Addunyaa hammayyaawaa kan keessatti itti gaafamummaan waldaalee dantaa barataamaa ta'e waldaaf, liiqessitootaa fi abbootii aksiyonaaaf ta'urra darbee sadarkaa itti gaafatamummaa hawaasummaa/corporate social responsibility/ fudhachuu gaheera. Haata'u malee, seerri daldala Itoophiyaa erga bahee kan ture waan ta'eef yaadota hamayaawaa kanneen hunda haala hammateen kan bocame miti. Hata'uti, itti gaafatamummaa keessoo fi alaa hanga ta'e tumeera.

Naannoo kanatti ijoon ilaallamu qabu daayirektarri tokko dirqama isaa baheera moo? Hin bane? Of-eeganno sirri taasiseera moo? Hin taasisne? Jechuun daayirektara itti gaafatamaa taasisuuf istaandardiin itti fayyadamnu maalii kan jedhu dha. Seerri daldala keewwatni 364(1) gama kanaan kallattii kan akeku dha. Kunis, daayirektaroonni dirqama seeraan, barreffama hundeffamaa, dambii ittin bulmaataan, murtee yaa'ii abbootii aksiyonaaan isaan irratti gatame akka of -eeganno bakka bu'aan tokko qabeenya bakka buusaaf/principal/ taasisutti bahuu akka qaban ni ibsa. Kanaaf, daayirektaroonni yeroo hojii isaanii gaggeessan of eeganno bakka bu'aan tokko taasisu qabu gochuuf dirqama kan qaban ta'uu isaa hubachuun ni danda'ama. Sadarkaan of eeganno bakka bu'aan tokko bakka buusaa isaatiif gochuu qabu hubachuun kan dandeenyu tumaalee SHH keewwata 2208-2218 jiran irraa ta'a. Kanaaf, daayirektarri dirqama isaa haala nama yaada gaarii qabuun fi daantaa waldichaaf dursa kennanuu raawwachuu qaba.⁹⁰

Seera bakka bu'ummaa Itoophiyaa keessatti istaandardiin eeganno lama akka jiru tumaa 2211 irraa hubachuun ni danda'ama. Isaanis, istaandardii of-eeganno waliigalaa/objective/ fi eeganno dhuunfaa/subjective/ dha.⁹¹ Bakka bu'aan istaandardii eeganno waliigalaa ykn nama dhama qabeessa akka qabaatu kan irraa eegamu yoo bakka bu'ummaan kaffaltiin kan raawwatamu ta'e dha. Istaandardiin kunis abbaan gaarii eegumsa maatii isaatiif godhu bakka

⁸⁹ Asaffaa Aregay Sefar, Corporate Governance Rule in Ethiopia and Germany: A comparative Analysis, Central European University, fuula=15.

⁹⁰Seera daldala keewwata. 364(1) Seera Hariroo Hawaasaa keewwata. 2208,fi 2209

⁹¹ Awwat Haayilagizii fi Addisu Daamxee, Ethiopian Law of Agency, Teaching Material, fuula. 89.

bu'aan qabeenya waldichaaf eegumsa akkasii taasisuu kan qabu ta'u kan agarsiisuu dha.⁹² Bakka bu'aan hojii isaa kaffaltii malee raawwata yoo ta'e qabeenya fi hojii waldichaa akka hojii ofii ilaaluun hojjachuu qaba.⁹³ Akkuma armaan oliitti ibsameen seerri keenya kaffaltii hojii daayirektarootaaf kaffaluu dirqama yoo gochuu baatellee qabatamaatti daayirektaroonni hojii isaanii kaffaltiin raawwatu. Inumaayyu waldaaleen daayirektaroota ciccimoo harkisuuf kaffaltii guddaa kennuuf fedhu. Kanaaf, of-eegannoon daayireektarri qabeenya waldichaaf taasisu qabu akka abbaan gaarii maatii isaatif eegumsa godhuutti ta'uu qaba. Yoo staandardii kanaan hojii isaa gaggeessu baate itti gaafatamummaa qabu jechuu dha. Seerri daldala Itoophiyaas daayirektaroonni dirqama garagaraa isan irratti gatame yoo bahuu baatan waldichaaf, liqeessitootaa fi garee itti gaafatamummaa akka qaban ni kaa'a. Itti gaafatamummaa daayirektaroonni gareewwan garagaraaf qaban akka kanaa gadiitti ibsameera.

2.1.1.5.1. Itti gaafatamummaa Waldaaf Qaban

Daayirektaroonni bakka bu'ota waldichaah waan ta'aniif yoo dirqama irratti gatame sirnaan bahuu dhaban badii raawwatan dhuunfaa fi waliin waldichaaf akka itti gaafataman seerichi keewwata 364(2) jalatti tumeera. Haata'u malee, daayireektarri yeroo murtiin itti gaafatamummaa fide kennamu yaada addaa qabate itti gaafatamummaa akka hin qabne seerichi keewwata 364(6) jalatti tumeera. Kanaaf, seera biyya keenya keessatti daayireektarri yoo ta'e jedhee ykn dagannoon badii raawwate duwwaa waldichaaf kan gaafatamuu ta'uu kan agarsiisuu dha.⁹⁴ Daayireektaroonni waldichaaf itti gaafatamummaa qabu yoo jenneeyyuu himannaan isaan irratti hundeessuun salphaa hin ta'u. Sababni isaas tokkoffaa, waldaa uummataa keessatti abbootii aksiyonaa fedhii fi dantaa gargaraa qaban waan jiraaniif abbootii aksiyonaa keessa gareen tokko hojii daayirektarootatti yoo gammaduu baatellee gareen biroo gammaduu waan danda'uuf himatamuu daayirektarootaa hin fedhan ta'a. Lammaffaa, daayirektaroonni hojii heddu kan qaban waan ta'aniif hojii isaaniif xiyyeffannaa akka kennan jecha himanaan isaan irratti dhiyaatus akka daanga'u seerota waldaa aksiyonaa biyyoota heddu keessatti tumamee waan jiruuf daayirektaroota himachuun salphaa hin ta'u.⁹⁵ Seerri daldala Itoophiyaas keewwata 365 jalatti daayireektarri yaa'ii waliigalaan yoo xiqlaate sagaleen abbootii aksiyonaa kaappitaala keessaa 1/5 ta'uu qabaniin akka himatamu yoo murtaa'e malee daayireektarri maqaa waldichaan

⁹² Seera Hariiroo Hawaasaa 2211(1).

⁹³ Seera Hariiroo Hawaasaa 2211(3).

⁹⁴ Miil jalee lakk 89, fuula=29.

⁹⁵ Miil jalee lakk 89, fuula=30.

hin himatamu ykn dhimmi isaa jaarsummaan hin ilaalamu jechuun kaa'eera. Kanaaf, yoo sababa badii daayirektaraatiin miidhaan waldicharra gaheellee yaa'ii waliigalaan sagaleen 1/5 kaappitaalaa waliigalaa keessaa argamu baate daayirektarichi hin himtamuu jechuu dha. Yoo yaa'iin waliigalaa daayirektarri akka himatamu murteesse bakka daayirektara himatamu daayirektara biraa muuduu qaba. Yoo daayirektaronni ykn hojii gaggeessaan bu'uura murtii yaa'ii waliigalaan ji'a sadii giddutti daayirektara badii raawwate himachuu baatan abbootiin aksiyonaa sagalee kennan daayirektaroota waliin ta'uun himachuu danda'u.

Kana yeroo jennuu eegumsi daayirektaroonni abbootii aksiyonaa dhuunfaan akka hin himatamne taasifamu kun daangaa hin qabu jechuu miti. Biyyoota garagaraa keessatti daayirektaroonni eegumsa isaaniif taasifame kanatti fayyadamuun abbootii aksiyonaa sagalee hin qabnee fi liqessitoota irratti miidhaa akka hin geessisneef eegumsa daayireektarootaaf abbootii aksiyonaa dhuunfaan akka hin himatameef jedhuiirratti daangaan ni kaa'u. Fakkeenyaaaf biyya jarmaniitti qajeeltoo *business judgement rule* jedhuun daayirektarri dhuunfaan abbootii aksiyonaaaf ykn liqeessitootaaf gaafatamu danda'a. Bu'uura qajeeltoo kanaan sababa daayirektarri murtee daldala/enterprunal decision/ akka nama yaada gaarii qabuutti kenneen miidhaan waldicharra gaheef hin gaafatamu.⁹⁶ Garuu daayirektaroota irratti himannaan dhuunfaa abbootii aksiyonaa dhiyaachuu kan danda'u yoo dirqama isaan irratti gatame ta'e jedhanii ykn dagannoon bahuu dhabanii dha.⁹⁷ Seerri daldalaa keenyaas keewwata 367 jalatti abbootiin aksiyonaa dhuunfaan daayirektaroota himachuu kan danda'an ta'u kaa'eera. Kunis, abbootiin aksiyonaa ykn gareen sadaffaa ***kallattiin badii fi goowwomsuu daayirektaraan miidhame*** himannaan dhuunfaa dhiyeessu akka danda'u kaa'eera. Hikkoo dhaddachi ijibbaataa keewwatoota 365 fi 367 kenneen dura himannaan daayirektarootarratti dhiyaatu ulaagaa maalii guutuu qaba kan jedhu adda baasuun rakkisaa ture.

Itti gaafatamummaa daayirektaroota ilaachisee manni murtii waliigala feedaraalaa dhaddachi ijibbaataa murtii kallatti gara fuula duraa agarsiisu kennera. Dhimmichi jalqaba mana murtii sadarkaa duraa feederaalaatti kan dhiyaate yoo ta'u iyyattootni ammaa himannaan mana murtii feedaraalaa sadarkaa duraatti dhiyeessaniin daayireektaroonni waldichaa daambii ittin bulmaatan ala suuqiwwan daldalaa fuul dura jiran akkaataa itti quodaman irratti murtee kan kennanan waan

⁹⁶ Miil jalee lakk. 89, fuula=15.

⁹⁷ Miil jalee lakk fuula=15.

ta'eef murtiin isaanii akka haqamuuf gaafataniiru. Deebii kennitootni amma mormii sadarkaa duraa dhiyeessaniin himattootni kun ulaagaalee seera daldala keewwata 365 jalatti tarreffaman (hayyama yaa'ii waliigalaa abbootii aksiyoonaa kaappitaala waldichaa keessaa 1/5 qabaniin akka himataman mirkanaa'u dhabuu jedhu) osoo hin guutiin himanna daayirektarootarratti dhiyeessuu hin danda'an jechuun moormii dhiyeessaniiru. Manni murtiis ulaagaan seera daldala keewwata 365 jalaatti tumame hin guunne waan ta'eef himanna dhiyaate kufaa godheera. Manni murtii olaanaas murtii kana cimseera. Dhaddachi ijibbaataa hiikkoo keewwata 365 fi 367 kenneen ulaagaaleen keewwata 365 jala taa'an guutamuu kan qaban yoo waldichi daayireektaroota himachuu barbaade dha. Ulaagaaleen 367 jala jiran kan guutamu qaban yoo abbootiin aksiyoonaa muraasa dantaan isaanii kallattiin murtii daayirektarootaatin tuqame dha jechuun kenneera.⁹⁸ Kanaaf, daayirektaroonni kallattin mirga abbootii aksiyoonaa muraasa ykn tokko irratti yoo miidhaa geessisan itti gaafatamu jechuu dha. Ijoon asirratti ka'uu malu miidhaa kallatti jechuun maal jechuudha kan jedhu dha? Sababani isaa miidhaan waldicharra gahu hundi kallattiin ykn al-kallattiin abbootii aksiyonaarrattis miidhaa waan geessaniiffi dha. Kanaaf, sababa waldaarra miidhaan gahe duwwaaf himannaan dhuunfaa dhiyaachuu hin danda'u. Fakkeenyaaaf, dhimma mana murtii olaanaa godina Jimmaatti ilaalametokko⁹⁹ keessatti himataan abbaa aksiyoonaa yoo ta'u himanna dhiyesseen bu'aa waldichi argamsisee keessaa akkan ani hin qoodanne waan na taasisaniif mirgi koo sambaree jechuun himanna dhiyesseera manni murtis himanna bu'uura sababa kanaan dhiyaate simatee keessummeesseera. Namni tokko bu'aa akka hin qoodanne taasifamuun isaa miidhaa kallattii abbaa aksiyona sana kan miidhu malee abbootii aksiyoonaa biroo kan miidhuu waan hin taaneef miidhaa akkanaa miidhaa kallattii jechuun fudhachuun ni danda'ama. Kunis qabxii mariin bal'inaan kan ilaalamu ta'a.

Qabxii Marii

1. Akkuma armaan oliitti kutaa kaffaltii hojii daayireektaroota jedhu keessatti ibsameen seerri daldala Itoophiyaa daayirektarootaaf hojii gaggeessaniif kaffaltiin kan raawwatamuuf qabu ta'u isaa haala dirqisisaa ta'een kaa'ee hin jiru. Biyyoota biroo

⁹⁸Iyyattanni Amaanu'eel Tsaggaa Waldaa Aksiyoonaa Suuqii Daldala fi deebiikennitootni Baahiruu Abrahaam Namoota 12, Mana Murtii Waliigala Feedaraalaa Dhaddacha Ijibbaataa, Lakk.G. 23389, jildii 7 fuula 314.

⁹⁹Adaal Sayid fi Waldaa Dhunfaa I/G/M, Mana Murtii Olaanaa Godina Jimmaa, Lakk. G, 05645.

keessatti garu ijoon kun haala dirqisisaa ta'een tumamee jira. Yoo ijoon kun dambii ittin bulmaataa keessatti ykn barreffama hundeffaa keessatti hagugamuu baatee fi daayirektaroonni akka kaffaltiin hojii raawwatamuuf mana murtiitti iyyatan manni murtii akka kaffalamuuf ajajuu qaba moo? Hin qabu? Maaliif? Yoo ajajuu qaba jettan bu'uura maaliin murteessa?

2. Dhimma waldaa aksiyoonaa Amaanu'eel Tsaggaa armaan oliitti ibsame keessatti sababni himattootni daayirektarootni akka himatamaniiif kaasan keessa tokko daayirektarootni bu'uura dambii ittin bulmaataa fi barreffama hundeffamaan ala suuqiwwan waldichaa fuul-dura jiran namoota biroof waan dabarsaniif miidhaan nurra gaheef kan jedhu dha. Sababni kun sababa himanna dhuunfaa abbootii aksiyonaan dhiyeessisuu kan danda'u dha jettuu?
3. Dhimmichi mana murtii sadarkaa duraa feedaraatti himataan yaalawu Laayikar fi Himatamaa Waldaa Aksiyoonaa Afriikaa Beezaa¹⁰⁰ turee fi murtii argate dha. Himanna dhuunfaa himataan boordii daayirektaroota waldichaarratti dhiyeesseen boordiin daayirektarootaa sirnaan kan hin filatamnee fi gaheen himataas sirnaan qulqulla'a'ee ragaan kan hin kennamneef waan ta'eef boordiin daayireektarootaa karaa seera qabeessa ta'een akka filataman, herreegni waldichaas odittaraan akka qulqulla'u fi gaheen himataas qulqulla'a'ee ragaan gahee isaa agarsiisu akka kennamuuf gaafataniiru. Gaaffiin himataa boordiin daayireekatootaa irra deebiin haa filataman jedhuu fi herreegni waldichaa odit haa ta'u jedhu kallatiin kan gaafatamu osoo hin taane yaa'ii abbootii aksiyonaan waan murtaa'u qabu dha. Kanaaf, himataan manni murtii yaa'ii akka waamuuf gaafachu qaba malee kallattiin gaaffii kana kaasuu hin qabu. Gaaffiin akkanaa manni murtiis murtii yaa'iin kenneen keessa daangaa malee akka keessa seenu kan taasisu dha jechuun kufa godheera. Sababootni himataan kaasee sadan boordiin daayirektarootaa sirnaan filatamu dhabuu, heerregni waldichaa odit ta'uu dhabuu, gaheen himataa sirnaan qulqulla'u dhabuu jedhan sababoota himanna dhuunfaa dhiyeessisanii dhaa? Moo miti? Dhama qabeessummaa murtii mana murtiiakkamiitti ilaaltan? Manni murtii murtii yaa'ii keessa daangaa malee keessa seeneera kan jedhamu yoomii?

¹⁰⁰ Himataan yaalawu Laayikar fi Himatamaa Waldaa Aksiyoonaa Afriikaa Beezaa, mana murtii sadarkaa duraa feedaraa, Lakk.G. 164047, gaafa 04/02/2003 murtii argate

2.1.1.5.2. Itti Gaafatamummaa Liqueessitootaa Waldichaaf Qaban

Qabeenyi waldichaa liiqesitootaaf wabiidha. Daayirektaroonni ammoo bu'uura keewwata 366(1) qabeenya waldichaa eeguuf dirqama qabu. Liqueessitoota waldichaaf bu'uura aangoo bakka bu'uummamaa isaanitin duwwaa osoo hin taane akka qaama waldichaa ta'uun itti gaafatamuuf. Kunis keewwata 363(2) irraa kan hubatamu yoo ta'u qabeenyi waldichaa idaa liqueessitootaa haguuguu yoo dadhabe daayirektaroonni miidhaa liqueessitootarra gaheef itti gaafatamu jechuu dha. Akkuma armaan oliitti ibsameen yaa'iin abbootii aksiyoonaa daayirektaroonni yeroo badii raawwatan akka himataman hayyamuu danda'u ykn ammoo faayidaan daayirektarootarraa argatan badii daayirektaroonni sun raawwatan irraa kan caalu yoo ta'e akka hin himatamne waliigaluu danda'u. Murteen yaa'iiakkanaa mirga liiqessitootni daayirektaroota himachuuf qaban kan miidhuu akka hin taane keewwatni 363(3) teehiseera.

Daayirektaroonni qabeenya waldichaaf yoo eegumsa gochuu baatan sababa kanaan miidhaa garee sadaffaa ykn liqueessitoota waldichaarra gahee akka kiisan himannaan irratti dhiyaachu akka danda'u keewwata 366(1) jalatti ibsameera. Darbees, yoo qabeenyi waldichaa idaa jiru kan hin haguugne ta'e daayireektaroonni akka itti gaafataman keewwatni xiqqaan lama ni ibsa. Ijoon iddo kana ka'uu itti gaafatamummaan kewwata lama jala jiru itti gaafatamummaa badii? moo itti gaafatamummaa badii malee dha? Kan jedhu dha. Sababni falmii kanaas biyyoota biroo keessatti daayirektarootni itti gaafatamummaa badii malee gatii hin qabneefi dha.¹⁰¹ Seerri daldala Itoophiyaa itti gaafatamummaa daayirektarootni liqueessitoota waldichaaf qaban ilaachisee keewwata 366(2) jalatti badii malee liqueessitootaaf akka itti gaafataman kaa'era. Kunis, qajeeltoo waliigalaa seera waldaa aksiyoonaa jechuun itti gaafatamummaa miseensootaa murtaa'a ta'u qaba jedhu waliin kan waliitti bu'uu dha. Sababiin isaas akkuma armaan oliitti ibsameen daayireektaroonni abbootii aksiyoonaa keessaa kan filatamanii dha. Kanaaf, abbaan aksiyoonaa tokko daayirektara ta'e yoo filatamee fi qabeenyi waldichaa idaa waldichaa yoo haguguu baate hanga maallaqa buuse darbaa liqueessitootaaf itti gaafatama jechuu dha.

¹⁰¹ Miil jalee lakk 31, fuula=168

2.1.1.2.Oditaroota

Waldaa aksiyonaa keessatti gaheen daayirektarootaa guddaa akka ta'e kutaawwan darban keessatti ilaalleerra. Daayirektaroonnis dantaa abbootiin aksiyonaa fi liqeessitoota waldichaa irratti miidhaa akka hin geessineef sirni odiitii baay'ee murteessaa dha. Oditaroonni ogeessota waan ta'aniif badii daayirektarootaa fi sochii waldichaa sakata'uun yaada kennu danda'u. Kanaaf waldaaleen aksiyonaa oditara keessoo fi alaa qabaachuu qabu. Haata'u malee, oditarri keessoo hojjataa waldichaa waan ta'uuf kan qacaramus ta'e kan hojiirraa gaggeeffamu akka hojjataa kaan waan ta'uuf qaamolee inni akka too'atuuf aangeeffamu jechuun daayirektaroota fi hojjattoota waldichaa biroo irratti oditii sirrii ni gaggeessa jedhanii yaaduun ni ulfaata. Kanaaf, seerri daldalaas oditi keessaa irratti amantaa cimaa kan gate hin fakkaatu.Irra caalaan seerri daldala keenyaa rakkolee hooggansaa jiran furuuf oditarootara alaa irratti kan xiyyeeffate fakkaata.

Tumaaleen seera daldala keewwata 368 hanga 387 jiran waa'ee qaama alaan waldicha too'achuu kan tumanii dha malee waa'ee oditara keessaa kan tumu miti. Kanaaf, kutaa kana jalatti waa'ee muudama, hojiirraa ka'uu, yeroo turmaata, aangoo fi ittigaafatamummaa oditara alaa kan ilaallu ta'a.

2.1.1.2.1. Muudama, Hojiirraa Ka'uu fi Kaffaltii Hojii Oditarootaa

Seerri daldala oditaroonni alaa isaan jalqabaa yaa'ii mallatteessitootaan (subscriber meeting) kan muudamaniikka ta'anii fi oditaroonni sana booda muudamanammoo yaa'ii abbootii aksiyonaa waliigalaatiin kan muudaman akka ta'an keewwata 469 (1) jalatti tumeera. Haata'u malee, rakkoon naannoo kana jiru oditaroonni kun eenyuun dhiyaatu? kan jedhu dha. Akkuma aangoo daayirektarootaa keessatti ibsameen hojiin waldichaa ifaan qaama addaaf hin kennamne hojii daayirektaroota ta'a hiikkoo jedhuun aangoo kan fudhachuun daayirektarootaaf kennuun kaayyoo muudama oditaroota waliin kan deemu hin fakkaatu.

Kunis, hojiin waldichaa baay'een isaa daayirektarootaan kan raawwatamu waan ta'eef daayirektaroonni oditara badii isaanii dhoksu danda'an barbaaduun yaa'iif dhiyeessuun akka muudaman taasisu danda'u.¹⁰² Akkaataa qajeeltoo dhaabbata walta'iinsaa fi guddina diinagdee /OECD principle/ fi muuxannoo biyyoota biroo oditaroonni daayirektarootaan osoo hin taane

¹⁰² Professor Nicholas Bourne, Essential Company Law, Third Edition , published in Great Britain 2000 by Cavendish Publishing Limited, The Glass House, Wharton Street, London WC1X 9PX, United Kingdom fuula=72.

koree oditiin daayirektarootarraa adda ta'e fi ogummaa faayinaansi qabuun kan filataman ta'u. Koreen erga oditaroota filate booda yaa'ii abbootii aksiyoonaaaf dhiyeessuun akka mirkanaa'u ni taasisu. Seerri daldala biyya keenya sirna bilisa ta'e akkanaa hin dirirsine. Kanaaf, seerri keenya haala rakkoo kana hambisuu danda'uun bocameera jechuun hin danda'amu. Seerri keenya furmaata akkanaa kan kaa'u waan hin taaneef qabatamni jirukaayyoo barbaachisummaa oditiirraa akka maqu taasiseera. Biyya keenyatti yeroo baay'ee oditarooni aangoo bakka bu'ummaa yaa'iin abbootii aksiyoonaa bordii daayirektarootaaf kenne irratti hundaa'uun oditaroota bordii daayirektarootaan muudaa jiru.¹⁰³ Sababa kanarrraa kan ka'e falmiin oditarootni bilisa ta'an nuuf haa muudaman, daayiretarootni mirga keenya dhiibaniiru jedhan manneen murtii keessatti akka baay'atan taasiseera.¹⁰⁴

Muudama oditarootaa ilaachisee ijoon ilaalamu qabu inni biran mirga abbootii aksiyoonaa muraasaaf oditara akka filataniif kennname dha. Keewwatni 368(2) abbootiin aksiyoonaa muraasaa kaappitaala waliigalaa keessaa dhibbeentaa 20 gad hin taane qaban oditara filachuu akka danda'an kaa'eera. Kunis, mirga isaaanif kaawwame waan ta'eef yoo oditarri abbootii aksiyoonaa aksiyona guddaa qabaniin filatame mirga isaanii kan miidhuu ta'e yoo itti mul'ate oditara mirga isaanii kabachisuuffi danda'u filachuu danda'u. Yoo haalli akkanaa kan mudatu ta'e waldaan aksiyoonaa sun oditara tokko ol qabaachuu danda'a. Ulaagaa oditara ta'uuf barbaachisu ilaachisee keewwata 370 jalatti tumameera. Namni oditara ta'uun muudamu ogummaa gahaa fi bilisummaa qabaachuu qaba. Ogummaan isaanii kunis waajjirri muummee oditaraa namoota oditara akka ta'an hayyameef ta'uu qabu. Kanaaf, namoota ulaagaa sana guutuun hayyama argatan gahuumsa qabu jechuun ni danda'ama.¹⁰⁵ Dabalataan keewwatni 370 namoota oditara ta'uu hin qabne tarreessee jira. Haata'u malee tarree seerichi kaa'e keessatti namootni hoji gaggeessaa manichaa waliin firummaa qaban hin hammatamne. Kanaaf, namoota hojii gaggeessaa waliin firummaa qaban oditara ta'uun muudamu danda'u? kunis kaayyoo waliigalaa oditarri barbaachiseef waliin kan ilaalamu ta'u qaba. Kanaaf, oditarri hojii gaggeessaa waliin firummaa qabu yoo muudame bilisa ta'ee ni hojjata jedhamee waan hin yaadamneef darbees hojii gaggeessaan hojii bal'aa waldichaa kan dalagu waan ta'eef haalaan too'atamuu

¹⁰³ Miil jalee lakk 31, fuula=182.

¹⁰⁴ Fakkeenyaaaf, himataan yaalawu Laayikar fi Himatamaa Waldaa Aksiyoonaa Afriikaa Beezaa, mana murtii sadarkaa duraa feedaraa, Lakk.G. 164047, gaafa 04/02/2003 murtii argate.

¹⁰⁵ Miil jalee lakk 31, fuula=185

qaba. Kanaaf, seerichi firoota hojii gaggeessaa oditara akka hin taane kan daangesse ta'uu baatus adeemsiakkanaa kan jajjabeeffamu qabu ta'u hin qabu.

Hojiirraa ka'u oditarootaa ilaalcissee seerichi keewwaata 371 jalatti oditarri hojiirraa ka'u kan danda'u yaa'iiabbootii aksiyoonaatin akka ta'e kaa'eera. Ijoon asirratti ka'u maluu barri bajataa osoo hin xumuramiin odiitaronni fedhii isaaniitinhøjii gadhiisuu danda'u moo? Hin danda'an kan jedhu dha? Oditarri hojii jalqabnaan gabaasa isaanii yaa'ii abbooti aksiyoonaa waliigalaaf dhiyeessuu kan qaban waan ta'eef gidduutti dhiisuu waan danda'an hin fakkaatu. Haata'u seerri keenya ijoo kana callisuun bira darba.¹⁰⁶ Kaffalti isaani ilaalichee qaama isaan muudeen jechuun yaa'ii abbootii aksiyoonaan murtaa'uu akka qabu keewwatni 372(1) tumeera. Yoo haala kanaan murteessuuun rakkisaa ta'e ministeerri daldalaa murteessuu akka danda'u keewwatni xiqqaanlama tumeera. Kunis, oditaroonni kaffaltii isaanif hin malle akka hin arganeef kan kaayyeffatee dha.¹⁰⁷ Qabatamaatti manneen murtii keessattis gaaffiin oditarri nuuf haa muudamu jedhu yeroo dhiyaatu ni mul'ata. Dhimma armaan olii himataan Yaalawu Laayikar fi Himatamaa Waldaa Aksiyoonaa Afriikaa Beezaa¹⁰⁸ jidduu tureen gaaffiin himataa keessaa tokko gaheen yoo sirriitti qulqulaa'ee ragaa kan naaf kennname waan hin taaneef oditarri bilisa ta'e muudamee herreegni waldichaa qulqullaa'ee ragaan naaf haa kennamu kan jedhu yoo ta'u, manni murtiis hojiin oditara muuduu kan yaa'ii abbootii aksiyoonaa waan ta'eef manni murtii kan gochuun isaan hojii yaa'ii abbootii aksiyoonaa keessa gar malee akka galu kan taasisu dha. Kanaaf, himataan mirga isaa kabachisuuf manni murtii yaa'ii abbootii aksiyoonaa oditara muuduu danda'u akka waamuuf gaafachuun qaba malee. Kallattiin manni murtii oditara akka muuduuf gaafachuun isaa sirri miti jechuun murteesseera.

2.1.1.2.2. Aangoo fi Itti Gaafatamummaa Oditarootaa

Aangoo fi dirqama oditarootaa ilaalcissee keewwatni 374 oditaroonni diraqama galmeewan herrega garagaraa sakkata'uun sirrummaa isaanii mirkaneessuu kan qaban ta'u tumeera. Kana malees, oditarri gabaasa daayirektarootaa sirrii ta'uuf dhiisuu isaa mirkaneessuu irraa eegama. Dirqama bu'uuraa armaan oliitti ibsameen dabalataan oditaroonni dirqama addaa yaa'ii abbootii aksiyoonaan laatameef ni raawwatu. Keewwatni 375 dhimmoota kan akka gabaasa

¹⁰⁶ Miil jalee lakk 31, fuula=184

¹⁰⁷ Miil jalee lakk 31, fuula= 185.

¹⁰⁸Himataan yaalawu Laayikar fi Himatamaa Waldaa Aksiyoonaa Afriikaa Beezaa, mana murtii sadarkaa duraa feedaraa, Lakk.G. 164047, gaafa 04/02/2003 murtii argate

daayirektarootaa fi haala qoodinsa bu'aa irratti yaada akka kennuu qaban tumeera. Qoodinsa bu'aa irratti yaada akka kennan seerichi kan barbaadu mirga liqeessitoota waldichaa eegufii dha.¹⁰⁹

Itti gaafatamummaa oditarootaa ilaachise oditarri hojii ogummaa kan hojjatu waan ta'eef dirqama ogummichi irraa eegu bahuu dhabuun badii yoo raawwate hariiroo hawaasaanii fi yakkaan akka itti gaafatamu keewwatni 380 tumeera. Biyyoota biroo keessattis oditarri badiiwwan ta'e jedhamanii raawwatamanii fi badiiwwan dagannoon raawwatamaniif gaafatamu.¹¹⁰ Itti gaatamummaan isaanis waldichaa fi garee sadaffaaf ta'a. Oditaroonni qabeenya waldichaa kan odiit godhan waan ta'eef yeroo dirqama isaanii kana bahan badii raawwachuu danda'u. Kanaaf, badii waldicharratti raawwataniif waldaaf itti gaafatamu. Garee sadaffaa ilaachise akkuma armaan oliitti ilaalle qoodinsi bu'aa taasifamu mirga garee sadaffaa kan hin mine akka ta'uuf oditaroonni yaada akka kennan seerichi ni ajaja oditaroonni dirqama kana bahuu dhabuun yoo miidhaan garee sadaffaarr gahe isaanifillee itti gaafatamu jechuu dha.

2.1.1.2. Yaa'ii Abbootii Aksiyoonaa

Yaa'iinabbootii aksiyoonaa qaama olaanaa waldicha hogganuu dha. Aangoon qaama kanaa barreeffama hundeffamaa, seera ittin bulmaata fi seerota biroon kan murtaa'u ta'uus haala dirqisisaa ta'een murteewan ciccimoon qaama kanaaf dhiifamuu akka qaban seerri daldala tumeera. Fakkeenyaaaf daambii ittin bulmaataa fi barreeffama hundeffamaa fooyyeessuu, aksiyoonaa guddisuu, lammummaa waldichaa jijiruu fi kkf dha. Yaa'iin gosa lama seera daldala biyya keenya keessas ta'e biyyoota biroo keessatti beekamtiin kennamefii jira. Kunis, yaa'ii waliigalaa fi yaa'ii waliigalaa addaati. Yaa'iin waliigalaa jechuun yaa'ii abbootiin aksiyoonaa hundi irratti hirmaatani yoo ta'u kunis yaa'ii waliigalaa idilee fi yaa'ii waliigalaa ariifachiisaa jedhamuun beekamu.

Waa'ee yaa'iin waliigalaa idilee seera daldala keewwata 417-421 jalatti tumamee jira. Yaa'iin kunis waggaatti yoo xiqaate al tokko barri bajataa dhumeesi ji'oottan afur itti aanan keessatti waamamu akka qabu seerri daldala keewwata 418 jalatti tumeera. Yaa'ichis ijoowwan kan akka galmee herrega waldichaa qorachuu, waa'ee bu'aa waldichaa, haala qoodinsa bu'aa, waa'ee

¹⁰⁹ Miil jalee lakk 31, fuula=189.

¹¹⁰ Miil jalee lakk 102, fuula=74.

muudamaa fi hojiiraa ka'uu daayirektarootaa fi oditarootaa kan mari'atamu ta'u keewwata 419 irraa hubachuun ni danda'ama. Kooramiin yaa'ii gaggeessuuf barbaachisu ilaalchisee keewwatni 421 abbootii aksiyoonaa sagalee kennuu danda'an keessaa yoo xiqlaate ¼ isaanii argamuu qabu. Darbees, keewwatni yaa'ii idilee waliigalaa keessatti murtiin sagalee caalmaan/simple majority vote/ akka kennamu kaa'eera.

Yaa'ii waliigalaa ariifachisaa keessatti ijoowwan waldicharratti jijjirama guddaa fiduu danda'an kan furmaata itti argatanii dha. Isaanis, barreffama hundeffamaa fi dambii ittin bulmaataa fooyyeessuu, aksiyoonaa guddisuu, lammummaa waldichaa jijjiruu, fi kkf akka ta'an keewwata 423-2425 irraa hubachuun ni danda'ama. Yaa'ii gaggeessuuf kooramii barbaachisuu ilaalchisee seerri daldala kooramii gosa lama gosa dhimmaa irratti hundaa'uun kaa'eera. Bu'uura keewwata 425 (1 fi 2) tiin lammummaa waldichaa jijjiruuf ykn kaappitaala waldichaa guddisuu abbootii aksiyoonaa sagalee kennuu danda'an hundii argamuu qabu. Murtiinakkanaas kan darbu yoo abbootiin aksiyoonaa sagalee kennuu danda'an hundi yoo irratti waliigalani dha. Kunis, kan agarsiisuu murtiiakkanaa dabarsuun hangam ulfaataa akka ta'e dha. Yaa'ii waliigalaa arifachisaa dhimmoota armaan oliitti ibsamaniin alatti gaggeeffaman irratti murtii dabarsuun kan danda'amu yoo abbootii aksiyoonaa sagalee kennuu danda'an keessaa 2/3 deeggaramee dha. Kooramiin ammo guuteera kan jedhum yoo waamicha duraaniin aksiyoonaa sagalee kennuu danda'an keessaa walakkaa ol ta'an argamanii dha. Yoo hangi aksiyoonaa kun waamicha duraanin argamu baate waamicha lammaffaa taasisuun barbaachisaa ta'a. Waamicha kanarratti koramiin guuteera jechuun aksiyoonoota sagalee kennuu danda'an keessaa 1/3 kan ta'u abbootiin aksiyoonaa bakka bu'uu danda'an argamuu qabu. Yaa'ii lammaffaarratti sagaleen kun yoo argamu baate yaa'iin yeroosadaffaaf ni waamama kanarrattis koramiin guutuuf aksiyoonoota sagalee kennuu danda'an keessaa abbootiin aksiyoonaa 1/10 ta'u bakka bu'uu danda'an argamuu qabu.

Yaa'iinaddaa ilaalchisee abbootii aksiyoonaa gosa aksiyona wal-fakkaataa ta'e qaban murtee yaa'iin waliigalaa dhimma isaan ilaallaturratti kenne irratti marii'achuun murtee ofii itti dabarsanii dha. Haata'u malee, gosti aksiyooni qabatamaan biyya keenya keessa jiru aksiyona idilee duwwaa waan ta'eef abbootiin aksiyoonaa aksiyona gosa garagaraa qaban haala itti yaa'ii gaggeessan hin jiru. Kanaaf, ijoon kun qabatamaan kan muudatu miti. Kaayyoon moojulii kanaas, dhimmoota qabatamaan qaamolee haqaa biratti rakkoo uumuu danda'an irratti kan

xiyyeffatu waan ta'eef ijoo waa'ee yaa'ii addaa kanumaan gudunfuun waa'ee yaa'ii abbootii aksiyoonaa idilee waliigalaa fi yaa'ii ariifachisaa dhimmoota falmisisoo ta'an tokko tokko kaasuun akka kanaa gadii ilaalla. Yaa'iin idilee waliigalaa fi yaa'iin idilee arifachiisaa haalli itti waamamanis ta'e gaggeeffaman wal-fakkaataa waan ta'eef iddo tokkootti ilaalamu kan danda'anii dha. Kanaaf, dura adeemsaa yaa'iin itti waamamu fi gaggeeffamu ilaaluun barbaachisaa dha. Sababni isaa sirni yaa'iin itti waamamu fi gaggeeffamu sirnaan yoo hoogganame malee mirga gurguddaa abbootii aksiyonaaf kenname hojiirra olchuun haala itti rakkisaa ta'u uumamu danda'a.

2.1.1.3.1. Sirna Waamicha Yaa'ii Abbootii Aksiyoonaa

Sirna waamicha yaa'ii yeroo jennu haala, yeroo, mala, qabiyyee waamichaa fi yaa'iin eenyuun waamamu akka qabu kan agarsiisuu dha.¹¹¹ Bu'uura kanaan seerri daldalaa keewwata 391 jalatti yaa'iin boordii daayirektarootaan, oditarootaan, qulqulleessitootan fi mana murtiin waamamu akka danda'u tumeera. Daayirektaroonni yaa'ii waamuun gahee hojii isaanii akka ta'e kutaawan darban keessatti ibsameera. Oditaroota ilaachise yoo daayirektaroonni yaa'ii waamu baatanii fi abbootii aksiyonaa kaappitaala waliigalaa keessaa dhibbeentaa diigdama ta'u qaban yaa'iin akka waamamu oditarootatti yoo iyyatan oditaroonni yaa'ii waamu qabu. Dabalataan, yeroo waldichi diigamu qulqulleesittonni waldichaa yaa'ii waamu danda'u. Kunis boqonnaa itti aanuu keessatti bal'inaan kan ilaalamu ta'a. Manni murtiis abbootii aksiyonaa kappitaala waliigalaa keessaa tokko kurnaffaa qaban yoo iyyatanya'iin akka gaggeeffamu ajajuu danda'an.

Haala qabataa yeroo ilaallu daayirektaroonni barri bajataa dhumee ji'ota jiran afran keessatti yaa'ii waliigalaa waamu kan qaban ta'uus kan gochuu dhabuu isaaniiti fi sababoota biroo irraa kan ka'ee himannaan yaa'iin nuuf haa waamamu jedhu manneen murtii dhiyaachaa jira. Waamicha mana murtiin taasifamuun wal-qabatee ijoon ka'uu malu himatamaa kan ta'u qabu eenuu? Manni murtii aangoo yaa'ii waamu qabu kami? Himannaan dhiyaatu sirna idileen moo? Ariitiin ilaalam? Mana murtiitti iyyachuun dura qaamolee waamuuf dirqama qaban yaa'ii akka waaman gaafatamuu qabu moo? Kallattin mana murtii dhaquun ni danda'ama? Manni murtii yaa'iin akka waamamuuf sababa dhiyaate madaaluu qaba moo? Akka mirgaatti sababa malee hayyamuu qaba?kan jedhu dha.

¹¹¹ ¹¹¹ Miil jalee lakk 102, fuula=77-78

Ijoo eenyuutu himatamaa ta'u qaba jedhuuf himatamaa ta'uu kan qabu qaama yaa'iicha waamuuf dirqama qabu dha. Kanaaf, adda dureen dirqama kan qabu boordii daayirektarootaa waan ta'eef yeroo himannaan yaa'iin nuf haa waamamu dhiyaatu daayirektaroonni himatamtoota ta'uu qabu. Haata'u malee, bakka daayireektaroonni hundi hojiirra hin jirreetti bu'uura 351(4) yaa'ii waamuun daayirektaroonni hatatamaan akka muudaman taasisuun dirqama oditarootati. Kanaaf, haalli akkanaa yeroo mudatu himatamaa kana ta'an oditaroota ta'u qabu. Yaa'iin akka waamamu taasisu waliin wal-qabatee ijoon falmiisaan biroo aangoo mana murtiitti. Kanaan wal-qabatee manneen murtii keessatti ejanno garagaraatu jira. ejanno inni duraa falmii yaa'iin nuuf haa waamamu jedhu keessatti aangoon mana murtii murtaa'uu kan qabu eenyummaa garee falmiitotaarratti dha. Seera deemsa falmii hariiroo hawaasaa keewwata 15(2(a)) jalatti gaaffiin yaa'iin nuuf haa waamamu jedhu aangoo mana murtii olaanaa hin taasifamne waan ta'eef gaaffiin kun eenyummaa garee wal-falman ilaaluun aangoo mana murtii murtaa'u qaba male kallattiin aangoo mana murtii olaanaa ti jedhamuu hin qabu kan jedhu yoo ta'u.¹¹² Ejanno kaan ammoo lakki falmiwwan akkanaa falmii seera daldalarraa maddan waan ta'aniif darbees waldaaleen aksiyoonaa mootummaa feederaalaa jalatti kana galmaa'an waan ta'eef bu'uura labsii 28/88 keewwata 5(6) aangoo mana murtii feederaalaa ti kan jedhu dha.¹¹³ Mee murtii mana murtii waliigala feedaraalaa dhaddachi ijibbaata ijoo kanarratti kenne haa ilaallu.

Murtii mana murtii waliigala feedaraalaa dhaddacha ijibbaataan iyyattootni daayirektaroota waldaa aksiyoonaa Gimbi Gabaya fi waamamtooni abbootii aksiyoonaa Geexuu Akaaluu faa N=60. Gidduu falmii tureen Waamamtootni ammaa himanna mana murtii aanaatti dhiyeessaniin daayirektaroonni waldichaa barrii bajataa xumuramee ji'a afur gidduutti bu'uura dambii ittin bulmaata fi seera daldalatiin yaa'ii waliigalaa waamuu gatii dhabniif darbees akka yaa'ii waliigalaa waaman irra deddeebin yoo gaafatamanillee hayyamamoo ta'uu hin dandeenye. Akkasuma dantaa waldicha haala adda aaddaan miidhaa waan jiraniif manni murtii yaa'ii akka nuuf waamuu fi ajandaa marii akka qabatuuf gaafataniiru. Iyatootni ammaa mormii sadarkaa duraa waldichi mootummaa feedaraalaa jalatti kan galmaa'e waan ta'eef manni murtii aanaa aangoo hin qabu jechuun falmataniiru. Dabalataan, sababa humna ol ta'een yaa'iin waamamuu

¹¹² Yaada addaa murtii ijibbaata Iyyattootni daayirektaroota waldaa aksiyoonaa gimbi gabaya fi waamamtooni abbootii aksiyoonaa Geexuu Akaaluu faa N=60, Mana murtii waliigala Feedaraalaa dhaddacha ijibbaataa, Lakk.G.130642, gaafa 08/02/2009.

¹¹³ Iyyattootni daayirektaroota waldaa aksiyoonaa gimbi gabaya fi waamamtooni abbootii aksiyoonaa Geexuu Akaaluu faa N=60, Mana murtii waliigala Feedaraalaa dhaddacha ijibbaataa, Lakk.G.130642, gaafa 08/02/2009.

dhabe jechuun falmataniiru. Falmii taasifameen waamatootni ammaa falmiin kun falmii waa'ee hundeffama ykn diigamu waldaa aksiyoonaa waan hin taanees SDFHH keewwata 15(2(a) jalatti kan kufu miti. Darbees, waldaan kun mootummaa naannoo jalatti kan hundeffame galmaa'ee waan ta'eef mormin ka'e akka kufaa ta'uu gaafataniiru. Manni Murtii Aanaa falmii gama waamamtoota ammaa fi himattoota duraaniin ka'e fudhachuun mormii dhiyaate kufaa gochuun yaa'iin akka waamamu fi ajandaawwan irratti mari'atamuu qabu kaa'eera. Manneen murtii oromiyaa sadarkaa sadarkaan jirani murtii mana murtii aanaa kennname cimsaniiru. Dhaddachi ijibbaataa mana murtii waliigala feedaraalaa murtii sagalee caalmaan kenneen waldaaleen aksiyoonaa mootummaa feedaraalaa jalatti kan galmaa'an waan ta'aniif darbees dhimmichi dhimma seera daldalarraa madde waan ta'eef aangoo mana murtii feedaraalaati. Kanaaf, manni murtii aanaa aangoo hin qabu jechuun murteessera. Murtii kanarratti abbaan seeraa sagalee addaa qabatan ammoo waldaan kun feederaalaatti kan galmaa'e ta'uus falmii yaa'iin nuuf haa waamamu jedhu kana keessatti kan wal-himachaa jiran miseensoota waldichaa muraasaa fi daayirektaroota dha. Dhimma kana keessatti waldichi himataa ykn himatamaa miti. Kanaaf, aangoo mana murtii murteessuuf waldichi eessatti galmaa'e kan jedhu ilaaluun barbachisaa miti. Kanaaf, dhimma kana aangoo feedaraalaa taasisuun sirri miti jechuun yaada addaa qabataniiru. Ijannoisa kamtuu sirrii dha jettuu?

Sirna falmii yaa'iin nuuf haa waamamu jedhu ilaalcissee SDFHH keewwata 307jalatti himannaan yaa'ii waamuu sirna ariitiin akka gaggeeffamu kaa'era. Haata'u qabatamaatti himannaawwan akkanaa sirna idileen kan dhiyaachaa jiran malee sirna ariitiin dhiyaachaa hin jiran. Fakkeenyaaaf dhimma armaan oliitti ibsame fudhachuun dandeenya. Dabalataan, falmii yaa'iin nuuf haa wamamu jedhan kan waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'ee fuul-duratti ilaallu keessattis himanna sirna ariitiin dhiyaachaa hin jiru. Kanaaf, himannaan yaa'iin nuuf haa waamamu haala baay'ina hojii manneen murtii salphisuu danda'uun keessummeessuu irratti hanqinni akka naannoo Oromiyaatti kn jiru ta'u kan agarsiisuu dha.

Ijoon biroo yaa'ii karaa mana murtiin waamuun wal-qabatee ka'u hiikkoo dhaddachi ijibbaataa keewwata 391(2) kenne dha. Yaa'iin karaa mana murtiin akka waamamu taasisuuf abbootiin aksiyoonaa kaappitaala waldichaa keessaa tokko kurnaffaa qaban mana murtiif barbaachisummaa yaa'ichaa agarsiisuu akka qaban keewwata 391(2) jalatti taa'eera. Haata'u malee murtii dhaddachi ijibbaataa Iyyataan Addis Faanaa Waldaa Aksiyoonaa Daldala

waliigalaa fi Hooteloota fi waamamtoonni Warquu Haayilamariyaam faa, Lakk. G, 47628 ta'e irratti murtii kenneen qaamni yaa'iin akka waamamuuf gaaftu kan mirkaneessuu qabu kaappitaala waldichaa keessaa tokko kurnaffaa qabaachuu isaaniti. Ogeessotnis seeraas murtiin kun tumaa seera daldala keewwata 391(2) akka fooyyessetti ykn hayyamuuf manni murtii sababa madaaluu akka hin qabneetti ni kaa'u.¹¹⁴

Biyyoota biroo keessatti manni murtiiakkataa barreffama hundeffamaa fi dambii ittin bulmaataan yaa'ii waamuun kan hin danda'amne ta'u isaa yoo itti amane yaa'iin akka waamamu ajajuu kan danda'u ta'uu isaa ni kaa'u.¹¹⁵ Haata'u malee, ajajni mana murtii kun aangoo qaama tokkooraa gara biraatti dabarsuuf/distorting balance of power/ ykn mirga sagalee kennuu haala miidhuun hojiirra akka hin ollee ni akeeku.¹¹⁶

Sirni beeksisaa mala waamicha keessaa tokko yoo ta'u keewwatni 392(1) beeksisini waamicha yaa'iiakkataa barreffama hundeffamaa fi gaazexaa daldalaan akkasuma gaazexaa beeksisa baasuuf beekamti qabu tokko bakka teessoo waldichaatti argamuun bahuu akka qabu tumeera. Haata'u malee, gaazexaan daldala seerarra kaa'ame qabatamaan hin jiru waan ta'eef beeksisni yeroo baay'ee raadiyoo, televizinii fi gaazexaa biroo bahaa jira. Beeksisni kunis yaa'icha guyyaa kudhashaniin dursuun beeksifamu qabu. Kaayyoon beeksisa kanaas miseensootni miseensootni waldichaa waa'ee yaa'ii gaggeeffamuu fi ajandaa marii dursanii akka baranii fi qophaa'an kan isaan taasisu waan ta'eef beeksisni sab-qunnamtii adda addaan darbuus kaayyoo kana kan galmaan gahu yoo ta'e dogoggooradha jechuun hin danda'amau. Waamichi yaa'ii haala armaan oliitti ibsameen gaggeeffamee kooramiiin yoo guutuu baate waamichi yeroo lammaffaa haala wal-fakkaatuun gaggeeffamuu akka qabu keewwatni 393 fi 394 ni kaa'u. Beeksisni waamicha yaa'ii ulaagaalee maal maal hammachuu qaba kan jedhu seerotni biyya garagaraa tumaniiru. Ulaagaaleen beeksisni waamicha yaa'ii hammachuu qabu guyyaa, yeroo, bakka yaa'iin itti gaggeeffamuu, ajandaa marii fi waa'ee mirga bkka bu'uunmaan hirmaachuu of keessatti hammachuu akka qaban barreffamootni ni kaa'u.¹¹⁷ Seerri daldala biyya keenyaas keewwatni 396 jalatti ulaagaalee beeksisni waamichi yaa'ii haammachuu qabu tarreessee jira. Haata'u malee, ulaagaaleen armaan oliitti ibsam kun seera keenya keessatti hammatamanii hin

¹¹⁴ ¹¹⁴ Miil jalee lakk 31, fuula= 198.

¹¹⁵ Professor Nicholas Bourne, Principle of Company Law, Swansea Institute of Higher Education fuula=184.

¹¹⁶ Miil jalee olii.

¹¹⁷ Miil jalee lakk. 102, fuula=78

jiran. Keessattuu seerri daldalaan yaa'iin yoo xiqqaate guyyaa 15 dura waamamuu akka qabu keewwata 395 jalatti erga tumee booda ajandaan marii beeksisa waamicha yaa'ii keessatti akka hammatamu gochuu dhabuun isaa maaliif gaaffii jedhu kan kaasuu dha. Beeksisni waamicha yaa'ii jalqabaa guyyaa 15 dura beeksisni waamicha yaa'ii lammaffaa guyyaa saddeet dura kan taasifamuuf sababoota garagaraa kan qabu ta'uus isaan keessa tokko abbootiin aksiyoonaa ajandaa marii irratti qophaa'anii yaa'icha irratti hirmaanna hoo'aa akka taasisaniifi dha.¹¹⁸ Seerri daldala keenya beeksisni yaa'ii ulaagaa kana akka hammatu gochuu dhabuun isaanii akka hanqina guddaatti kan ilaalamu dha.

Qabxii Marii

1. Falmii Ya'idigat Behibiret Galma Daldalaan fi Boordii daayirektarootaa¹¹⁹ giddu tureen himatamaan falmiin sirna ariitiin gaggeffamu qaba jedhe gaafateera. Manni murtiis himataan sirna ariitiin akka gaggeffamu hin gaafanne waan ta'eef jechuun gaaffii ka'e kuufaa godheera. Murtii kenname tumaa SDFHH keewwata 307 waliin akkamiin ilaaltu?
2. Murtiidhuma kanarratti mormii karaa himatamtootaan ka'e tokko himatoonni yaa'iin karaa daayirekatarootaanakka waamamu osoo hin gaafatiin kallattiin manamurtiitti himachuun isaani sirri miti jechuun falmataniiru. Dura daayirektaroota sana booda odiitaroota gaafachuu qabuu ture yoo milkaa'u baatan manni murtii akka waamuuf gaafachuu qabu ture. Duraa duuba kana osoo hin eegin himanna dhiyaate waan ta'eef akka kufaa ta'uun gaafataniiru. Manni murtis keewwatni 391(2) mirga abbootii aksiyona xiqqaa eegsisuuf kan tumame waan ta'eef duraa duuba eeguun osoo hin barbaachisiin mana murtiitti himachuudanda'u jechuun mormii ka'e kufaa godheera. Dhama qabeessummaa murtii kanaa akkamiin ilaaltu?
3. Hiikkoon dhaddachii ijibbaataa keewwata 391(2) irratti kenne akka sababni hin barbaachifneetti fudhatamuudanda'a? Yoo akkas fudhanna ta'e miidhaa gahuu/ baasii barbaachisu/ danda'u waliin marii'adhaa.

¹¹⁸ Miil jalee lakk 31, fuula= 200.

¹¹⁹ Himataan ya'idigat behibiret galma daldalaan fi himatamaan boordii daayirektarootaa waldichaa, mana murtii feedaraalaa sadarkaa jalqabaa, lakk. G 15029 gaafa 15/30/2001 murtee argate dha.

4. Manneen murtii naannoo keenyaa himanna yaa'iin nuuf haa waamamu jedhu sirna ariitiin keessummeessaa akka hin jirree armaan oliitti ilaalleera, rakkoo kana furuuf maaltu hojjatamuu qaba jettu?

2.1.1.3.2. Sirna Gaggeessa Yaa'ii

Erga yaa'iin akkaataa seeraan waamame booda qabxiin itti aanuu yaa'iin akkamiitti gaggeeffama kan jedhu dha. Yaa'iin seera qabeessa ta'e akkaataa dambii ittin bulmaataa fi tumaalee seera daldalaan gaggeeffa akka qabu keewwatootta 397-414 ni tuma. Deemsaaleen seera daldala keessatti yaa'ii gaggeessuuf hordofamu qaban kan akka kooramii guutuu, mirga yaa'ii keessatti hirmaachuu fi sagalee kennuu, qaboo yaa'ii fi kkf dha. Ulaagaaleen yaa'ii guutuu qabu kannen yoo guutamuu baatan yaa'iin gaggeeffame seeraa ala waan ta'uuf gaaffiin yaa'iin nuuf yaa haqamu jedhu kan hordofisu ta'a. Ijoowwan kana keessaa kanneen mana murtiitti falmisaasaa ta'an akka kanaa gadiitti xiinxalamaniru.

Kooramii fi sagalee caalmaa ilaachisee yeroo yaa'iin gaggeeffamu sababoota garagara irraa kan ka'e abbootii aksiyonaa hunda argachuun rakkisaa ta'a rakkoo kana furuuf yaad-rimeen kooramii seera daldala keessatti hammatameera. Kana malees, yeroo ajandaa yaa'ii sagaleef dhiyaatu abbootiin aksiyonaa hundi irratti waliigalu dhiisuu malu yeroo kan yaad-rimeen sagalee caalmaa hojiirra oolaa. Seerri daldala keewwata 399 jalatti yaa'iin kooramiin yoo guutee fi sagalee caalmaan murtaa'e malee seera qabeessa akka hin taane kaa'eera. Kooramiin barbaadamuu guutuuf dhiisuun isaa kan hereggamu erga aksiyoniin dambii ittin bulmaataan fi seeraan sagalee kennu hin dandeneye jedhamanerga hir'ifaman booda dha. Fakkeenyaaaf, seeraan aksiyoonotni sagalee kennu hin dandenye aksiyoonoota waldichaan bitaman, bu'uura 336 tin kanneen mirga dursaa argamsisan, kanneen aksiiyonoota mallata'aanii fi garuu mirga sagalee kennu dhorkama kwt 342(7),dambiin ittin bulmaataas tumaa seera kan waa'ee kooramii fi sagalee caalmaa haasa'u fooyyeessuu hin danda'an.

Mirga yaa'ii keessatti hirmaachuun wal-qabatee abbootiin aksiyonaa ofii isaanitin ykn karaa bakka bu'aa isaanitin hirmaachuu akka danda'an keewwatni 402 tumeera. Asiratti dhimmi ilaalamu qabu bakka bu'uummaa bu'uura seera daldala 402 tiin kennamuu fi bakka bu'uummaa bu'uura seera hariiroo hawaasaan kennamu dha. Bakka bu'uummaan yaa'ii irratti hirmaachuuf barbaachisu bu'uura seera daldala keewwat 402 kennamu ta'ee akka bakka bu'uummaa seera

hariiroo hawaasaa qaama mootummaa aangoo qabu biratti galmaa'uu kan barbaadu miti. Kunis, abbootiin aksiyoonaa haala salphaan yaa'ii irratti hirmaachuu akka danda'an kan kaayyeeffatee dha. Bakka bu'uumaanakkanaa kan raawwatamu bakka teessoon muummee waldichaa jiruutti abbootiin aksiyoonaa qaamaan dhiyaachuun kan nama ittin bakka buusanii dha. Abbaan aksiyoonaa tokko nama tokko caala bakka buusuu hin danda'u. Sirna kenninsa sagalee ilaachise aksiyonni tokko sagalee tokko qabaata. Sagaleen kennamun isaa haala maaliin mirkanaa'a kan jedhu irratti seerichi ifa miti. Kanaaf, qabatamaatti sagaleen harka rukkuchuun kennamaa jira.¹²⁰

2.1.1.3.3. Murtii Yaa'ii Mormuu

Akkuma armaan oliitti ibsameen yaa'iin adeemsa seeraanii fi dambii ittin bulmaataa hordofuun waamamee fi gaggeeffame murtee seera qabeessa ta'e dabarsuu danda'an. Murteen darbees murtii waldichaa jedhamuun kan fudhatamu waan ta'uuf miseensoota waldichaa hundarratti kan yaa'icharrati hirmaatanis ta'an hin hirmaanneerratti raawwatinsa ni qabaata. Haata'u malee yaa'iin adeemsa seeraa osoo hin hordofin gaggeeffamee fi murtee dabarseen murteen isaa kan haqamu akka ta'e seerri daldala keewwata 416(2) jalatti kaa'era. Kunis, murtiin kenname ji'a sadii gidduutti ykn haala kamiinu murtichi erga galmaa'e ji'a sadii booda ta'uu hin qabu. Gaaffiin murtiin naaf yaa haqamu bakka mana murtii teessoon muummee waldichaa jiruutti dhiyaachuun qaba. Qaan ni murtiin naaf yaa haqamu jedhuus wabii gahaa qabsiisuu akka qabu 416(3) ni kaa'a. Daangaanakkanaa kun miseensi waldaa sagaleen caalame adeemsa waldichaa guufachisuuf akka barbaade mana murtii akka hin dhagne kan taasisu dha. Manni murtii yaada daayirektarootaa fi oditaroota erga dhagahee booda sababni gahaan yoo jiraate murtii yaa'iin kenname akka dhorkamee turu ni ajaja. Manni murtis falmii gaggessee erga ragaa dhagahee booda murtiin yaa'ii adeemsa seeraa, dambii ittin bulmaata fi barreeffama hundeffamaa osoo hin eegin kan kenname ta'u yoo itti amane murtii kenname haquun murtii isaa ni kenna. Daayirektaroonnis murtii mana murtiin kenname kana hojiirra olchuuf ni dirqamu.

Murtii yaa'ii mana murtii idileen moormuun wal-qabatee ijoowan manneen murtiin falmisiisoo ta'an keessaa dhimmoota akkamiituu bu'uura keewwata 416 keessumaa'aa fi daangaa ji'a sadii keessatti ilaalamaka jedhu dha. Kana ilaachisee manni murtii waliigala feedaraalaa dhaddachi ijibbaataa falmii iyyataa Kadir Haajii Huseen fi Waldaa Aksiyoonaa Koolleejii Luusii fi

¹²⁰ Miil jalee lakk 31, fuula=208.

waamamaan Juwaar Aliyyii gidduu tureen murtii barsiisaa ta'e kenneera.¹²¹ Dhimmichi mana murtii sadarkaa duraa feedaraalatti kan jalqabe yoo ta'u waamamaan ammaa jalatti iyyataa kan ture abbaa aksiyoonaa qarshii kuma dhibba tokkoo fi afurtamii saddeet /148,000/ ta'u isaa isaa ibsuun murtii yaa'iin waldaa aksiyoonaa ani abbaa aksiyoonaa akka hin taane kennan naaf yaa haqamu jechuun himateera. Iyyattootni ammaas falmii mana murtii jalatti kaasaniin waamamaan ammaa qarshii jedhame kana galii hin goone, murtiin erga kennname waggaa tokko kana darbe waan ta'eef murtichi akka kufaa ta'u gaafataniiru. Manni murtii sadarkaa duraa feedaraalaa mormii sadarkaa duraa ka'e kufaa gochuun maallaqa jedhame waamamaan ammaa galii gochuuf ragaan waan dhiyaateef murtii yaa'iin kennname akka haqamu ajajeera. Manni murtii olaanaa feedaraalaas murtii mana murtii sadarkaa duraa cimseera. Manni murtii waliigala feedaralaa dhaddachi ijibbaataa hiikkoo keewwata 416(2) kenneen falmiin waamamaa ammaa mirgi bu'uuraa abbaa aksiyoonaa ta'u kootu sarbame kan jedhu fi mirgi abbaa aksiyoonummaa akka kabajamuuf gaafate waan ta'eef gaaffileen bu'uuraa abbaa aksiyoonummaa ilaallatan keewwata kana jalatti kan hin haammamatne dha waan ta'eef darbiinsa yeroon kan daanga'u miti jechuun murtii kennera. Yaada kanas barreessan tokko yoo ibsu gaaffileen keewwata 416(2) jalatti ilaalaman yaa'iin akkaataa seeraa, dambii ittin bulmaataa fi barreffama hundeffamaan naaf hin waamamnee fi hin gaggeeffamne kan jedhu malee mirga abbaa aksiyoonummaa ilaallatan akka hin taane kaa'eera.¹²²

Qabxii Marii

1. Falmii mana murtii sadarkaa duraa feedaralaatti falmii himataa obbo Yaalawu Laayikar fi Himatamaa Waldaa Aksiyoonaa Afrikaa Beezaa giddu tureen himannaa himataan dhiyesseen murtii yaa'ii waldichaa dambii ittiin bulmaataa fi barreffama hundeffamaan ala narratti dabarseen kaappitaalli waldichaa yeroo guddatu kaappitaalli koo akka hin guddanee fi akka xiqlaatu ta'eera. Kanaas, murtiichaas murtii kenneen himataan kun murtii naaf yaa haqamu jechuun iyyateera. Manni murtiichaas murtii kenneen himataan kun murtii naaf yaa haqamu jechuun kan mana murtiitti iyyate murtichi kennamee waggaa tokkoon booda waan ta'eef bu'uura keewwata 416(2) darbiinsa yeroon kan daanga'udha

¹²¹ Manni Murtii Waliigala Feedaraalaa Dhaddachi Ijibbaata, Lakk. G. 52269, jildii 12 fuula 499.

¹²² Miil jalee lakk. 31, fuula= 215.

jechuun kufaa taasiseera.¹²³ Murtii kana akkamiin ilaaltu? Sababni iyyataan kaasee kan keewwata 416(2) jala kufuu dha moo? Gaaffii mirga bu'uuraa abbaa aksiyoonummaa ilaallatu dha?

2. Dhimma mana murtii olaanaa Godina Jimmaatti ilaalamo murtii argateen yaa'iin abbootii aksiyoonaa gaggeeffame daayirektaroonni waldichaa maallaqa silaa hojii waldichaaf bahuu qabuu keessaa maallaqni akka hin qisaasamne waan taasisaniif hanga maallaqa sababa kanaan hafee keessaa dhibbeentaaan 12 akka daayirektarootaaf kaffalamu murtaa'eera, dabalataan himatamotoota keessa namootni idaa kaffaluu dhaban akka ari'aman ta'aniiru. Sababa kanaaf himattootni akka murtiin yaa'ii haqamuuf gaafataniiru. Sababni isaan kaasan kan yaa'ii haqsiisuu dha?
3. Sababoota yaa'iin guyyaa sadii hincaalleef akka beellamamu taasisanmaal fa'ii? Odeeffannoo? Galmaa yaa'ii gahaa dhabuu?

2.2. Hooggansa Waldaa dhuunfaa Itti gaafatamummaan Isaa Murtaa'e

Akkuma jalqaba boqonnaa kana keessatti ibsameen hooggansa waldaa ykn dhaabbataa /corporate governance/ jechuun sirna itti dhaabbatni tokko itti hoogganamuu fi qajeelfamu akka ta'e ibsameera. Kunis ijoowwan waa'ee boardii daayirektarootaa, hojii gaggeesitoota, oditaroota fi yaa'ii abbootii aksiyoonaa kan dabalatu dha. Kanaaf, waa'ee hooggansa dhaabbata itti gaafatamummaan isaa murtaa'e yeroo jennu akka haala isaatti ijoowwan armaan oliitti eerama kan hammatu ta'a. Kutaan seera daldala waa'ee dhabbata itti gaafatamummaan isaa murtaa'e tumu muraasaa waan ta'ee akka haala isaa irratti hundaa'uun tumaaleen waa'ee partnership tumanifi keewwattootni waa'ee waldaa aksiyoonaa tuman raawwatamummaa kan qaban ta'u.¹²⁴ Kutaawan itti aanatti ijoowwan kan gad-fageenyaan kan ibsaman ta'u. Dura waa'ee hojii gaggeessitoota haa ilaallu.

¹²³ Himataa obbo Yaalawu Laayikar fi Himatamaa Waldaa Aksiyoonaa Afirikaa Beezaa, mana murtii sadarkaa duraa feedaraalaa, በፍትሃዬጥርሮ፡የኢትዮጵያውያን፡ maxxansa lammaffaa, bara 2008:fuula= 215

¹²⁴Nigusie Tadesse, Major Problems Associated With Private Limited Companies In Ethiopia: The Law and The Practice, Fuula 140. Fakkeenyaaaf akka qajeeltootti dhabbatni itti gaafatamummaan isaa murtaa'e boardii daayirektarootaa akka hin qabaanne kan ta'e gatii amala waldaalee miichummaa qabuuf akka ta'e kaa'eera.

2.2.1. Hojii Gaggeessitoota Waldaa dhuunfaa Itti gaafatatumummaan Isaa Murtaa'e

Akkuma waldaa aksiyoonaa aangoon murteessoo ta'e yaa'ii abbootii aksiyoonaaaf kan dhiifame dha. Waldaa aksiyoonaa keessatti yaa'iin abbootii aksiyoonaa aangoo baay'ee boordii daayirektarootaaf kan kennan ta'u ilaallera. Waldaa dhuunfaa itti gaafatatumummaan isaa murtaa'ee keessatti yoo bay'inni abbootii aksiyoonaa digdamaa ol ta'e malee boordii daayirektarootaa akka qabaatan kan hin dirqamne waan ta'aniif aangoon bal'aan kan raawwatamu danda'u hojii gaggeessitoota dhaabbatichaan ta'a. Kanaaf, hojii gaggeessitootni waldaa dhuunfaa itti gaafatatumummaan isaa murtaa'e tokko ykn Sanaa ol ta'u akka danda'an keewwatni 525(1) ni kaa'a. Dhaabbatni itti gaafatatumummaan isaa murtaa'e yaa'ii akka gaggeessuu kan dirqamu yoo miseensota diigdamaa ol qabaate duwwaa akka ta'e keewwata 525(3) irraa hubachuun ni danda'ama. Bakka yaa'iin jiruus akka kutaa itti aanuu keessatti ilaallutti yaa'ii haala idileen akka waldaa aksiyoonaa waamuun dirqama waan hin taaneef hojiin bal'aan hojii gaggeessitoota dhaabbatichaan kan raawwatamu dha. Akka waliigalaatti daangaa kaayyoo dhaabbatichi hundeffameef giddu galeessa gochuun hojiawan kaayyoo dhaabbaticha galma geessisuu danda'an hunda raawwachuuf hojii gaggeessitootni aangoo kan qaban ta'u tumaa seera daldalaa keewwata 528(1) irraa hubachuun ni danda'ama. Eenyummaa gaggeessitootaa ilaachise seerichi abbootii aksiyoonaa keessaa ykn nama miseensa dhaabbatichaa hin taane hojii gaggeessaa ta'uu akka danda'u ni kaa'a. Kunis, dhabbatni itti gaafatatumummaan isaa murtaa'e ogeessaan akka gaggeeffamuuf karra kan saaqu dha.

Hojii gaggesitootni waldaa dhuunfaa itti gaafatatumummaan isaa murtaa'e aangoo bal'aa hanganaa kan qaban erga ta'e qabxii itti aanu kan ta'u qabu hojii gaggeessitootni kun eenyuun haala maaliin muudamu? Akkamiin hojiiraa gaggeeffamu? itti gaafatatumummaan isaanii maal fakkaata? Manneen murtii keessatti haala maaliin keessumaa'u qabu? kan jedhuijoowwan ilaalamu qabanii dha. Sababni isaas ijoowwan kun seera daldalaa keessatti akka tumaalee waldaa aksiyoonaa haguggiin gahaa kan kennameef waan hin taanee fi ijoowwan tokko tokkoos haala waliigalaan kan kaawwaman waan ta'aniif qabatamaatti hojiirra yeroo olan rakkoo kan uumanii dha.

Keewwatni 526 hojii gaggeessitootni barreffama hundeffamaa, dambii ittin bulmaataa, fi abbootii aksiyoonaan muudamu akka danda'an kaa'era. Akkaataan itti muudaman kunis

akkaataa ittin hojiirraa gaggeeffamis kan agarsiisu dha. Kanaaf, hojii gaggeessitootni barreffama hundeeffamaan ykn dambii ittin bulmaataan muudaman sagalee dambii ittin bulmaataa ykn barreffaman hundeeffamaan fooyeessuuf barbaachisuun akka ka'an yoo murtaa'e malee hojiirraa akka gaggeeffaman gochuun kan hin danda'amne ta'u kan nutti agarsiisu dha. Kanaaf, hojii gaggeessitoota barreffama hundeeffamaan ykn dambii ittin bulmaataan muudaman hojiirraa kaasuuf abbootii aksiyoonaa sagalee kaappitaala waliigalaa dhaabbatichaa keessaa $\frac{3}{4}$ kan ta'u qabaniin deeggaramuu qaba. Miseenootni hojii gaggeessitoota kaasuuf aangoo qabu yeroo jennu sababa malee kaasuu jechuu miti. Yoo dambii ittin bulmaata keessatti hojii gaggeessitoota badii malee hojiirraa kaasuun kan danda'amu ta'uun isaa yoo ifaan taa'e malee hojii gaggeessitoota gaggeessisuun kan hindanda'amne ta'u keewwata 527 (3&4) jalatti tumameera. Keewwatni kun dabalataan gaggeessaan sababa gahaa malee hojiirraa gaggeeffame beenyaa gaafachuu akka danda'u kaa'eera. Haata'u malee sababa gahaa jechuun maal jechuudha kan jedhu haala ifa ta'een hin teenye. Manneen murtiis sababoota ka'an baay'ee isaa hanqina ragaa ykn sababa gahaa miti jechuun yeroo baay'ee kan kufisan waan ta'eef istandardii isaa ka'uun ulfaataa akka ta'e ni kaa'u.¹²⁵ Haata'u malee, sababni gahaan kun dirqama dambii ittin bulmaataa, seera daldala fi dirqama bartamaan hojii gaggeessaan tokko qabaachuu danda'u of eeganno barbaachisaa ta'e gochuu raawwachuu dhabuun irraa madduu danda'u. Sababni isaas dirqama kan sadarkaa bardaamum bahuu dhabuun miidhaan dhabbaticharra kan gahee yoo ta'e hojii gaggeessitootni itti gaafatamummaa dhuunfaa fi waliin hanga buusii isaan taasisan duwwaa osoo hin taane sana darbaallee kan gaafataman waan ta'eef sababa cimaatin/for strong reason/ sababoota kanaan hojiirraa kaasuun waliin kan ilaalamu ta'a.¹²⁶ Sababoota akkamiiitu hojii gaggeessitoota hojiirraa kaasuuf sababa gahaa dha kan jedhu qabxii marii keessatti dhimmoota qabatamoo ta'an waliin kan ilaalamu ta'a.

Ijoon biroon asitti ka'uu maluu yoo hojii gaggeessitootni sababa gahaa malee hojiirraa akka gaggeefan ta'e manni murtii hojii gaggeessitoota kanaaf beenyaan akka kaffalamuuf ajaju qaba moo? Hojii gaggeessitootni hojiitti akka deebi'an murteessu qaba? kan jedhu dha. Ijoo kanarratti Manni Murtii Waliigala Feedaraalaa Dhaddachi Ijibbaata falmii iyyattooni Xaanaa Injinariingii Itti gaafatamummaan isaa murtaa'ee fi abbootii aksiyoonaa sadii fi waamamaan Miistar

¹²⁵ Miil jalee lakk 31, fuula= 316.

¹²⁶ Keewwatoota 530 fi 531 wal-bira qabuun yeroo madaallu kan hubatamu dha.

Alchaadii Deelgaawidiyoo giddu turee irratti hiikkoo dirqisisaa ta'e kenneera.¹²⁷ Dhimma mana murtii waliigala feedaraalaa dhaddacha ijibbaataaf dhiyaate kanaaf ka'umsa kan ta'e murtii manni murtii feedaraala sadarkaa jalqabaan waamamaan ammaa ykn hojii gaggeessaan dhaabbatichaa sababa gahaa malee yaa'ii abbootii aksiyoonaan kan hojiirraa gaggeeffame waan ta'eef hojiitti haa deebi'u jechuun murtii kennname komachuunii dha. Iyyattootnis waamamaan hojiirraa akka gaggeeffamu kan ta'e yaa'ii waliigalaa abbootii aksiyoonaan waan ta'eef darbees otuma gaggeessaan taasifame seeraan ala ta'e hojii gaggeessaaf beenyaan akka kaffalamuuf taasifamu qaba malee hojiitti haa deebi'u jechuun murtiin kennname sirri miti jechuun komii ijibbaataa dhiyeessaniiru. Dhaddachi ijibbaataa hiikkoo keewwata 527 (3) kenneen himni hojii gaggeessaan hojiirraa ka'e hatattamaanii fi hanga dhumaatti hojiirraa dhaabbata jedhu hima dirqisisaa osoo hin tame hayyamsisaa/permisive/ akka ta'e hiikkoo kenneera. Bu'uruma kanaan yoo hojii gaggeessaan waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e sababa gahaa malee hojiirraa gaggefame akka haala isaatti hojiitti deebi'u kan danda'u ta'u isaa ykn beenyaan kaffalameefi hojiirraa gaggeeffamu akka danda'u ibsuun, hojii gaggeessaan ammaa qaxaramaa duwwaa osoo hin taane dhaabbata kana keessa dhaalaan kan seene ta'u fi iyyattoota waliin dantaa wal-fakkaataa kan qaban waan hin taaneef dantaawan garagaraa kana wal-dandeessisuuf hojii gaggeessan hojiitti deebi'u qabu jechuun murtiin manneen murtii jalaan kennname dogoggora kan hin qabne ta'u ibseera. Kanaaf, hojii gaggeessaan sababa gahaa malee hojiirraa yoo gaggeeffame hojii gaggeessaan sun qaxaramaa bakkee moo? Abbaa aksiyonaa ta'u isaa, abbootii aksiyonaa xiqqaa/minority share holder/ kan bakka bu'u ta'uuf dhiisuu isaa ilaalcha keessa galchuun hojiitti akka deebi'u taasisuu ykn beenyaan kaffaluun akka hojiirra gaggeeffama kan taasifamu malee sababa al tokko hojiirraa gaggeeffameef hojiitti deebii yaadni jedhu fudhatama kan hin qabne ta'u isaa ti.

Qabxiin inni dhumaa kanaan wal-qabatee ka'uu malu itti gaafatamummaa hojii gaggeessitoota dha. Hojii gaggeessitootni barreeffama hundeffamaa ykn seera darbuun badiiwan raawwataniif akka haala isaatti dhuunfaan ykn waliin dhaabbatichaaf akkasumas garee sadaffaaf itti gaafatamu. Itti gaafatamummaan hojii gaggeessitoota akka haala isaatti seerota garagaraa irraa maddu danda'a. Isaan kunis hojii gaggeessitootni hojjattoota dhaabbatichaa waan ta'aniif

¹²⁷ Iyyattooni Xaanaa Injinariing Itti gaafatamummaan isaa murtaa'ee fi abbootii aksiyonaa sadii fi waamamaan miistar Alchaadii Deelgaawidiyoo, Manni Murtii Waliigala Feedaraalaa Dhaddachi Ijibbaata, Lakk. G, jildii 13 fuula 420.

bu'uura seera hojjataa fi hojjachisaan akkasumas bakka bu'oota dhabbatichaa waan ta'aniif dhaabbatichaaf bu'uura seera bakka bu'uummaan itti gaafatamu.¹²⁸ Yoo dhabbatichi kasaaree qabeenyi dhaabbatichaa idaa dhaabbaticha hunda haguuguu baate hojii gaggeessitootni badii yoo raawwatan dhuunfaa fi waliin liqeessitoota dhaabbatichaaf itti gaafatamu.¹²⁹ Itti gaafatamummaan hojii gaggeessitoota dhabbata itti gaafatamummaan isaa murtaa'e qabatamaatti maal fakkaata kan jedhu madaaluuf dhimma qabatamaa manneen murtii feedaraalaan murtii argate ilaaluun gaarii ta'a. Dhimmichi mana murtii olaanaa feedaraalaattimurtee argatee mana murtii waliigala feederaalaa ol'iyannooni fi dhaddacha ijibbaataan kan cimee dha. Dhimmichi mana murtii olaanaa feederaallatti yeroo jalqabamu deebii kennitootni ammaa himattoota kan turan yoo ta'u himanna dhiyeessaniin hojii gaggeessitootni dhaabbatichaa maallaqa misseensootarraa kan waliitti qaban yoo ta'u hojii qabatamaa keessa osoo hin galii kaappitaala dhaabbatichaa keessa dhibbeentaa 88.38% kan ta'u waan balleessaniif akkasumas dirqama herrega qabachuu bahuu gati dhabaniif dhaabbatichi kasaaree akka diigamu waan ta'eef miidhaa isaan irra gaheef beenyaan akka kaffalamuuf gaafataniiru. Hojii gaggeessitootni gama isaanitin mormii kaasaniin hojii gaggeessaa gatii taaneef duwwaa itti gaafatamu hin qabnu, hangi itti gaafatamummaa keenyas hanga maallaqa nitu buusinee caaluu hin qabu jechuun mormaniiru. Manni murtichaas falmii gama himatamtoota jalaa ykn iyyattoota ammaatiin ka'e kufaa gochuun hojii gaggeessitootni dirqama seeraan, dambii ittin bulmaataan akkasumas bartamaan daldala irraa maddeen dirqama galmeewwan herregaa qabachuu qabu ture kana bahuu dhabuu isaanitin dhaabbatichi akka kasaaru waan taasisaniif dhuunfaa fi waliin itti gaafatamu jechuun murteessera. Manni murtii waliigala feederalaa dhaddachii ijibbaatas murtii kana cimseera.¹³⁰ Dhaddachi ijibbaataa sababoota dabalataa kaaseen dhaabbatichi odit ta'ee kan hin beekne ta'u, baasiif galii isaa kan agarsiisu galmee herregaa kan hin qabne ta'uu isaa, lakkofsa herrega addaa kan hin qabne ta'u isaa kaasuun sababootni kannen dhabbatichi akka kasaaru kan taasise waan ta'eef hojii gaggeessitootni itti gaafatamaa kan qaban ta'uu mirkaneesseera. Kanaaf, murtii kanarrraa kan hubatamu hojii gaggeesitootni dirqamoota ifaan seeraa fi dambii ittin bulmaatarra kaa'amaniin dabalataan dirqamatoota baratamaan hojii gaggeessaan tokko raawwachuu qabu raawwachuu dhabuun itti gaafatamummaa kan hordofsiisu dha. Galmee herregaa baasiif galii

¹²⁸Fiqaaduu Pheexiroos, seera waldaa Itoophiyaa(2nd. Ed) 2008, fuula= 322.

¹²⁹ Seera daldala, Keewwata 531.

¹³⁰ Iyyattotni Asteer Arayaa fi waamtootni Addee Amsaal Balaay Faa, Mana Murtii Waliigala Feedaraalaa Dhaddacha Ijibbaataa, Lakk. G. 39608, gaafa 11/6/2002 kenname.

agarsiisuu qabachuu, akkasuma dhabbaticha odit akka ta'u gochuun dirqama hojii gaggeessitotarraa eegamu waan ta'eef dirqama kana bahuu dhabuu isaanitin miidhaan yoo gahe itti gaafatatumummaa kan qaban ta'u kan agarsiisu dha.

2.2.2. Yaa'ii Abbootii Aksiyonaa Waldaa dhuunfaa Itti Gaafatatumummaan Isaa Murtaa'e

Baay'inni abbootii aksiyonaa waldaa dhuunfaa itti gaafatatumummaan isaa murtaa'e keessa jiran lamaa hanga shantamaa duwwaa waan ta'eef waldaa aksiyonaa waliin wal-bira qabuun yeroo ilaalluabbootiin aksiyonaa waldaa dhuunfaa itti gaafatatumummaan issaamurtaa'e keessa jiran sochii dhaabbatichaa haala salphaan too'achuu fi hoogganuu ni danda'u. Kanaaf, akkaataanya'iin waldaa dhuunfaa itti gaafatatumummaan isaa murtaa'ewaamamuu, gaggeeffamu fi murtiin kennamu akka waldaa aksiyonaa gad-fageenyaan seera daldalaa keessatti kan tumame miti. Waldaa dhuunfaa itti gaafatatumummaan isaa murtaa'e keessatti dhimmoota murteessoo ta'an irratti murtii kennuunii fi aangoon bal'aan akka qajeeltoota qaama kanaaf kan dhiifame dha.¹³¹ Haata'u malee, waldaa aksiyonaa keessatti aangoon bal'aan kan yaa'iif ykn qaama biroof hin kennamne kan boordii daayirektarootaa akka ta'eetti fudhatama. Aangoowwan akka qajeeltootti yaa'ii abbootii aksiyonaa waldaa dhuunfaaf kennaman tokkooffaa, yaa'ichi aangoo akkamii ofii hambifatee angoo akkamii qaamolee biroof bakka bu'uuman kenu akka qabu murteessu. Lammaffaa, aangoon ifaan barreffama hundeffamaan, dambii ittin bulmaataan ykn seeraan qaama biroof hin kennamne kan yaa'ii abbootii aksiyonaa dhabbatichaata'aa. Sadaffaa, aangoo qaamolee biroof kennamee fi hooggansa waldichaa ilaalatan keessa akka barbaachisummaa isaa galuu danda'a.¹³² Haata'uti, qabatamaan aangoon kun gaggeessitoota dhaabbatichaan raawwatamu danda'u. Aangoon yeroo baay'ee yaa'iif qofa kennaman akkuma waldaa aksiyonaa aangoo waldicharra jijirama bu'uuraa fiduu danda'anii dha. Isaanis, Barreffama hundeffamaa fi dambii ittin bulmaata fooyeessuu, dhabbaticha diiguu, dhaabbata biroo waliin makuu, hojii gaggeessitoota fi oditaroota muuduu, gabaasa dhaabbatichaa mirkaneessuunii, kaappitaala walidaachaa guddisuu fi kkf jedhan aangoo bu'uuraa dhaabbatichaa waan ta'aniif qaama biroof bakka bu'uummaan kennamu hin qaban.¹³³ Manneen murtiis

¹³¹ Miil jalee lakk 31, fuula= 306.

¹³² Miil jalee lakk 31, fuula= 306.

¹³³ Miil jalee lakk 31, fuula= 307.

aangoowwan kanneen aangoo yaa'ii waliigalaa kan kennaman akka ta'an falmiwwan keessatti yeroo mirkaneessan ni mul'ata. Dhimma mana murtii feederaalaa sadarkaa duraatti ilaalametokko keessatti dhaabbatni itti gaafatamummaan isaa murtaa'e tokko¹³⁴ himataan dhabbatichi aksiyoonaa haaraa 20 gatii natti gurgureef ragaa abbaa aksiyoonummaa naaf haa kenu jechuun himateera. Dhaabbatichis yoo kennameef mormii kan hin qabne ta'u ibsaniiru. Haata'u malee, miseensi waldichaa giddu seenaa ta'uun dhiyaachuun dhabbatichi aangoo kan gochuu hin qabu jechuun mormeera. Manni murtiis murtii kenneen aksiyoonoota haaraa maxxansuun kaappitaala guddisuu waan ta'eef aangoo kaappitaala dhaabbatichaa guddisuu kan yaa'iif kenname waan ta'eef hayyama yaa'ii waliigalaatiin ala aksiyooniin haaraa yoo gurgurameellee qaama aangoo hin qabneen kan raawwatame waan ta'eef bu'aa seeraa hin qabu jechuun kaappitaala guddisuu aangoo yaa'ii akka ta'e haala mirkaneessuun murtii kennera.

Seerri daldala Itoophiyaas akka seerota kaan akkataa yaa'iin waamamu, gaggeeffamu, murtiin kennamu akkasumas aangoo yaa'ii ilaachisee haala gad-fageenya qabuun kan tume miti. Kunis, yaa'ii waamuun dh/it/gaafatamummaan isaa murtaa'e hundaaf kan hojjatu osoo hin taane yoo miseenootni dhaabbatichaa 20 ol t'anii dha. Kanaaf, hiikkoo garagaraaf kan saaxilame dha. Keewwatni 532(1) yoo miseenootni dhaabbatichaa digdamaa ol ta'an waliigalaa gaggeessuu akka qaban tumeera. Haata'u malee, yoo miseenootni haala addaan waliigalan malee yaa'ii gaggeessuuf qaamaan argamuun dirqama miti.¹³⁵ Kenninsi sagalees ajandaa gaggeessitootni barreeffamaan miseenootaa ergan barreeffamaan deebisuun kan raawwatamu ta'a. Kanaaf, yaa'iin abbootii aksiyoonaa gaggeessitootaan kan waamamu ta'a, bakka isaan hin jirreetti oditarootaan waamama, yoo oditaroonni jiraachuu baatan miseenootni aksiyoonaa dhibbentaa shantamaa ol qabaniin waamamu danda'a. Asirratti ijoon hubatamu qabu waldaa aksiyoonaa keessatti abbootiin aksiyoonaa kallattin waamicha kan taasisan osoo hin taane karaa oditarootaan ykn karaa mana murtiin akka waamaman taasisu.¹³⁶ Sagaleen hanga aksiyoonaa namni tokkoo qabuun wal-qixa akka ta'e keewwatni 532 (2) tumeera. Keewwatni 535 murteenis kan darbuu yoo sagaleen hanga aksiyona jiru keessaa walakkaa ol yoo argame akka ta'e tumeera. Haata'u, sagaleen kun yoo argamuu baate abbootin aksiyoonaa irra deebiin waamamanii sagalee akka kennan ta'ee murtiin sagalee caalmaan kennama. Tumaan seera daldalaa waa'ee waldaa

¹³⁴Himataan Qaala-aab Qixaawu fi Himatamaan Dhaabbata itti gaafatamummaan isaa murtaa'e SA, Mana Murtii Feederaalaa Sadarkaa Jalaqabaa, lakk.G. 202925, gaafa 04/02/2006 murtii argate

¹³⁵ Seera daldalaa Keewwata 533.

¹³⁶ Seera daldalaa Keewwata 532(2).

dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e ibsu akkaataan yaa'iin karaa mana murtiin waamamu danda'u waan jedhu hin qabu. Kanaaf, qabatamaatti gaaffii yaa'iin waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e nuuf haa waamamu jedhu waliin wal-qabate rakkoleen ni mul'atu.

Dhimma qabatamaa mana murtii olaanaa godina adda adaamaatti ilaalamo murtii argate keessatti miseenootni dhabbata itti gaafatammuman isaa murtaa'ee tokko namoota sagala yaa'iin bu'uura dambii ittin bulmaataatin bara 2007 irraa kaasee kan hin gaggeeffamne waan ta'eef darbees murtii dhaddachi ijibbaataa mana murtii waliigala feederaalaa galmee lakk. 46628 ta'e irratti kenneen kaappitaala dhaabbatichaa keessaa abbootiin aksiyonaa dhibbeentaa 10 ta'u qaban yaa'iin akka waamamu mana murtiitti yoo iyyatan manni murtii haal duree tokko malee iyyaticha fuudhee ilaalu kan qabu ta'u ibsuun yaa'iin waliigalaa akka waamamuu fi yaa'icha kan gaggeessuu bakka bu'aan mana murtii tokko akka mooggafamuuf gaafataniiru. Manni murtiis yaa'iin akka gaggeeffamu ajaeera.¹³⁷ Iyyata kanamarri qaamni waamamaa ta'ee dhiyaate hin jiru. Haata'u, malee akkuma armaan oliitti ibsineetti akka haala isaatti hojii gaggeessitootni dhaabbatichaa fi oditaroonni bakka hojii gaggeessitootni hin jirreetti yaa'ii waamuuf dirqama kan qaban ta'u ibsameera. Kanaaf, qaamoleen dirqama qaban kun akka himatamaa ykn waamamaa ta'uun dhiyaachu qabu.

Yaa'ii gaggeessuuf ulaagaalee barbaachisan keessaa kooramiin tokko dha. Mata dureen keewwata 535 waa'ee kooramii kan dubbatu haa fakkaatu malee qabiyyee seerichaa waa'ee kooramii kan haasa'u miti. Kunis seerichi abbootiin aksiyonaa haala biraan yoo waliigalan malee yaa'ii gaggeessuuf qaamaan argamuun dirqama waan hin taaneefidha. Asiratti waanti hubatamu qabu abbootiin aksiyonaa yoo yaa'iin qaamaan argamuun akka gaggeeffamu waliigalan baay'ina abbootii aksiyonaa kooramii guutuuf barbaachisu murteessu kan qaban ta'u isaa ti. Yoo yaa'ii qaamaan gaggeessuuf waliigalanii baay'ina miseensota kooramii guutuuf barbaachisuu kaa'u baatan? Maal ta'a? Kan seera waldaa aksiyonaa keessa jiru fidana? Maal ta'a.

Aangoo yaa'ii ilaachisee seerichi keewwatoota garagaraa keessatti waa'ee aangoo yaa'ii tumeera. Angoon yaa'iif kennname kunis aangoo lammummaa dhabbatichaa jijiruu ilaalatan,

¹³⁷Iyyattootni addee Yashii Alamaayyoo N-9 fi waamamaan hin jiru, Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Adaamaa, Lakk. G, gaafa 20/05/2008 kennnameen

bareeffama hundeffamaa fi dambii ittin bulmaata dhaabbatichaa jijjiru kunis murtii kaappitaala dhaabbatichaa guddisuu, dabarsa aksiyoonaa murteessuu kan ilaalatu dha.¹³⁸ Kanaaf, yaa'ii aangoo seeraan kennameef kanaaf aangoo biroo barreffama hundeffamaa fi dambii ittin bulmaatan kennameef irrratti aangoo ni qabaata. Akkaataa murteen itti darbu ilaachisee haala waliigalaan murteen abbootii aksiyoonaa aksiyona waldichaa keessaa dhibbeentaa 50 ol qabaniin yoo deeggarame kan murtaa'u ta'u keewwatni 535 tumeera. Murteewan tokko tokko ammo akkuma waldaa aksiyoonaa sagalee ol'aanaa kan barbaadanidha. Murteen lammummaa dhaabbatichaa jijiruu miseensoota hundaan yoo deeggarame malee kan hin raawwatamne ta'u seerichi tumeera. Dabalataan, murteewan barreffama hundeffamaa fi dambii ittin bulmaata jijiruu yoo abbootii aksiyoonaa sagalee kappitaa waliigala keessaa ¾ kan ta'u qabaniin yoo mirkanaa'e malee kan hin raawwatamne ta'u keewwata 536 jalatti tumeera.

2.2.3. Oditaroota Waldaa dhuunfaa Itti Gaafatamummaan Isaa Murtaa'e

Tumaalee waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e bulchan keessaa dhimmoota xiyyeffanaa gahaa hin arganne keessaa tumaan waa'ee oditarootaa tumu tokko dha. Keewwatni 538 dhaabbatni itti gaafatamummaan isaa murtaa'e oditara akka qabaatu kan dirqisisu yoo miseensoota 20 ol qabaate akka ta'e tumeera. Ijoon naannoo kanatti ka'u maluu dhaabbatni itti gaafatamummaan isaa murtaa'e miseensoota diigdamaa gad yoo qabaate oditara alaa akka qabaatu hin dirqamu? Kan jedhu dha. Gaaffii kanaaf deebii kutaa seera daldalaan kanarraa argachuun ulfaata dha. Haata'u malee, seerota biroo waa'ee haaromsa haayyama daldalaan ibsan waliin yeroo ilaallu dhaabbatni itti gaafatamummaan isaa murtaa'e odit ta'u akka qabu waan nutti agarsiisu jira. Labsiin galmeessa daldalaan fi kenna hayyaama lakk. 980/2008 jalatti hayyama daldalaan haroomsuuf qaamni barbaadu ulaagaalee guutuu qabu keessaa tokko gibira mootummaa adda addaa kan kaffalame ta'u isaa ti. Kunis, kan ta'u danda'u yoo dhabbatichi odit ta'e dha. Kanaaf, gama biraatin seerri daldalaan dhaabbatni itti gaafatamummaan isaa murtaa'e miseensoota 20 gad qabu odiitara alaa akka qaxaru kan dirqisisu ta'u baatus keewwatni labsii galmeessa daldalaan fi kenna hayyamaa kun wagga ti herregni dhaabbaticha hojjatamu kan qabu ta'u agarsiisa.

¹³⁸ Seera daldalaan Keewwata 536.

Ijoon inni biroon naannoo kanatti ilaalamu qabu oditaroонни haala maалин muudamu? Hojiirraa ka'uu? Fi aangoo fi itti gaafatamummaan isaanii maal fakkaata kan jedhu dha. Haala muudamaaa fi hojiirraa ka'u ilaachisee keewwatni 538(2 fi 3) jalatti bu'uura dambii ittin bulmaataan raawwatamu akka danda'u ni kaa'a. Hojii fi aangoo oditarootaa ilaachisee keewwatni 538(4) gara tumaalee waldaa aksiyoonaa keewwata 374 – 378 kan qajeelchu dha. Kanaaf, dirqamni oditarootaa waldaa aksiyoonaa keewwata jalatti teechifaman oditaroota waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'eef kan hojjatanii dha. Kanaaf, oditarri waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e gabaasa yaa'iif dhiyeessuu qaba, haqinaalee fi dogoggora xixiqaan jiraatan boordii ykn hojii gaggeessitootaaf ibsuu qabu, yoo dogoggori cimaan jiraate yaa'ii waliigalaaf ibsuu qabu, yoo hojii gaggeessitootni yaa'ii waliigala waamuu dhaban oditaroонни waamuu qabu jechuu dha.

Qabxii Marii

1. Falmii itti gaafatamummaa hojii gaggeessitoota waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e ilaallatu tokko keessatti manni murtii hojii gaggeessaan kutaawan daldalaan dhaabbatichaa gatii naannooti gadi ta'een waan kireesseef akkasumas seeraan ala idaa maamiltootaa hafaa waan godheef gaggeessaan hojiirraa akka ka'uuf misseensootni kan gaafatan ta'uus manni murtii sababa gahaa miti jechuun murteesseera.¹³⁹Dhimma biraan irratti gaggeessaan waldaa dhuunfaa qonnaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e keessa hojjatu tokko hojii isaa sirnaan gaggeessuu dhabuu isaarraa kan ka'e omishini dhabbatichaa osoo hin gurguramiin waan badeef akkasumas maallaqa dhaabbatichaa lakkofsa herrega dhuunfaa banuudhaan waan keessa galcheef jechuun himannaan hojiirraa nuuf haa ka'u jedhu kan irratti dhiyaate yoo ta'u manni murtichaa ragaan gahaan hin dhiyaanne jechuun himanna dhiyaate kufaa godheera.¹⁴⁰ Sababoota armaan oliitti ibsaman keessaa isaan kamtu hojii gaggeessitoota hojiirraa kaasuuf gahaa dha jettu? Dirqamnihubachiisuu kan eenyuti?

¹³⁹Himataan obbo Bisraat Sayifuu fi himatamaan kibrat Wandimmuu, Mana murtii sadarkaa duraa Feederaalaa, lakk. G, 210530, gaafa 17/06/2006,

¹⁴⁰Iyyattootni kolaneel Alam kaasaa maariyee fi Waamamtootni n=9 fi waamamtootni Kibroom Xi'uum fi Qaaleemaa hulageb misooma qonnaa dhabbata itti gaafatamummaan isaa murtaa'e

2. Dhimma Mana Murtii Sadarkaa Duraa Feederalaatti ilaalame murtii argate tokko keessatti¹⁴¹ miseensootni waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e himataan hojii gaggeessitootni dhaabbatichaa yaa'ii waliigalaa waamuuf hayyamamoo waan hin taaneef manni murtii yaa'ii akka waamuuf gaafataniiru. Himatamtootni gama isaanitin dhabbatichi haala nagaadhaan hojii isaa gaggeessaa kan jiru waan ta'eef darbees himattootni ajandaa ya'aa waliigalaa osoo hin dhiyeessin yaa'iin nuuf haa waamamu jechuun kan gaafatan waan ta'eef akka kufaa ta'uuf gaafataniiru. Manni murtiis moormii gama himatamtootaan ka'e fudhachuun himanna dhiyaate kufaa godheera. Dhama qabeessummaa murtiichaa akkamiin madaaltu? Manni murtii yaa'iin waliigalaa waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e akka waamamu haayyamuuf ykn dhorkuuf staandardii akkamii fayyadamuu qaba? Murtiin Dhaddacha ijibbaataa yaa'ii waldaa aksiyoonaa waamuuf sababni hin barbaachisu jedhu dhabbata itti gaafatamummaan isaa murtaa'eef ni hojjataa?
3. Iyyatni oditarri nuuf haa muudamu jedhu mana murtiitti dhiyaachuu danda'a? yoo ni dhiyaata ta'e manni murtii hayyamuuf ulaagaaleen maal maal guutamu qabu? Fakkeenyaaaf, baay'ina miseensoota iyyachuu qaban, kan waldaa aksiyonaaf tumame asiitti fiduu dandeenyaa?

¹⁴¹Himataan obbo Baarnaabaas Xilaahuun fi Himatamaan Mana MAxxansa Altimate itti gaafatamummaan isaa murtaa'e fi Tsiyoon Birhaanee, lakk.G. 202910, gaafa 07/02/2006.

BOQONNAA SADII

DIIGAMIINSA FI QULQULLEESSA QABEENYA WALDAA AKSIYOONAA FI WALDAA ITTI GAAFATAMUMMAAN ISAA MURTAAGH

Seensa

Waldaaleen aksiyonaa ni hundeffamu, ni gudattu, ni diigamu. Akkuma waldaalee hundeessuun salphaa hin taaneetti diiguun isaa adeemsa garagaraa keessa darbuun kan raawwatamu dha. Kunis kan ta'eef yeroo waldaaleen diigaman qaamolee dantaan isaanii miidhamu danda'an heddu gatii jiraniifi dha. Isaanis, liqeessitoota waldichaa, abbootii aksiyonaa, hojjattoota waldichaa, mootummaa fi kkf dha. Kanaaf, seerotni daldalaa adeemsi kun sirnaan akka gaggeeffamuuf qajeeltoowwan diiggaan itti hoogganamu ni kaa'u. Seerri daldala Itoophiyaa fi labsiwwan biroos akkaataa diiggaan waldaalee aksiyonaa fi waldaaleen dhuunfaa itti hoogganamu tumanii jiru.

Seerri daldala Itoophiyaa kutaa waliigala waa'ee waldaalee daldalaa tumuu fi kutaawwan waa'ee waldaalee tokko tokkoon haasa'u keessatti sababoota waldaaleen daldalaa itti diigamanii fi hojiwwan qulqulleessa qabeenyaa waliin wal-qabatanii raawwatamu qaban tumeera. Haata'u malee tumaaleen tokko tokko iftoomina waan hin qabneef diigga waldaaleen wal-qabatee hojmaatni manneen murtii keessa jiru wal-fakkaataa akka hin taane taasiseera. Fakkeenyaaaf, seerri daldalaa sababoota waldaan dhuunfaa itti diigaman akka waldaa aksiyonaa haala qindaa'een hin keenye. Seerri daldala keewwata 495 jalatti sababoota waldaan aksiyonaa itti diigamu haala gad-fageenyummaa qabuun kan tarreesse yoo ta'u sababoota waldaan dhuunfaa itti diigamu garuu haala qindaa'aa ta'een tumeet hin jiru. Kanaaf, waldaalee dhuunfaa akka diigaman taasisuuf sababoota akkamii fudhatamummaa qabu? Sababootni waldaalee akka waliigala diiguuf kaawwaman raawwatinsa ni qabaatuu? Sababootni waldaa aksiyonaaaf kaawwaman hoo? Kan jedhu ijoowwan falmisisoo boqonnaa kana keessatti ilaalamani dha.

Kana malees, sababootni waldaaleen karaa mana murtiin itti diigamu danda'an '*sababa gahaa*' fi '*sababa sirrii*' ta'u akka danda'an seerri daldalaa tumeera. Haata'u malee, seerichi akkaataa sababootni kun itti madaalamen waan agarsiisuu hin qabu. Kanaaf, manneen murtii galeewwan '*sababa gahaa*' fi '*sababa sirrii*' jedhaniif hiikkoo garagaraa yeroo kennan ni mul'ata. Kanaaf,

boqonnaa kana keessatti sababootni kun akkaataa itti hubatamaa jiranii fi hubatamu qaban kan xinxalamu ta'a. Qulqulleessa qabeenya waldaan wal-qabatee seerichi ulaagaalee qabeenyi waldaan dhuunfaa itti qulqulla'u ifatti waan hin keenyeef qabatamaatti rakkoo ta'a jira. Kanaaf, boqonnaa kana keessatti tumaalee qabeenya waldaa dhuunfaa qulqulleessuuf raawwatinsa qaban ni sakatta'amu. Seerri daldalaa qulqulleessitootni eenu faa akka ta'an ifatti waan kaa'e hin qabu waan ta'eef namootni qulqulleessitoota ta'uun muudamuu qaban eenu faa dha? Aangoon isaanii hoo? Ijoowwan jedhan qabatamaatti kan raakkisu waan ta'eef boqonnaa kana keessatti bal'inaan kan xinxalaman ta'u. Akka waliigalaatti boqonnaa kana keessatti rakkolee qabatamaa sababoota waldaaleen aksiyoonaa fi waldaan dhuunfaa yaa'ii abbootii aksiyoonaan fi karaa mana murtiin itti diigaman akkasumas adeemsa qulqulleessa qabeenya waliin wal-qabatee rakkolee qabatamaa manneen murtii bira jiru waliin kan sakatta'amu ta'a.

Kanaaf, xumura boqonnaa kanatti leenjifamtootni:

- ❖ Waa'ee sababoota waldaan aksiyoonaa fi waldaan dhuunfaa karaa mana murtii fi karaa yaa'ii waliigalaan itti diigamu kan akka baay'inni miseensootaa daangaa seeraan taa'e gad ta'u, xumuramu yeroo jirenyaa, xumuramu hojii, fashalaa'uu kaayyoo fi baduu kaappitaalaa irratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- ❖ Akkaataa sababni gahaa fi sababni sirriin manneen murtii biratti madaaluu qaban irratti hubannoo qaban ni dabalatu.
- ❖ Waa'ee qulqulleessa qabeenya waldaa fi mirga liqeessitootaa irratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- ❖ Akkaataa waldaaleen galmeed daldalarraa haqaman irratti hubannoo qaban ni dabalatu.

3.1. Sababoota Diiggaa Waldaa Aksiyoonaa fi Waldaa Dhuunfaa Itti Gaafatamummaan Isaa Murtaa'e

Biyyoota adda addaa keessatti waldaaleen sababoota garagaraan akka diigaman taasifamu. Fakkeenyaaf, biyya Jarmaniitti yeroo diinagdeen waldaa tokkoo gad-bu'uu dantaa liqeessitoota waldichaa, abbootii aksiyoonaa, fi hojjattoota eeguu fi miidhaa cimaa gara fuula duraa gahuu danda'a jedhamee yaadamuurraa baraaruuf waldaan akka diigamu ni taasifama.¹⁴² Diiggaan waldaalee kanaas haala lamaan kan raawwatamuu dha. Kunis fedhii abbootii aksiyoonaa yeroo

¹⁴² Consultinghouse Liquidation of a German company, fuula 1.

baay'ee karaa murtii yaa'ii abbootii aksiyoonaan ykn fedhii isaanitin ala ajaja mana murtiin ykn seeraan akka diigamuu danda'an barreeffamootni ni kaa'u.¹⁴³

Gara seera daldala biyya keenyatti yoo deebinu Sababoota waldaan aksiyoonaa itti digamu seerri daldalaa keewwata 495(1) jaltti tumeera. Isaanis, yoo akkaataa barreeffama hundeffama keessatti tumameen barri hojii waldichaa xumurame, yoo hojiin waldichi hundeffameef xumurame, ykn kaayyoon waldichi hundeffameef kan bira hin gahamne ykn fashala'e, murtii yaa'ii waliigala arifchisaan waldichi akka diigamu murtaa'e, abbootii aksiyoonaa keessa tokko sababa gahaan akka waldaan diigamuuf mana murtiitti kan iyyate, aksiyonni waldichaa hundii abbaa aksiyona tokko jalatti yoo kufe, himannaan kasaaraa yoo jalqabame, kaappitaala waldichaa keessa sadi arfaffaan yoo bade(haalli akkasii yeroo mudatu waldichi akka diigamu ykn akka itti fufuu yaa'iin waliigala ariifachiisaa waamamuu qaba), yoo daayirektarootni yaa'iin waliigala ariifachisaa akka waamamu kan hin taasisne ta'e ykn yaa'ichi gaggeeffamuu kan hin dandeenye ta'e iyyata namni dhimmicharraa dantaa qabu dhiyesseerratti hundaa'uun manni murtii waldichi akka diigamu ajajuu danda'a.¹⁴⁴

Sababoota diiggaa waldaa dhuunfaa yeroo ilaallu keewwatni 542(1) qajeeltoo waliigala ni kaa'a. Kunis waldaa dhuunfaa sababoota waldaaleen daldalaa ittin diigamaniin kan diigamuu danda'u ta'u kaa'eera. Qajeeltoo waliigala kanaan dabalata sababootni diiggaa waldaa dhuunfaa haala faffaca'een keewwatoota waldaa dhuunfaa bulchan jalatti taa'eera. Fakkeenyaaf, keewwata 542 jalatti sababa gahaan karaa mana murtiin waldaa dhuunfaa diiguun akka danda'amu yoo kaa'u keewwatni 543 ammoo kaappitaala waldichaa keessaa sadi arfaffaan yoo bade hojii gaggeessaan abbootii aksiyoonaa waliin mari'achuun waldichi akka diigamu ykn itti fufu murteessuu kan qabu ta'uu kaa'eera. Yoo kun ta'uu baate qaamoleen dhimmicharraa dantaa qaban mana murtii waldichi akka diigamu iyyachuu akka danda'an keewwatni kun dabalataan kaa'eera.

Sababoota diiggaa waldaa dhuunfaan wal-qabatee ijoon osoo hin ka'iin bira darbamuu hin qabne tokkoakkuma armaan oliitti ibsameen bu'uura keewwata 542(1) waldaan dhuunfaa sababoota waldaaleen daldalaa biroo itti diigamaniin diigamu akka danda'u tumeera. Sababoota kan

¹⁴³ Simon Goulding, Company Law , Second Edition , 1999 , Cavendish Publishing Limited The Glass House, Wharton Street, London WC1X 9PX, United Kingdom fuula=389.

¹⁴⁴ Seera daldalaa keewwata 495(3).

keessaa sababootni waliigalaa waldaalee diiguuf seera daldala keewwata 217 fi 218 jalatti kaawwamanii fi sababoota waldaa aksiyona diiguuf keewwata 495 jalatti kaawanisaan ijoo dha. Asirratti ijoon osoo hin ka'iin bira darbamuu hin qabne bu'uura qajeeltoo waliigalaa keewwata 542(1) jala taa'een sababootni waldaalee daldala diiguuf keewwata 217, 218, fi 495 jalatti kaawwaman akkuma jiraniitti waldaa dhuunfaa hojiirra oluu moo? Haala maaliin hojiirra olu? kan jedhu ilaaluun barbaachisaa dha. Sababootni keewwatoota armaan oliitti ibsaman keessa jiran kaan isaanii amala waldaa dhuunfaa waliin kan deeman miti. Kanaaf, sababoota amala waldaa dhuunfaa waliin hin deemne bu'uura qajeeltoo waliigalaa keewwata 542(1) harkisanii fiduun sirrii hin ta'u. Kanaaf, sababoota kana kamtu amala waldaa dhuunfaa waliin deema kamtu hin deemne jechuun tokko tokkoon adda baasuun ilaaluun barbaachisaa dha. Sababootni kunis tokko tokkoon kutaawan itti aananitti kan bal'inaan ilaalamta ta'u.

3.1.1. Aksiyonni Hundii Harka Miseensa Tokko Keessa Galuu ykn Baay'inni Miseensoota Kan Seeraan Taa'e Gad-Ta'u

Akkuma boqonnaa tokkooffaa keessatti ibsameen waldaa aksiyonaa hundeessuuf yoo xiqqaate miseensootni waldichaa shan ta'u akka qaban ilaalleera. Miseensootni waldaa aksiyonaa sababoota garagaraa irraa kan ka'e miseensummaarraa gadhisuun aksiyonni waldichaa akkuma jiruun harka miseensa tokko keessatti hafu danda'a ykn yoo guutummaan guutuutti harka nama tokko keessa galuu baatellee miseensota baay'inni isaanii shanii gad ta'an jalatti kufu danda'a. Fakkeenyaaaf, miseensi waldaa tokko murtee dantaa isaa kabachisu akka yaa'ii abbootii aksiyonaaan darbuuf jecha aksiyona miseensotaa gatii olaanaan bitachuu danda'a. Yoo haalli akkanaa uumame miseensootni hafan yeroo yaa'iin gaggeeffamu murtee dantaa isaanii kabachisu murteessisuun hin danda'an. Kanaaf, miseensotni waldichaa sababa garagaraan miseensummaa keessaa bahuun miseensootni hafan shanii gad yoo ta'an ykn aksiyonni jiru hundi harka nama tokko keessa yoo gale waldaa aksiyonaa diiguun kan danda'amu ta'u keewwata 311 fi 495(1(f)) irraa hubachuun ni danda'ama. Kanaaf, yeroo haalli akkanaa muudatu abbootiin aksiyonaa ykn liqeessitootni waldichaa waldichi akka diigamuuf mana murtiitti iyyachuu akka danda'an keewwatni 311(2) tumeera.

Manni murtii bu'uura keewwata kanaan iyyatni yoo dhiyaatuuf akka haala isaa waldichi akka diigamuuf ykn waldichii rakkoo isa muudaterraan akka dandamatu yeroo kennuufi akka danda'u

tumaalee armaan oliitti eeraman irraa hubachuun ni danda'ama. Seericha yeroon kun akka kennamu kan kaa'e diigamuun waldaalee mirga qaamolee baay'ee kan akka hojjattoota waldichaa, mootummaa, ligeessitoota fi kkf kan miidhuu waan ta'eef haalli waldichi diigamurraa itti hafu yoo jiraate manneen murtii ilaalcha keessa galchuu kan qaban ta'u agarsiisuu fi dha. Fakkeenyaaaf, diigamuun waldaa galii mootummaa haala gibiraaf taaksiin waldichaa fi hojjattoota waldichaarraa argachuu maluu kan dhabsiisuu waan ta'eef murtiin waldaan naaf haa diigamu jedhu of eegannoona ilaalamuu kan qabu dha.

Bu'uura keewwata 311(2) manni murtii waldichi akka hin diigamne kan murteessu yoo ta'e tarkaanfiwwan eegannoo fudhachuu akka qabu tumeera. Tarkaanfiwwan eegannoo manni murtii fudhachuu qabu kun maal faa dha? Manni murtii ofii isaan eegannoo kana fudhachuu qabaa? Qaamolee tarkaanfiin eegannoo akka fudhatamu iyyachuu dandanda'an eenyuu faa dha? Gaaffiwwan kanaaf seerri daldalaa waan jedhu hin qabu. Kanaaf, adeemsaalee naannoo kanatti raawwatamaniif SDFHH keewwata 154 fi keewwatootni itti fufanii jiran raawwatinsi ni qabaatu.

Akkasumas waldaa dhuunfaa hundeessuuf baay'inni miseensoota lamaa gad ta'uu akka hin qabne keewwatni 510(2) jalatti ibsameera. Haaluma wal-fakkaatuun keewwatni 511 yoo baay'inni miseensoota waldaa dhuunfaa lamaa gadi ta'e gaaffii miseensootaa ykn ligeessitoota waldichaan manni murtii dhaabbatichi akka diigamuu ykn yeroo murtaa'e keessatti akka of sirreessuu ajajuu akka danda'u kaa'eera. Kanaaf, gaaffiin waldaa dhuunfaa sababa xiqaachuu miseensootaan naaf haa diigamu jedhu bu'uruma waldaa aksiyonaan kan ilaalamu dha.

Qabxii Marii

1. Sababoota diiggaa eewwata 511(1) jalatti fi keewwata 311(2) jalatti kaawwaman keessaa tokko waldichi qaamolee barbaachisoo /prescribed organs/ qabaachuu dhabuu dha. Qaamolee barbaachisoo kun eenyu faa dha kan jedhu seerichi waan kaa'e hin qabu. Qaamoleen waldaa aksiyonaaf ykn waldaa dhuunfaa itti gaafatatummaan isaa murtaa'eef barbaachisoo ta'anii fi dhabamuun isaanii sababa diiggaa kan ta'an eenyu?
2. Akkuma keewwatoota 311 fi 495(1(f)) irraa hubachuun danda'amuutti baay'inni miseensootaa waldaa aksiyonaa baay'ina xiqqa seeraan taa'e gad yoo ta'e manni murtii waldichi akka diigamuu ykn waldichi akka baay'ina miseensoota isaa guddisuu yeroo kennuufii danda'a. Yoo manni murtii waldichi rakkoo isa muudateerraakka dandamatu

yroo kan laatuuf ta'e tarkaanfii yeroo/conservatory measure/ fudhachuu akka qabu kaa'eera. Tarkaanfiwwan kun maal fa'ii ta'uu danda'u jettu?

3.1.2. Xumuramu Yeroo Jireenyaa /Expire of the Life of the Company/

Waldaaleen aksiyoonaa ta'an waldaan dhuunfaa kan hundeeffamu kaayyoo mataa isaanii galma geessisuufii dha. Kaayyoon tokko tokko yeroo murtaa'e keessatti kan galma gahu danda'u ta'u danda'an. Yoo kaayyoon waldichaa yeroo murtaa'e keessatti kan galmaan gahuu danda'u ta'e hundeessitootni waldichaa yeroo kaayyoo kana galma geessisuuf gahaa ta'e tilmaama keessa galchuun umurii waldichaa barreeffama hundeeffama isaanii keessaatti yeroo kaa'an ni mul'ata. Yeroon barreeffama hundeeffamaa keessatti teechifame kun yeroo jirenyaa waldichaa ti. Yeroon barreeffama hundeeffama keessatti teechifame xumuramuun waldichi akka diigamu ni taasifama. Kanaaf, seerri daldala keewwata 495(1(a)) jalatti yeroon barreeffama hundeeffama keessatti teechifame xumuramu waldichi kan diigamu ta'u kaa'eera. Haata'u malee, yaa'ii waliigalaa ariifachisaa waldichaatiin yeroon isaa akka dheeratuuf murteessuun ni danda'ama.

Waldaa dhuunfaa ilaalcissee seerichi akka waldaa aksiyoonaa sababa kan ifaan hin keenye. Haata'u malee, bu'uura qajeeltoo waliigalaa keewwata 542(1) jalatti taa'een sababootni waldaalee daldalaaf raawwatinsa qaban waldaa dhuunfaafis raawwatinsa qabu gatii jedhuuf sababni kun waldaa dhuunfaafis kan hojjatu ta'u hubachuun ni danda'ama. Sababni isaa seerri daldala keewwata 517(l) jalatti umuriin waldaa dhuunfaa barreeffama hundeeffama keessatti daanga'u akka danda'u ni kaa'a. Kanaaf, yoo barreeffama hundeeffamaan daanga'e yeroon sun yoo dhume haala addaa akka dheeratu yoo ta'e malee dhaabbatichi diigamu kan qabu ta'u kan agarsiisu dha.

3.1.3. Xumuramu Hojii Waldichaa ykn Kaayyoon Waldichaa Fashalaa'u

Dhimmoota barreeffama hundeeffama keessatti teechifamu qaban keessa tokko kaayyoo waldichaa ti. Kaayyoo kanarratti hundaa'uun hojiin waldichi hojjatu maal maal akka ta'e ni hubatama. Kanaaf, hojiwwan waldichi hojjachuuf karoorfate hundii yoo hojjataman kaayyoon waldichaa kan galma gahu waan ta'uuf sababa waldichi jiraatuf hin qabu. Fakkeenyaaf, manneen waliin magaalaa tokko keessatti ijaaramaa jiruuf meeshaalee ijaarsaa dhiyeessuuf waldaan aksiyoonaa hundeeffame yeroo manneen waliin ijaaramanii xumuraman hojiin waldichaas kan

dhumu ta'a. Kanaaf, seerri daldalaa keewwata 495(1(b)) jalatti waldaan aksiyoonaa hojii hojjachuuf karoorfate hunda raawwachuun kaayyoo isaa yoo galma geessise waldichi akka diigamuu danda'u kaa'eera. Waldaa dhuunfaa ilaachissee ifaan seeraan kan kaawwame jiraachuu baatus sababootni waldalee biroof tumaman waldaa dhuunfaafis raawwatiinsa kan qaban waan ta'eef xumuramuun hojii waldaa dhuunfaa waldicha akka diigamu kan taasisu dha.

Manneen murtii keessatti ijoon falmisiaa ta'an keessa tokko kaayyoona waldichaa bira hin gahamuu ykn fashalaan'eera kan jedhamu yoomii? kan jedhu dha. Kaayyoona waldichaa kan bira hin gahamne yoo ta'e waldaan aksiyoonaa kan diigamu ta'u keewwata 495(1(c)) jalatti kaawwameera. Seerri daldalaa yoo kaayyoona waldaa fashalaan'e ykn kan bira hin gahamne ta'e waldaan aksiyoonaa akka diigamu ibsuun alatti waldaan tokko kaayyoo isaa bira gahuu hin danda'u ykn kaayyoona isaa fashalaan'eera kan jedhamu yoom akka ta'e hin kaa'u. Haata'u malee, barreeffamootni akka agarsiisaniitti yoo hojiin waldichi hojjachaa jiru seeraan dhorkame, haayyamni adda addaa hojii sana gaggeessuuf barbaachisaa ta'an waldicharraa haqaman kaayyoona waldichaa fashalaan'eera jechuun ni danda'ama. Fakkeenyaaaf, Dhimma biyya Jarmaniitti ilaalamee murtii argate tokko keessatti waldichi buna biyya Jarmaniitti omishuun gurguruuf kan hundeffame yoo ta'u adeemsa isaa akkuma jalqabeen hayyama kallaqa sammuu/patent/ buna omishuuf waldichi kan dhiyeesse yoo ta'u iyyatni isaanii kufaa jalaa ta'eera. Kanaaf, manni murtii kaayyoona waldichaa kan fashalaan'e waan ta'eef akka diigamu jechuun murteesseera.¹⁴⁵ Kunis, erga hayyamni dhorkame hojiicha hojjachuun kan hin danda'amne waan ta'eef kaayyoona waldichaa fashalaan'eera jechuu ni dandeanya. mee ijoo fashalaan'u kaayyoo waldaa jedhu dhimmoota qabatamaa biroo waliin haa ilaallu.

Dhimma mana murtii olaanaa naannoo Haarariitti ilaalamet murtii argatee tokko keessatti himattootni sababoota waldaan aksiyoonaa wabii hawaasummaa hojjattoota waldaa aksiyoonaa haarar akka diigamuuf caqasan keessa tokko kaayyoo hundeffama waldaa aksiyoonaa amma falmii kaasee kun hojjattoota waldaa aksiyoonaa haarariif bu'aa diinagdee argamsisuufi dha. Sababa kana ta'eef namni miseensa waldaa wabii haawaasummaa kanaa ta'u kan danda'u yoo hojjataa waldaa aksiyoonaa biiraa haarar ta'e qofa dha. Yeroo waldaan aksiyoonaa biiraan haarar abbaa qabeenyummaa mootummaa jalaa bahuun gara qaama dhuunfaatti darbu hojjattootni

¹⁴⁵ Professor Nicholas Bourne, Essential Company Law, Third Edition , published in Great Britain 2000 by Cavendish Publishing Limited, The Glass House, Wharton Street, London WC1X 9PX, United Kingdom fuula=93.

baay'een hir'ifamaniiru. Sababa kanaan abbootiin aksiyonaa waldaa aksiyonaa wabii haawaasummaa hojjattoota waldaa aksiyonaa biiraa haarar baay'een isaanii waldaa aksiyonaa biiraa haarar keessaa bahaniiru. Kanaaf, baay'een isaanii yeroo ammaa kana hojjattoota waldaa aksiyonaa biiraa harar waan hin taaneef kaayyoon waldichaa hojjattoota waldaa aksiyonaa biiraa haarariif bu'aa diinagdee argamsiisuu jedhu fashalaa'eera waan ta'eef waldichi akka diigamu jechuun gaafataniiru. Himataan gama isaatiin miseensootni baay'een hojjataa waldaa aksiyonaa biiraa haarar keessaa gaggeeffamuun isaanii sababa waldicha diigsisu ta'u hin danda'u. Dabalataan, bu'aa qabeessummaan waldichaa dabalaan waan jiruuf kaayyoon waldaalee daldalaas miseensoota isaaf bu'aa diinagdee argamsiisuu waan ta'eef kaayyoon waldichaa fashalaa'eera jechuun hin danda'amu jechuun falmataniiru. Manni murtii olaanaa falmii gama himataan ka'e fudhachuun miseensootni waldaa aksiyonaa wabii haawaasummaa hojjattoota biiraa haarar baay'een isaa hojji irraa kan gaggeeffaman waan ta'aniif kaayyoon waldichaa hojjattoota waldaa aksiyonaa biiraa haarar deeggaru jedhu waan galma gahuu hin dandeenyeef waldichi diigamu qaba jechuun murteessera.¹⁴⁶ Dhama qabeessummaa murtii mana murtii kanaaakkamiin madaaltan? Dhimma armaan olii kanarraa akka hubannutti kaayyo waldichaa hojjattoota waldaa aksiyona biiraa haarar deeggaruu jedhu guutummaan guututti yoo ta'u baatellee gar-tokkeen gatii hojjattootni baay'een hojiiraa hir'ifamaniif kan galma gahuu danda'u akka hin taane hubachuun ni danda'ama. Gama biroon miseensootni waldaa wabii hawaasummaa biiraa haarar kaan ammallee hojjattoota waldaa aksiyona biiraa haarar ta'uun hojjachaa jiru. Kanaaf, kaayyo isaa guutummaan guututti fashalaa'eera jechuun hin danda'amu. Manneen murtii biyyoota sirna waldaa daldala cimaa qaban kan akka Jarman keessatti kaayyo waldaan daldala qabatee ka'e keessaa gamisni kan galma gahuu danda'u ta'ee kaan kan galma hin geenyeyo yoo ta'e kaayyo waldichaa fashalaa'eera hin jedhamu.¹⁴⁷

Qabxii Marii

Falmii himataa Massala Maammitoo fi Waldaa Dhuunfaa Tasifaa Birhaan¹⁴⁸ jiddu tureen himataan himanna dhiyeesseen waldichi wagga lama giddutti kaayyo hundeffameef galma

¹⁴⁶ Himataan waldaa aksiyonaa wabii hojjattoota biiraa harar fi himatamtooni birhaanuu miliyo faa namoota 40, mana Murtii Olaanaa hararii, Lakk.G.13696.

¹⁴⁷ Akkuma Oliitti.

¹⁴⁸ Falmii Massala Maammitoo fi Waldaa Dhuunfaa Tasifaa Birhaan, Mana Murtii Olaanaa Adda Adaamaa, Lakk. G. 008395, Habtaamuu Bultii, Seera daldala Waldaa Dhuunfaa ittigaafatatummaa isaa murtaa'ee'(muddee 2003) adama, moojulii ILQSO fuula

gahachuuf hojii waan hin jalqabneef akka diigamu gaafateera. Himatamaan gama isaatiin waldichi hojii jalqabuu baatuus haaloota hojii jalqabuuf barbaachisoo ta'an garagaraa raawwachaa waan tureef kaayyoon waldichaa kan bira gahamu miti kan jedhamu miti jechuun falmateera. Manni murtii murtii kenneen waldichi kaayyoo hundeffameef galmaan gahuu baatuus hojiiwan kan akka lafa waldichi irratti ijaaramu fudhachuu, dizaayinii qopheessuu fi kkf hojjachaa waan tureef yeroon kaayyoo isaa ittin galmaan gahuu darbeera kan jechisu miti jedheera. Biyyoota tokko tokko keessatti yeroon waldaan tokko hojii itti eegaluu kaawwame yeroo sana keessatti hojii eegaluu dhabuun akka sababa diiggaa waldaatti fudhatama. Fakkeenyaaaf, waldaan tokko hundeffamee waggaan tokko keessatti yoo hojii eegaluu baate waldichi akka diigamu haala itti taasifamu jira.¹⁴⁹

Waldichi waggaan lama gidduutti hojiitti galuu dhabuun isaa kaayyoo isaa galma geessisuu kan dadhabee ta'u agarsiisaa?

3.1.4. Kaappitaala Waldichaa Keessaa ¾ Baduu

Biyyoota baay'ee keessatti dantaa liqeessitootaa eeguu fi bu'aa qabeessummaa waldichaa akka itti fufu taasisuuf kaapitaalli waldichaa dursee akka beekamuu fi kaappitaalli ka'uumsaa hanga seeraan taa'e gad akka hin taane seerotni yeroo kaa'an ni mul'ata.¹⁵⁰ Kaappitaala jedhame sun yoo haalan gad bu'e waldichi akka diigamu ni taasifama.¹⁵¹ Kunis kan ta'u yoo kaappitaalli waldichaa baay'ee gad bu'e carraan kasaaruu waldichaa bal'aa waan ta'eef mirga namoota sababa kasaaruu waldaan miidhamuu danda'an eeguufi dha.

Seerri daldala biyya keenyaas kaappitaalli ka'uumsaa waldaa aksiyoonas taa'e waldaa dhuunfaa barreeffama hundeffama keessatti kaa'amu akka qabu kaa'eera. Dabalataan, seerri daldalaa keewwata 495(1(h)) jalatti kaappitaala waldichaa keessaa ¾ yoo bade waldichi kan diigamu ta'u kaa'eera. Kunis waldaa dhuunfaa kan hojjatu dha. Sababni isaa tokkoffaa akkuma waldaa aksiyoonaa seerri daldalaa kaappitaala ka'uumsaa waldaa dhuunfaa barreeffama hundeffama keessatti ibsamuu kan qabu ta'uu fi kaappitaalli isaas qarshii kuma kudha shanii gad-ta'uu akka hin qabne tumeera. Kunis, kan ta'ee miidhaa liqeessitoota waldichaa irra gahuu danda'u

¹⁴⁹ Miil jalee lakk. 143, fuula=390.

¹⁵⁰ Seyoum Yohannes, On Formation of a Share Company in Ethiopia, *Ethiopian Journal of Law*, vol22, fuula=109.

¹⁵¹ Company Law In Europe: Recent Developments, Produced for the Department of Trade and Industry by the Centre for Law and Business, Faculty of Law, University of Manchester.fuula=5.

hambisuufi dha. Lammaaffaa, kaappitaalli waldaa dhuunfaaakkuma waldaa aksyoonaabreeffama hundeffama keessatti ibsamu kan qabu ta'u kaa'eera. Kanaaf, yoo kaappitaalli waldaa dhuunfaa haalaan gad bu'ee waldichi carraa kasaaruu waan qabuuf darbees mirgi liqeessitoota waldichaa fi abbootii aksyoonaallee miidhamuu waan danda'uuf bu'uura hiikkoo keewwata 542(1) sababni kun waldaa dhuunfaafis kan hojjatu dha. Yoo kaappitaala waldichaa keessaa $\frac{3}{4}$ bade yaa'iin waliigalaa arifachisaa waldichi akka diigamu ykn haala itti fufuu danda'uurratti murtii kennu qaba.¹⁵² Yoo haala kanaan yaa'iin daayirektaroota ykn ooditarootaan waamamu baate qaamni dhimmicharraa dantaa qabu iyyata dhiyeesserratti hundaa'uun manni murtii waldichi akka diigamu ajaju danda'a.¹⁵³

Ijoowwan mata duree kana jalatti ilaalamu qaban keessaa tokko yoo yeroo yeroon kaappitaalli waldichaa dabalaan deemee kaappitaala waldichaa badeera jechuun waldicha diiguuf kaappitaalli tilmaama keessa galuu qabu kaappitaala ka'uumsaa ti moo? Kaappitaala guddatee dha? Lamaffaa, kaappitaalli waldichaa badeera kan jedhamu yoomii? Kan jedhu dha.

Ijoo jalqabaa ilaachisee waldaaleenakkuma guddachaa deemaniin kaappitaalli isaanin haaluma sanaan guddachaa deema. Kaappitaalli waldaa kan guddachuu danda'u breeffama hundeffamaa fooyeessuun akka ta'e ilaalleera. Yoo breeffamni hundeffama waldichaa fooyya'e qaamolee waldicha waliin daldalanis breeffama hundeffama fooyya'e giddu galeessa gochuun waldicha waliin kan daldalan waan ta'eef akka kaappitaala waldichaatti fudhatamu kan qabu kaappitaala fooyya'e dha. Kanaaf, kaappitaala waldichaa keessaa $\frac{3}{4}$ badeera jechuuf tilmaama keessa galuu kan qabu kaappitaala fooyya'e dha. Ijoo lammaffaa ilaachisee kaappitaalii waldichaa badeera kan jedhamu yoo kaashiin argamubaate duwwaa ta'uu hin qabu. Kaappitaalli badeera kan jedhamu yoo kaappitaalli jedhame sun qaama biroon fudhatamee hojiidhaa ala ta'e duwwaa dha.¹⁵⁴ Kanaaf, haalli kaappitaalichi gara waldichaatti itti deebi'u bakka jiruutti kaappitaalli badeera jechuun murtii diiggaa kennuun sirri hin ta'u.

Qabxii Marii

Bu'uura keewwata 495(3) yeroo qaama dhimmicharraa dantaa qabuun sababa kaappitaala waldichaa keessaa $\frac{3}{4}$ badeef waldaan akka diigamu gaaffiin mana murtiif dhiyaatu manni murtii

¹⁵² Seera daldala Keewwata 495(2).

¹⁵³ Seera daldala Keewwata 495(3).

¹⁵⁴ Miil jalee lakk 31, fuula=332

waldaan akka hin diigamne ajajuu danda'aa? Maaliif? Manni murtii waldaan akka hin diigamne kan ajaju yoo ta'e mirga namoota iyyata dhiyeessan eeguuf maal gochuu qaba jettu?

3.1.5. Murtii Mana Murtiin Diigamu

Seerri daldala Itoophiyaa keewwattoota garagaraa jalatti waldaaleen daldalaan ajaja mana murtiin diigamu akka danda'an kaa'eera. Sababootni waldaaleen ajaja mana murtiin itti diigamanii fi seera keenyaan beekamtii argatan sababa kasaaraan waldaa diiguu, sababa gahaa ykn sirrii mana murtiif dhiyaatuun akka diigaman taasisuu kan jedhanii dha. Sababoota kanaan waldaalee diiguun wal-qabatee rakkoleen qabatamoo garagara jiru. Isaanis, tokko tokkoon akka kanaa gadiitti xinxalamaniiru.

3.1.5.1. Kasaaruu Waldaa

Sababni inni duraa waldaan karaa mana murtiin akka diigamu taasisu kasaaruu waldichaa akka ta'e keewwata 495 (f) irraa hubachuun ni danda'ama. Kunis mirga liqeessitoota waldichaa eeguufi kan kaayyeeffatee dha. Akkuma gubbaatti ibsameen sababni waldaa aksiyonaaf tumaman akka haala isaa waldaa dhuunfaafis raawwatinsa ni qabaatu. Waldaan dhuunfaa akkuma waldaa aksiyonaa waldicharraa qaamolee mirga qaban heddu qabaachuu waan danda'uuf mirga namoota waldicharraa dantaa qaban eeguun barbaachisaa dha. Mirgi isaani kunis eegamu kan danda'u yeroo waldaan dhuunfaa kasaaru namootni kun waldichi akka diigamu gaaffii akka dhiyeessan hayyamuun maallaqa waldicharraa qaban akka isaanii kaffalamu taasisuun ta'a. Kanaaf, sababni kun waldaa dhuunfaafis roogummaa kan qabu dha. Tumaalee seera kasaaraa irraa hubachuun akka danda'amuutti waldaan tokko kasaareera kan jedhamu yoo idaa irra jiru kaffalu dadhabe ykn gara fuula duraa idaa irra jiru kaffalu hin danda'u sadarkaa jedhamu irra yoo jiraate dha. Haalliakkanaa yoo muudatu hojii gaggeessaan waldichaa murtiin kasaaraa waldicharratti akka kennamu guyyaa kudha shan gidduutti mana murtiitti iyyachuu qaba.¹⁵⁵ Kanaaf, yoo sababa kasaaraan kan diigamu ta'e dhimmichi gara mana murtii dhaquu qaba.

Haata'u malee, waldaan tokko kasaareera kan jedhamu yoomii? Adeemsi waldaan sababa kasaaraan itti diigamu maal fakkaata kan jedhu seera kasaaraan kan ilaalamu akka ta'e keewwatni 498 gara sanatti nu qajeelcha. Kanaaf, dhimmootni kun seera kasaaraan kan

¹⁵⁵ Seera Daldala keewwata 974-988.

ilaalaman waan ta'eef kasaruun waldaa sababa waldaan itti diigamu ta'u isaa qabachuun kaayyoo qabaneef gahaa dha.

Qabxii Marii

Garaagarummaa fi waliitti dhufeenya sababa kaappitaala waldichaa keessaa ¾ baduu jedhuun waldaan akka diigamu taasisuu fi diigamuu waldaa sababa kasaaraatin dhufu maalii? Kallattii adeemsa diiggaa hordofamuun ilaala?

3.1.5.2. Sababa Gahaa ykn Sirriin Waldaaleen Akka Diigaman Taasisuu

Yeroo sababni gahaan ykn sababni sirriin miseensootaan ykn qaama dhimmicharraan dantaa qabuun dhiyaatu manni murtii waldaan aksiyoonaa ykn waldaan dhuunfaa akka diigamu ajaju akka danda'u keewwatoota garagaraa irraa hubachuun ni danda'ama. Keewwatni 495(1(e)) waldaaleen aksiyonna yeroo abbootiin aksiyoonaa sababa gahaa mana murtiif dhiyeessan akka diigamu danda'an kaa'eera. Kana malees, keewwatni 218 sababni sirrii miseensootaan dhiyaatuun mana murtiin waldaan akka diigamuu ajaju akka danda'u kaa'eera. Hiikkoon afaan amaaraa fi ingiliffaa garaagarummaa qabu. Hiikkoon afaan amaaraa sababa dhiyaachuu qabu '*sababa sirrii*' ta'uu akka qabu yoo kaa'u hiikkoon afaan ingiliffaa sababni dhiyaatu '*sababa gahaa*' akka ta'u qabu ni kaa'a. Sababni gahaa fi sabani sirrii jedhamuun ibsaman garaagarummaa qabuu?

Ijoon manneen murtii keessatti baay'ee falmisisaa ta'e keessaa tokko keewwata 495(1(e)) jalatti '*sababa gahaa*' jedhamuun kan kaawwamee fi keewwata 218 jalatti '*sababa sirrii*' jedhamee kan kaawwame dha. Madaalliin sababa gahaa ykn sababa sirri waldaan akka diigamu taasisu maalii? kan jedhu ijoo murteessaa dha. Gaalee '*sababa sirrii*' jedhuuf keewwatni 218(2) agarsiistoota kaa'uun ibsuuf yaaleera. Kunis miseensota waldichaa keessa tokko dirqama isaa haalaan bahuu yoo dadhabe, sababa dhukuba ykn dhibee fayyuu hin dandeenyeen hojii waldichaa hojjachuu yoo dadhabe, miseensoota gidduu wal-diddaan cimaa yoo uumame sababa sirrii ta'u akka danda'u keewwatni kun ni akeeka. Kanaaf, sababootni kun akka sababa sirriitti fudhatamu danda'u. Haata'u malee, tumaa kanarrraa akka hubatamu sababootni biroonis jiraachuu ni danda'u. Tumaan kun tumaa sababoota hunda duguugee kaa'e miti. Sababootni sirrii biroon maal fa'ii ta'uu danda'u?

Ijoon asitti ilaalamu qabu biroo ammoo sababootni kun haala maaliin waldaa dhuunfaa fi waldaa aksiyonaaf hojiirra olaa kan jedhu dha. Bu'uura qajeeltoo waliigalaa waldaa dhuunfaaf kaawwameen sababootni diiggaa waldaalee biroof kaawan waldaa dhuunfaafis kan raawwatiinsa qaban gatii ta'eef tumaan 218 waldaa dhuunfaaf raawwatinса ni qabaata jechuu dandeenya. Garuu sabaaboota kana yeroo ilaallu hundi isaanii waldaa dhuunfaaf kan hojjatan hin fakkaatu. Kanaaf, sababoota kana keessaa kana mala waldaa dhuunfaa waliin deemu duwwaa fudhachuun barbaachisaa ta'a. Keewwatni 495(1(e)) waldaan aksiyonaa sababa gahaan kan diigamu ta'u isaa malee akka keewwata 218 agarsiistoota sababa gahaa hin keenye. Kanaaf, agarsiistoota sababa sirriif kaawwaman akka agarsiistoota sababa gahaa fudhachuu dandeenyaa? Hog-barruuwan sababa gahaa irratti barreeffamanii fi murteewan biyyoota biroo keessatti kennaman yeroo ilaallu agarsiistootni sababa sirriif kaawwaman keessaa tokko tokko akka sababa gahaatti fudhatu. Fakkeenyaaaf, agarsiistoota sababa sirrii keewwata 218(2) jalatti tumaman keessaa 'wal-diddaa cimaa' kan jedhu biyyoota biroo keessattis akka sababa gahaa waldaaleen daldalaan itti diigaman ta'eetti fudhatama. Waldiddaan cimaa jira kan jedhamu yoo akkaataa dambii ittin bulmaatarra kaa'ameen murtii dabarsuun kan hin danda'amne yoo ta'e dha. Fakkeenyaaaf yoo sagalee gareewan adda adda wal-qixa ta'ee murtii kenuuf rakkisaa ta'e/deadlock/ dha.¹⁵⁶ Kanaaf, wal-diddaan cimaa/deadlock/ waldichi adeemsa dambii ittin bulmaataa keessa taa'een murtii dabarsuu akka hin dandeenye taasisu akka sababa gahaati fudhatama. Manneen murtii biyya keenyaas wal-diddaan cimaa waldaa diigsisu hojii waldichaa waliin kan wal-qabatu ta'u akka qabu ni kaa'u. Fakkeenyaaaf, murtii dhimma mana murtii feedaraalaa sadarkaa duraatti ilaalam murtii argate¹⁵⁷ tokko keessatti manni murtii murtii kenneen wal-diddaa cimaa kan jedhamu wal-diddaa bulchiinsaa kamiyyuu abbootii aksiyonaa giddutti umamuu osoo hin taane wal-diddaa kaayyoo waldichaa akka galma hin geessifne taasisu ta'u akka qabu murteesseera. Kanaaf, abbootiin aksiyonaa garee adda addaa sagalee wal-qixa qabaatanii murtii sagalee caalmaan murteessuun yoo rakkisaa ta'e kaayyoo dhaabbatichaa galmaan geessisuun waan rakkisuuf sababa diiggaa ta'u akka danda'u manneen murtii biyya keenyaanis fudhatamaa jira jechuu dandeenya. Gama biroon hariiroon waldaa dhuunfaa keessa jiru hariiroo hojii duwwaa osoo hin taane hariiroo dhuunfaas waan ta'eef wal-diddaan cimaan kun yeroo hunda hariiroo hojii duwwaa waliin osoo hin taane hariiroo dhuunfaa

¹⁵⁶ Miil jalee lakk. 102, fuula=93.

¹⁵⁷ Addee Bayyanachi Xilaayee fi Tigist Yirgaa fi himatama Ruhaamaa Kindargartan Dhaabbata itti Gaafatamummaan isaa Murtaa'e, mana murtii feedaraalaa sadarkaa duraa, Lakk.g. 169897

miseensoota waliin ilaalamu qaba. Ijoowwan kanneen dhimmoota qabatamaa waliin qabxii marii keessatti bal'inaan kan ilaalamani ta'u.

Rakkoon guddaan waldaalee karaa mana murtii diiguun walqabate ka'u sababni dhiyaate tokko sababa gahaa dha jenne haala itti madaallu dha. Biyyoota biroo keessatti sababni manni murtii waldaaleen akka diigaman itti ajajan '*just and equitable standard*' jedhama. Kunis, abbootiin aksiyonaa ykn qaamni waldaan akka diigamuuf gaafatu mirga isaa haala biraan kabachisuu kan hin dandeenye yoo ta'e duwwaa gara furmaataa diiggaa waldaatti deemu qaba yaada jedhu of keessatti kan hammate dha. Fakkeenyaaaf Manni murtiis waldaaleen akka diigaman kan ajaju abbootiin aksiyonaa muraasaa/minority share holder/ mirga isaani kabachisuu furmaata bira kan hin qabne yoo ta'e dha.¹⁵⁸ Kana malees miseensootni waldichaa wal-diddaa cimaa/*deadlock*/keessa yeroo galan manni murtii diiggaa waldaa aksiyonaa ajajuu danda'a.

Ijoo kana dhimma qabatamaa waliin haa ilaallu. Dhimma mana murtii olaanaa naannoo Haarariitti ilaalamo murtii argatee mana murtii waliigala naannichaatin cime tokko keessatti himattootni sababoota yaa'iin waliigalaa waamamuu dhabuu, galmeen waldichaa sirnaan qabamuu dhabuu, gabaasni oditii akka agarsiisuutti bulchiinsi maallaqaa hanqina qabaachuu jedhan caqasuun waldaan aksiyonaa wabii hawaasummaa hojjattoota waldaa aksiyonaa biiraa haarar akka diigamuuf gaafataniiru. Himatamtootni gama isaanitiin bu'aan waldichi argachaa jiru waggaadhaa waggaatti dabalaan kan jiru ta'uu isaa bu'aan oditii ni agarsiisa. Waldichi babal'achaa kan jiruu fi waldaa simmintoo habashaa keessaa aksiyona kan bitee fi baankii keessa maallaqa guddaa kan kaawwatee fi idaan kan irra hin jirree ta'uu ibsuun sababnidhiyaate waldaa aksiyonaa kan diigsisu miti jechuun falmateera. Manni murtiis sababoota dhiyaatan kana akka sababa gahaa waldaan aksiyonaa itti diigamutti hin fudhanne.¹⁵⁹

Sababa biroon akka waldichi diigamu ajaje. Sababootni karaa himataan dhiyaatan sababa gahaa waldaa aksiyonaa itti diigamu dha jennee fudhachuu dandeenya? Waldichi bu'aa galmeessisa deemuun isaa waldichi akka hin diigamne ni taasisaa? Sababootni dhiyaatan kun baay'een isaanii sadarkaa diiggaa irra osoo hin gahiin karaa tarkaanfiwwan biroo fakkeenyaaaf, daayirektaroota badii uumam akka ka'an taasisuun furmaata itti kennu waan danda'amuuf sababoota waldaa diigsisan ykn *just and equitable standard* kan guutan miti.

¹⁵⁸ Miil jalee lakk. 143, fuula=92.

¹⁵⁹ Miil-jalee olii.

Sababoota qabatamaatti muudatanii kanaan dabalata biyyoota biroo keessatti seerota adda addaa bira darbanii argamuun sababa waldaan daldala itti diigamu dha. Akka biyya keenyatti seerota daldala ilaallatan keessatti badiiwan hayyama daldala haqsiisuu danda'an kaawwamanii jiru. Yoo waldaan daldala tokko badii hayyama daldala isaa haqsiisuu danda'u raawwateera ta'e waldaan sun haala lubbuun itti jiraatuuf hin qabu. Fakkeenyaaaf, manni daldala tokko yoo hojii dhaabe galmee daldala irraa kan haqamu ta'uun isaa labsii galmeessa fi kenna hayyamaa lakk. 980/2008 keewwata 30(1) jalatti tumameera. Kanaaf, manni murtii hojii dhaabuu waldaa akka sababa diigga fudhachuu danda'a. Labsiin galmeessa fi kenna haayyamaa keewwata 11 jalatti sababoota waldaaleen galmee irraa itti haqaman kaa'eera. Isaanis, manni daldala tumaalee labsii galmeessa fi kenna hayyamaa yoo bira darbe, ragaawan sobaa galmeessaf yoo kennan, hayyama daldala yoo haaromsuu baatanii fi kkf dha. Kanaaf, sababootni kannen sababoota waldaan dhuunfaas ta'e waldaan aksiyonaa galmee daldala irraa itti haqamu waan ta'aniif waldaaleen kunneen akka diigaman taasisuuf gahaa dha jechuu dandeenya. Sababoota qabatamaan manneen murtii biyya keenya biratti dhiyaatan qabxii mariin bal'inaan kan ilaalamta ta'u.

Miseensoota waldaatiin dabalataan waldaaleen iyyannoo garee sadaffaan kan diigamu danda'an ta'uun isaanii seerichi keewwata 495 (3) fi 511 jalatti kaa'eera. Bu'uura keewwata 495(3) tin yoo oditaroonni ykn daayirekarootni yaa'ii abbootii aksiyonaa yoo waamuu dhaban iyyannoo garee sadaffaan ykn miseensootaan manni murtii waldichi akka diigamu ajaju akka danda'u tumeera. Bu'uura keewwata 511 yoo miseensotni dhaabbatichaa lamaa gadi ta'an ykn qaamoleen dhaabbatichaa yoo jiraachuu dhaban/organ of company cease to exist/ dhaabbatichisi tarkaanfii sirreffamaa yeroo murta'e keessatti fudhachuu qaba. Waldichi tarkaanfi sirreffamaa yoo fudhachuu dhabe manni murtii iyyata liqeessitoota waldichaan dhiyaatuun dhaabbatichi akka diigamu ajajuu danda'a. Kanaaf, namni miseensa hin taanellee waldaan aksiyonaa ykn waldaan dhuunfaa akka diigamuuf gaafachuu danda'a.

Ijoon naannoo kanatti ilaalamu qabu gareen sadaffaa dhimmicharraa dantaa qabu/any interested third party/ jechuun keewwata 495(3) fi 543(2) jalatti ibsaman eenyuun kan bakka bu'uu dha? kan jedhu dha. Seerichi keewwatoota lamaan kanarratti garee sadaffaa dhimmicharraa dantaa qabu jechuun duchaatti bira haa darbu malee keewwata 511 jalatti gareen sadaffaa kun liqeessitoota waldichaan ta'u akka danda'an waan agarsiisu qaba. Kanaaf, garee sadaffaa kan

jedhu adda dureen liqeessitoota kan hammatu dha. Mootummaanii fi hojjattootni waldaa qaamolee dhimmicharraa dantaa qaban ta'uu danda'uu?

Qabxiidh Marii

1. Dhimmichi mana murtii sadarkaa duraa feedaraalaatti himattoota Taamana Geetaachoo N-2 fi Himatamaa waldaa dhuunfaa itti gaafatatumumaan isaa murtaa'e Sanraayiz Hojii Industrii gidduu turee dha.¹⁶⁰ Waldaan kun miseensoota shan kan qabu yoo ta'u miseensoota shanan keessaa tokko hojii gaggeessaa dhaabbatichaa ti. Darbees, bakka bu'aa miseensoota lamaa ti. Himannaah himattootni waldicharratti dhiyeessaniin hojii gaggeessaan ammaa fi miseensootni lamaan waliitti sagalee caalmaa kan qaban waan ta'eef himataa tokkooffaa ammaa hojii gaggeessummaarraa akka bu'uu taasisaniiru. Darbees, abbootiin aksiyoonaa sadan kun gatii aksiyoonaa bitatan galii hin goone, waldichiis maqaaf waldaa jedhama malee kan hojii gaggeesichaa ti. Kanaaf, manni murtii waldaa dhuunfaa kana akka diiguuf gaafataniiru. Sababoota araan oliitti ibsaman kun sababa dhaabbatni itti gaafatatumumaan isaa murtaa'e itti diigamuu danda'u dha jettuu? Ossoo waldaan kun waldaa aksiyoonaa miseensoota 100 ol qabu ta'e deebiin keessan adda ta'aa? Maaliif?
2. Dhimma Aaddee Fallaqachi G/sillaasee fi Obbo Fisihaa Indemasqal gidduu tureen waldaan dhuunfaa hojii muka baqaqsuu irratti bobba'uuf kan karoorfatee hundeffame yoo ta'u meeshaan muka itti baqaqsan waldicha jalaa sababa saamameef waldichi erga hundeffame waggaafur kan lakkofsise yoo ta'eef hojii qabatama keessa galuu hin dandeenye. Dabalataan, miseensootni buusii dabalataa buusaa jedhamanii waan buusu dhabaniif wal-dhabdeen cimaa uumameera. Kanaaf, waldichii akka diigamu jechuun himattuun himannaah dhiyeessiteerti.¹⁶¹ Sababootni dhiyaatan kenneen saboota waldaa diigsisuu danda'anii dhaa?
3. Dhimmi kun dhimma mana murtii sadarkaa duraa feedaraalaatti ilaalamii murtii argate dha.¹⁶² Falmii himataan kaasaniin hoji gaggeessaan dirqama isaa sirnaan bahuu waan hin dandeenyeef wal-dhabdeen miseensoota gidduu umameera. Kanaaf, dhaabbatichi akka diigamu jechuun gaafateera. Himatamaan gama isaatiin bu'uura barreffama hundeffama

¹⁶⁰ Taamana geetaachoo fi Sanraayiz Hojii Industrii I/g/i/m, Mana Murtii sadarkaa duraa feedaraala, lakk.G, 115486.

¹⁶¹ Habtaamuu Bultii, Seera daldala Waldaa Dhuunfaa ittigaafatatumummaa isaa murtaa'ee (muddee 2003) adama, moojulii ILQSO, fuula 71.

¹⁶² Akliiluu Abbaaba fi Waldaa Dhuunfaa i/g/i/m huuccu hodhaa intarnaashinaal, mana murtii sadarkaa duraa feedaraala, lakk.g, 137389.

waldichaatiin miseensi tokko qofaa isaa gaaffii diiggaa dhiyeessuu hin danda'u jechuun waan waliigalameef himanni dhiyaate akka kufaa ta'u gaafateera. Manni murtiis falmii bitaa fi mirgaa erga dhagahee booda gara sababa himataan dhiyeesse madaaluutti hin seenin bu'uura dambii ittin bulmaata waldichaatin miseensi tokko qofaa isaa gaaffii diiggaa dhiyeessuu akka hin dandeenye waliigalameera waan ta'eef jechuun iyyata dhiyaate kufaa taasiseera. Murtii mana murtii akaamiin madaaltan? Hojii gaggeessaan dirqama isaa bahuu dhabuun sababa waldaa diigsisu ta'u dandaa?

4. Manneen murtii biyya keenyaa rakkoleen miidhamuun abbootii aksiyonaa muraasaa, bu'aa abbootii aksiyonaaf quoduu dhabuu, daayireektarootni yaa'ii waamuu dhabuu, odeeoffannoowwanii fi sanadoota waldichaa misseenootaaf kennuu dhabuun sababoota diiggaa ta'uu hin danda'an jechuun yeroo murteesan ni mul'ata.¹⁶³ Sababoota kan keessa sababni diiggaa waldaaf sababa gahaa ykn sirrii ta'uu danda'an isaan kami?

3.2. Qulqulleessa Qabeenya/Liquidation/ Waldaa Aksiyonaa fi Waldaa Dhuunfaa

| Yaa'ii abbootii aksiyonaatinis tagg'e murtii mana murtiin waldaan aksiyonaa ykn waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'een akka diigamu erga murtaa'ee booda adeemsa itti aanu kan ta'u qabeenya waldichaa adda baasuun guutummaan guututti gara maallaqaatti jijjiiru, idaa waldicharra jiru kaffalauu, fi maallaqni kanarraa hafe yoo jiraate abbootii aksiyonaaf quoduu hojii ijoo qulqulleessa keessatti raawwatamu dha. Kanaaf, kaayyoon ijoo qulqulleessa qabeenya waldaa waldichi idaa irra jiru liqeessitootaaf osoo hin kaffaliin akka hin hafne taasisuu dha.¹⁶⁴ Akkaataan herregni waldaa aksiyonaa qulqulla'u seerri daldala keewwata 495-509 jalatti tumeera. Haata'u malee, akkaataa qabeenyi waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e qulqulla'u seerichi addatti waan tume hin qabu. Qajeeltoo waliigalaa sababa diiggaa waldaalee daldala biroof kaawwame waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaa isaa murtaa'eef olaa jedhu gara qulqulleessa qabeenya waldaa dhuunfaatti fiduu dandeenya? Yoo fidu dandeenya ta'e ammoo qulqulleessa qabeenya waldaalee miichummaaf keewwata 278-279 jalatti tumame moo? Kan waldaa aksiyonaaf kaawwameetu raawwatinsa qabaata kan jedhu ilaaluun barbaachisaa dha. Akkuma gubbaatti ibsameen kaayyoon qulqulleessa qabeenya idaan waldichaa akka

¹⁶³ Miil jalee lakk 31, fuula=343

¹⁶⁴ Miil jalee lakk 31, fuula=344.

sirnaan kaffalamuu fi maallaqni hafee yoo jiraate ammo abbootii aksyoonaaf akka qoodamu taasisu dha. Dhaabbatni dhuunfaanis idaa garagaraa kan mootummaa fi dhuunfaa qabaachuu danda'a.

Fakkeenyaaaf dhaabbaticharra gibiri mootummaa ykn idaan nama dhuunfaa irra jiraachuu danda'a. Dabalataan abbootin aksyoonaallee yoo dhaabbatichi diigame maallaqa buusan fudhachuu kan barbaadan waan ta'eef barbaachisummaan qulqulleessa qabeenya waldaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'eef kan gaaffii keessa galu miti. Erga barbaachisummaa isaarratti kana jenne tumaalee isaan kamtu raawwatinsa qabaata kan jedhu murteessuun barbaachisaa dha. Kunis, kaayyoo qulqulleessa qabeenya dhaabbatichaa waliin ilaalamu qaba. Keewwattoota waa'ee qulqulleessa qabeenya waldaalee miichummaa ibsan yoo ilaalle liqeessitoota waldichaaf eegumsa cimaa akka waldaa aksyoonaan kan kennan miti. Sababni isaas liqeessitootni dhaabbatichaa qabeenya dhuunfaa miseensootarraa gaafachuu waan danda'aniifi dha. Gara waldaa aksyoonaatti yoo dhufnu ammoo tumaaleen waa'ee qulqulleessa qabeenya waldaa aksyoonaan dubbatan liqeessitoota waldichaaf eegumsa cimaa kan taasisanii dha. Kunis kutaa itti aanuu keessatti bal'inaan kan ibsamu ta'a. Kanaaf, liqeessitoota waldaa dhuunfaa eegun kaayyoo seera diiggaa waldaalee waan ta'eef eegumsa kana ammoo akka gaariitti kan kennu keewwattoota waa'ee diiggaa waldaa aksyoonaan tumaman waan ta'eef tumaaleen waa'ee qulqulleessa qabeenya waldaa aksyoonaan dubbatan waldaa dhuunfaaf osoo olan kaayyoo qulqulleessa qabeenya waldaa waliin kan deemu ta'a.

Kanaaf, qulqulleessa qabeenya waldaa aksyoonaan ykn waldaa dhuunfaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e wal-fakkaata jennee fudhachuu dandeenya. Kutaawan itti aananitti qulqulleessitootni kun akkamiin akka muudaman, aangoo fi itti gaafatamummaa isaanii, kaffaltii hojii, fi haqamu waldaa kan ilaallu ta'a.

3.2.1. Muudama Qulqulleessitootaa

Biyyoota adda addaa keessatti muudamni qulqulleessitootaa wal-fakkaataa miti. Biyyoota kan akka Jarman keessatti daayirektaroonni akka qulqulleessitootatti ni tajaajilu. Biyya kana keessatti boordiin daayirektaroota abbootii aksyoonaan duwwaa irraa osoo hin taane hojjattoota waldichaaf fi qaamolee biroo irraa kan waliitti bahee waan ta'eef dantaa qaamolee garagaraa kabachisu kan danda'u dha jedhamee waan yaadamuufi dha. Biyyoota tokko tokko keessatti ammoo yeroo

waldaan tokko diigamu kaayyoon waldaas ni jijjirama jedhamee gatii yaadamuuf namootni qabeenya waldiichaa qulqulleessan daayirektarootarraa adda ta'uu qabu jedhu.¹⁶⁵ Kanaaf, enyuutu qabeenya waldaa qulqulleessu qaba kan jedhu irratti yaadni wal-fakkaataan hin jiru.

Seerri daldala Itoophiyaa ammoo qulqulleessitoota muuduu fedhii abbootii aksiyoonaaf kan dhisee fakkaata. Keewwatni 496 qulqulleessitootni barreeffama hundeeffamaa ykn dambii ittin bulmaataan muudamuu akka danda'an ni kaa'a. Haala kanaan namootni qabeenya waldichaa qulqulleessan barreeffama hundeeffamaa ykn dambii ittin bulmaataa keessatti kan hin kaawwamne yoo ta'e yaa'iin abbootii aksiyoonaa qulqulleessitoota ni muuda. Ammallee qulqullessitoota muuduun kan hin danda'amne yoo ta'e manni murtii muuduu akka danda'u keewwatni 499 ni kaa'a. Garuu keewwatootni seera daldalaa qulqulleessitootni kun daayirektaroota dhaa moo? Namoota biroo kan jedhu ifaan hin keenya. Tumaaleen armaan oliitti ibsaman daayireektarri qulqulleessaa ta'u hin danda'u yaada jedhu of keessatti hin qabanii. Gama biroon keewwatni 499(2) qulqulleessitootni qabeenya waldichaa fi galmeewan herregaa daayirektarootarraa ni fudhatu jedha. Kun ammo qulqulleessitootni daayirektarootarraa adda ta'uu akka danda'an kan agarsiisuu dha. Yaadota lamaan kana keessa daayirektarootni qulqullessitoota ta'u hin qaban kan jedhu kaayyoo qulqulleessa qabeenya waliin kan deemu dha. Sababni isaas akkuma boqonnaa darbe keessa ilaalleetti boordii daayirektarootaa biyya keenya abbootii aksiyoonaa irraa kan waliitti bahee fi dantaa wal-fakkaataa kan qabanii dha. Akka biyya Jarman qaamolee garagara irraa kan waliitti bahee fi dantaa garagaraa kan bakka bu'uu miti. Kanaaf, boordii daayirektarootaa akka biyya keenya mirga abbootii aksiyoonaa duwwaa giddu galeessa gochuun kan hojjata waan ta'eef mirga liqeessitoota waldichaa miidhuu danda'a. Kanaaf, daayirektaroonni yoo qulqulleessitoota ta'uu danda'an mirga liqeessitoota miidhuu gatii danda'aniif kaayyoo qulqulleessa waliin hin deemuu. Kanaaf, yaadni qulqullessitootni daayirektarootaan ala ta'uu qabu jedhu mirga liqeessitoota kabachisuuf filatamaa dha.

3.2.2. Aangoo Qulqulleessitootaa

Akkuma armaan oliitti ibsameen waldaan yeroo diigamuu kaayyoon idilee waldichaa ni jijjirama. Kanaaf, aangoon qulqulleessitootas kaayyoo idilee waldichaarra gara qabeenya

¹⁶⁵ Fiqaduu Pheexiroos, seera waldaa Itoophiyaa(2nd. Ed) 2008, fuula= 344.

waldichaa maallaqatti jijjiruutti, idaa waldichaa kaffaluutti, galmee herregaa qopheessuu/balance sheet/, waldichi gal mee daldalarraa akka haqamu taasisuu, fi maallaqa hafe yoo jiraatee abbootii aksiyonaaf quodutti kan jijjiramu ta'a. Biyyoota biroo keessattis aangoon qulqullessitootaa kanarraa adda miti. Qulqullessitootni aangoo kaffaltii liqeessitootaaf raawwachuu fi wal-ta'iinsa garagaraa taasisuu, waldicha mana murtiitti bakka bu'uun himachuuf himatamuu, hojiwwan adeemsa diigumsa waldaaf barbaachisan biroo raawwachuu fi kkf ni qabaatu.¹⁶⁶

Akka biyya keenyatti aangoon qulqulleessitootaa seera daldala keewwata 500 jalatti teechifameera. Kunis aangoo qulqulleessitoota qaama isaan muudeen murtaa'uu akka danda'u kaa'eera. Haata'u malee, yoo haala addaan aangoo isaanii murtaa'u baate qulqulleessitootni aangoo adeemsa qulqulleessuu sirnaan gaggeessuuf tarkaanfiwwan barbaachisan hunda raawwachuu akka danda'an keewwata 500(1) jalatti tumameera. Dabalataan, keewwatni kun waliigalteewan duraan raawwataman raawwachisuuf yoo ta'e malee qulqulleessitootni waliigaltee haaraa raawwachuu akka hin dandeenye tumeera. Hojiwwan haala kanaan raawwataman keessa tokko liqeessitoota waldichaaf beeksisa baasuun akka dhiyaatan taasisu. Darbees, hanga maallaqa waldicharraa qaban akka ibsan gochuun kaffaluu kan dabalatu dha. Liqeessitootni waldichaa beekamoon yoo ta'an fi waamicha taasifameen dhiyaachu yoo baatan hanga maallaqa isaanii kaffalamu qabu mana murtiitti kaawwachuu qulqulleessitootarrraa eegama.¹⁶⁷ Kanarra darbee aangoo qulqulleessitootaa qabeenya waldichaa akkuma jiruun gurgurruu, jijjiruuf waliigaluu fi kkf kan hammatu dha.

3.2.3. Dirqamaa fi Itti Gaafatamummaa Qulqulleessitootaa

Dirqamaa fi itti gaafatamummaa qulqulleessitootaa ilaachisee keewwatni 499(1) haala addaan yoo seeraan ykn dambii ittin bulmaata keessa taa'e malee qulqulleessitootni dirqamaa fi itti gaafatamummaa daayirektarootaa akka qaban tumeera. Akkuma boqonnaa darbe keessa ibsameen dirqamni daayirektarootaa murtii bilisa ta'e kennuu, qabeenya walidichaa eeguu, aangoo kennameef duwwaa keessa dalaguu, kan jedhani dha. Kana malees, daayireektaroonni qabeenya waldichaa eeguuf dirqama kan qaban ta'u ilaalleerra. Kanaaf, qulqulleessitootnis dirqamoota daayirektarootaa armaan oliitti ibsaman qabu jechuu dha.

¹⁶⁶ Simon Goulding, Company Law , Second Edition , 1999 , Cavendish Publishing Limited The Glass House, Wharton Street, London WC1X 9PX, United Kingdom fuula=394-395

¹⁶⁷ Seera Daldalaa Keewwata 502 fi kkf

Itti gaafatatumummaan qulqulleessitootaa akkuma daayirektarootaa waldichaa fi ligeessitoota waldichaaf ta'a. Istaandardiin qulqulleessitootni kun dirqama isaanii bahaniiru moo? Hin bane jenne itti madaallu akkuma daayirektaroota eegumsa bakka bu'aan tokko bakka buusaa isaatif taasisu giddu galeessa gochuun ta'uu qaba. Kunis, abbaa gaarii eegumsa maatii isaaf godhu giddu galeessa kan godhe dha. Akka waliigalaatti ijoowwan seeraa daayireektaroota waliin ka'aa turan qulqulleessitoota waldaaf akkaataa itti hojjatan baruuf ibsa boqonnaa lammaffaa keessatti daayirektaroota irratti taasifame irra deebiin ilaaluun barbaachisaa dha.

3.2.4. Galmeerraa Haqamuu Waldaa Aksiyoonaa fi Waldaa Dhuunfaa

Hojiin qulqulleessuu yoo xumuramu waldichi gara adeemsa cufamuutti deema. Cufiinsa waldaa jechuun waldicha gal mee daldala irraa akka haqamu taasisu dha. Bu'uura keewwata 507 gabaasni dhumaal sochii herrega waldichaa agarsiisu erga mirkanaa'e booda bu'uura 226 tin qulqulleessitootni waldichi gal mee daldalarraa akka haqamu ni taasisu. Yoo waldichi gal mee daldalarraa haqame kana booda jiraachuu hin danda'u jechuu dha. Akkaataa waldaaleen gal mee daldalarraa haqaman ilaachisee labsiin 980/2008 keewwata 11(1) jalatti teechifameera. Isaanis, waldichi hojii daldalaagaggeessuu yoo dhaabe, murtii bulchiinsaan waldichi akka hojii isaa itti hin fufne jedhame, manni murtii waldichi hojii isaa akka itti hin fufne yoo murteesse, waldichi ragaalee sobaa dhiyeessuun kan galmaa'e yoo ta'e dha.

Qabxii Marii

1. Akkuma gubbaatti ibsamaa tureen yoo miseensootni waldichaa barreffama hundeffamaa ykn yaa'ii abbootii aksiyonaatin qulqulleessitoota muuduu yoo dhaban manni murtii qulqulleessitoota muuduu akka danda'u ilaalleerra. Qulqulleessitootni mana murtiin muudaman eenyuu faa ta'uu qabu jettu? Ogummaa akkamii qabaachu qabu jettu?
2. Labsiin lakk. 980/2008 keewwatni 11(1) yoo sababootni kan akka waldichi hojii daldalaagaggeessuu yoo dhaabe, murtii bulchiinsaan waldichi akka hojii isaa itti hin fufne jedhame, manni murtii waldichi hojii isaa akka itti hin fufne yoo murteesse, waldichi ragaalee sobaa dhiyeessuun kan galmaa'e yoo ta'e haal duree tokko malee/without any pre condition/ waldichi gal mee daldala irraa kan haqamu ta'uu kaa'eera. Kana jechuun maal jechuu dha? Waldichi adeemsa qulqulleessa qabeenyaa keessa darbuu hin qabu jechuu ta'aa?

Wabiwwan

Barruuwaniif Kitaabolee

- Professor Nicholas Bourne, Essential Company Law, Third Edition , published in Great Britain 2000 by Cavendish Publishing Limited, The Glass House, Wharton Street, London WC1X9PX, United Kingdom
- Simon Goulding, Company Law , Second Edition , 1999 , Cavendish Publishing Limited The Glass House, Wharton Street, London WC1X 9PX, United Kingdom
- John Armour, Henry Hansmann, Reinier Kraakman, The Essential Elements Of Corporate Law: What Is Corporate Law
- Seyoum Yohannes, On Formation of a Share Company in Ethiopia, *Ethiopian Journal of Law*, vol22,
- Birhanee aseffaa seera daldalaaf heera mootummaa, moojulii federalaa.
- Gebeyehu Simachew, A Critical Analysis of the Ethiopian Commercial Code in Light of OECD Principles of Corporate Governance
- Klaus J. Hopt, Comparative Corporate Governance: The State of the Art and International Regulation,
- Hussein Ahmed Tura, Overview of Corporate Governance in Ethiopia: The Role, Composition And Remuneration Of Boards Of Directors In Share Companies,
- በፌዴራል የኢትዮጵያውያንድ ስነ-ስራ አገልግሎት መመሪያ ሰነድ፡ maxxansa lammaffaa, bara 2008
- Alamuu Taayee, Protecting Minority Shareholders In Ethiopian Share Company Law: The Practice In Bahir Dar, School of Law, Bahir Dar University, June 2015,
- Asaffaa Aregay Sefar, Corporate Governance Rule in Ethiopia and Germany: A comparative Analysis, Central European University,

Dhimmoota

- Sinkutee Husseen N-5 fi Waldaa Aksiyoonaa Matasaasabi La'idigat, Mana Murtii Sadarkaa Duraa Feedaraalaa, Lakk. G.193953.
- Waldaa Dhuunfaa Miinaa Treedingii fi Waldaa Aksiyoonaa Naayili Inshuuraansii, Mana Murtii Sadarkaa Duraa Feedaraalaa, lakk. G. 123360 , gaafa 02/03/2001.
- Iyyataan Baankii Daldala Itoophiyaa fi Waamamaan Ashabbir Taadasa N=5, Mana Murtii Waliigala Feedaraalaa Dhaddacha Ijibbaataa, Lakk.G.57288, gaafa 19/07/2003.
- Iyyattootni barataa Baamlaak Faasiil N=2 fi waamamaan Moohaammad Arabaa, mana murtii feedaraalaa sadarkaa feedaraalaa, Lakk.G. 201744.
- Himataan Waldaa Aksiyoonaa Nib Transport fi N-7 fi Himatamaan Naggaal Alamuun-6, Mana Murtii Feederaalaa Sadarkaa Duraa, Lakk. G. 40437, gaafa 07/03/2007.
- Iyyattanni Amaanu'eel Tsaggaa Waldaa Aksiyoonaa Suuqii Daldalaa fi deebiikennitootni Baahiruu Abrahaam Namoota 12, Mana Murtii Waliigala Feedaraalaa Dhaddacha Ijibbaataa, Lakk.G. 23389, jildii 7 fuula 314.
- Adaal Sayid fi Waldaa Dhuunfaa I/G/M, Mana Murtii Olaanaa Godina Jimmaa, Lakk. G, 05645.
- Himataan yaalawu Laayikar fi Himatamaa Waldaa Aksiyoonaa Afriikaa Beezaa, mana murtii sadarkaa duraa feedaraa, Lakk.G. 164047, gaafa 04/02/2003 murtii argate
- Iyyattootni daayirektaroota waldaa aksiyoonaa gimbi gabaya fi waamamtoonni abbootii aksiyoonaa Geexuu Akaaluu faa N=60, Mana murtii waliigala Feedaraalaa dhaddacha ijibbaataa, Lakk.G.130642, gaafa 08/02/2009.
- Himataan ya'idigat behibiret galma daldalaa fi himatamaan boordii daayirektarootaa waldichaa, mana murtii feedaraalaa sadarkaa jalqabaa, lakk. G 15029 gaafa 15/30/2001 murree argate dha.
- Himataa obbo Yaalawu Laayikar fi Himatamaa Waldaa Aksiyoonaa Afirikaa Beezaa, mana murtii sadarkaa duraa feedaraalaa,
- Iyyatoonni Xaanaa Injinariing Itti gaafatatummaan isaa murtaa'ee fi abbootii aksiyoonaa sadii fi waamamaan miistar Alchaadii Deelgaawidiyoo, Manni Murtii Waliigala Feedaraalaa Dhaddachi Ijibbaata, Lakk. G, jildii 13 fuula 420.
- Iyyattotni Asteer Arayaa fi waamtootni Addee Amsaal Balaay Faa, Mana Murtii Waigala Feedaraalaa Dhaddacha Ijibbaataa, Lakk. G. 39608, gaafa 11/6/2002 kennname.

- Himataan Qaala-aab Qixaawu fi Himatamaan Waldaa itti gaafatamummaan isaa murtaa'e SA, Mana Murtii Feederaalaa Sadarkaa Jalaqabaa, lakk.G. 202925, gaafa 04/02/2006 murtii argate
- Iyyattootni addee Yashii Alamaayyoo N-9 fi waamamaan hin jiru, Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Adaamaa, Lakk. G, gaafa 20/05/2008 kennameen
- Himataan obbo Bisraat Sayifuu fi himatamaan kibrat Wandimmuu, Mana murtii sadarkaa duraa Feederaalaa, lakk. G, 210530, gaafa 17/06/2006,
- Iyyattootni kolaneel Alam kaasaa maariyee fi Waamamtootni n=9 fi waamamtootni Kibroom Xi'uum fi Qaaleemaa hulageb misooma qonnaa dhabbata itti gaafatamummaan isaa murtaa'e
- Himataan obbo Baarnaabaas Xilaahuun fi Himatamaan Mana Maxxansa Altimate itti gaafatamummaan isaa murtaa'e fi Tsiyon Birhaanee, lakk.G. 202910, gaafa 07/02/2006.
- Falmii Massala Maammitoo fi Waldaa Dhuunfaa Tasifaa Birhaan, Mana Murtii Olaanaa Adda Adaamaa, Lakk. G. 008395
- Akliiluu Abbaaba fi Waldaa Dhuunfaa i/g/i/m huccuu hodhaa intarnaashinaal, mana murtii sadarkaa duraa feedaraalaa, lakk.g, 137389.
- Addee Bayyanachi Xilaayee fi Tigist Yirgaa fi himatama Ruhaamaa Kindargartan Waldaa itti Gaafatamummaan isaa Murtaa'e, mana murtii feedaraalaa sadarkaa duraa, Lakk.g. 169897
- Iyyataan Kaasaahuun Baqqalaa faa fi waamamaan Raddaa Siqoor, Mana Murtii Sadarkaa Duraa Feedaraalaa, Lakk.G. 213825, fiqaadu fuula.342.

Seerota

- Heera Mootummaa RDFI
- Seera daldalaa
- Seera Hariiroo Hawaasaa
- Labsiin kenna hayyamaa fi galmeessa daldalaa lakk. 980/2008